

The background is a vibrant red. In the upper half, there are black silhouettes of various buildings, including a church with two spires and several multi-story houses. A black bridge with a lattice structure spans across the middle of the image. In the foreground, there is a large, detailed black and white illustration of a person's face, looking down with a somber expression. The person has a beard and is wearing a head covering with horizontal stripes.

МАРІЯ КУЗЬМОВИЧ
ГОЛОВІНСЬКА

ЧУЖИНОЮ

MARIA KUZMOVYCH-HOLOVINSKA

ON FOREIGN SOIL

MEMOIRS

1977

TORONTO — GOOD-BOOK PUBLISHING CO. No. 207

МАРІЯ КУЗЬМОВИЧ-ГОЛОВІНСЬКА

ЧУЖИНОЮ

СПОМИНИ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО "ДОБРА КНИЖКА"

207 випуск

—

Торонто

—

Р. Б. 1977

З ДРУКАРНІ ОО. ВАСИЛІАН
Торонто 3, Онтаріо — вул. Лісгар ч. 286

Д. К. 196 — 750 — 1977

ЧИ ВАРТ ПОГЛЯНУТИ НА МИНУЛЕ?

або: значіння мемуаристики

Дехто каже: ні, не варто, краще глядіти в майбутнє і всі сили спрямувати на його формування і здійснення. Але як застрішній день часто зумовлений нинішнім, так і людська майбутність спирається і залежить від того, що було, перешуміло і воднчас залишило якісь сліди на нашій долі. Погляд назад, у минуле, в особисто-індивідуальне життя, тобто мемуари, спомини чи спогади, чи систематичний виклад минулого міста, громади, народу, тобто історія, не такі то маловажні, коли старі Римляни вчили нас довгі роки, що *historia est magistra vitae* (історія є вчителькою життя). Це правда, що назагал люди небагато від неї навчилися. Але це питання, кого обвинувачувати, вчительку чи її недотепних учнів. Сяк чи так, погодімся, що погляд на минуле — не є втраченим часом, а коли добре на бувале подивитися, то можна навчитися неоднo.

Сподобиво, коли те минули було: як та вовчиця голодна, неймсвірне, страшне, жорстоке, немилосердне, нелюдяне. Такою вовчицею була Друга світова війна і читати про неї треба ще й тепер і вчитися, куди може зайти людина без Бога у своєму серці. Споминів з тих нелюдяних часів українською мовою нема багато, тож наш читач радо привітає новий том Марії Головінської п. з. ЧУЖИНОЮ, який на ділі є продовженням її ЗАРВАНИЦІ, цих прецікавих листків споминів, що вийшли ще в 1972 р. у Видавництві "Добра Книжка". Ред. О. Мох писав про "Зарваницю":

"Разом з авторкою переживаємо не тільки тяжку долю авторки і її родини, але в постатях і подіях споминів наче

в сочці зосередилась доля нашої нещасної Батьківщини. І ми оглядаємо і бачимо її світлі і чорні моменти й починаємо розуміти, чому нас доля була і б'є. Авторка не моралізує, але подає образки життя. А вони вже самі галють моральні узори.

"Зарваниця" має всього 245 сторінок, а проте в тих листках стільки споминів, що коли б авторка не була радше ліричної, а мала спічну вдачу, то могла б дати книгу вдесятеро більшу. Але не знаю, чи тоді легше було б її читати: така вона вагітна своїм глибоким змістом... Книжка дає перегляд подій, що привели нас до еміграції і так стає живою історією нашого народу".

"Чужиною" далі розказує гірку історію родини авторки, а в ній змінивши де що куліси, можна знайти таку-ж історію мало що не кожної української родини. Таким чином маємо запис про долю тисячів, що покинули рідну землю, щоб на ріках вавилонських непривітної чужини з великою тугою згадувати рідний Єрусалим і плакати за ним і ридати.

На обкладинці скорбна українська матір дуже добре зображує сто-розтерзаність, безнадію і жах нашого народу в тому часі. Серед загальної руїни, вона опущена і забута всіми, останні сили збирає, щоб, як та придорожна чайка, вивести своїх дітей з битого шляху. Але разом з дітьми виносить прихований під серцем жаль і тугу а втраченою землею батьків і дідів.

"Чужиною" цікава книжка для всіх любителів українського слова, в першу чергу для земляків авторки і тих, що ділили з нею недолю чужини.

Ярослав Чумак

ДОРОГОЮ . . .

Рання осінь 1944-го року. Ми на прекрасних околицях Закарпаття. Наче б поміж своїми, знайомими, людьми. Одяги їх зближені до бойківських. У жіночих одягах перебиває дещо стрій циганський. Головно дуже кріслаті спідниці, одяг білий, вишиваний.

Тупцюють коні в нашій, невеликій валці. Скриплять вози на Волівець. А з Волівця бічною дорогою, лісами, попри лінію Арпада, поміж міни, окопи. Спомагані чужими кіньми, навіть військовими мадярськими, бо лісом зовсім розмкла дорога, добились наніч до тартаку Оса і тут заночували.

Перепадає дощ. Вистукує по наших полотняних будах на возах, по забудуваннях тартаку. Молода гарна жінка на великому господарстві, наче б у дворі. Кругом шумлять великі дерева. Людей багато, і цивільних і військових. А господиня енергійна, всьому дає раду. Мадярка.

— А що буде з нею, як тут прийдуть большевики? — вбивається думка в мої скроні. — Її чоловік при війську.

З приємністю слідкую за кожним її рухом. Вона помагає нам з харчами. Помагає й іншим.

Ранком виїхали ми вже усталеною дорогою до Сваляви. Дорога лісами. Різнобарвне листя тут й там попри дорогу, лісом, на землі. Сонце грається промінням. Повними пригорщами обсипає нас. Веселкою на вологих листках, на кущиках, поміж деревами. Через Сваляву доїхали ми до села Пасіка і тут заночували під оборогом. Я втратила сили. Заломилася надія: чи зможу дальше так їхати? Та на силу піднеслась і ми поїхали на Чанадіїв.

ЧАНАДІІВ — Тут нас задержали. Маємо дістати вагони, але чи дістанемо, чи поїдемо дальше возами — годі

знати. Замешкали в одного господаря. Назагал стрічається людей незлих, навіть привітних. Мусимо продавати речі на харчі, бо нема чим жити. Діти мають багато овочів. Цікаво сприймають довкілля. Дорогами великий рух авт. Ситуація прикра. Годі знати, що буде. Маляри дуже бояться большевиків. Кажуть, що самі будуть боронити свої границі. Оставати тут довго годі, бо можна попасти в польський лагер. Може якось без перешкод будемо пробиватися далше. Нас заледве кілька підвод. Маємо дістати "зондерфюрера" та харчі. Я дуже бажала б їхати далше підводою, бо відрадніше. Можна дорогою купити харчі та де-не-де дістати й теплий нічліг. Поїздом грозить бомбардування та вичікування цілими днями по станціях. Досі бомбардування не було. Мені безнастанно тиснуть сльози до очей. Я вірила, що моя Батьківщина врятується від большевиків, — та годі. Все пішло на Голгофту.

До нашого господаря заходить тутешній учитель — Павлик. Українець. Йому хочеться поговорити зі своїми людьми. Він рад би, щоб ми залишились. Пропонує поміч. Його мама розказувала йому про Зарваницю. Прочани-жінки із Закарпаття, коли йшли на прощу до Зарваниці, то кожна брала зі собою по одній цеглі на будову каплички в Зарваниці, каплички з чудотворною водою. Слава про Зарваницьку Матінку Божу тут широка. Кажуть люди: "Чорна Матінка Божа" (темний образ). На Закарпатті багато старих співанок про Зарваницю. Не маю вже змоги послухати і записати, бо мусимо заладуватися у вагони.

Ми дістали вагон великий, чистий від насікомих, бо з вугля. Всі завидують нам нашого вагону. Нас усіх, у вагоні 29 осіб. Коні наші забрало військо без заплати. Коники, які на везли аж зі Зарваниці сюди. Я гладила Каштана і Гнідого на прощання та тулила своє обличчя до їхніх голов. Жаль за ними і вдячність за прислугу заслоняли очі сльозами. Ніч проспала у вагоні спокійно, коли на дворі лляв дощ. Снідання варили на вогнищі біля станції. Маємо від'їхати на Мукачів.

МУКАЧІВ — Ми вже другу добу в Мукачеві. Дощ, таляпавка, але люди ходять до міста та купують, що хто

може. Кожної хвили чекаємо виїзду. Щастя, що на ринку можна купити все з харчів. Люди палять вогні біля вагонів та готують снідання. Дістаємо на приділ дещо харчів: хліб, консерву, каву і т. п. Теплої страви нема, лише для дітей якась зупа і чорна кава. Мадяри не йдуть на руку транспортів. У нашому вагоні атмосфера можлива. Родини ваштували собі свої кутки. Дітей малих нема. Деколи клопіт з пакунками, коли поїзд шибує. Тоді те, що зле поскладане, летить стрімголов. Вагон покropив о. Василь свяченою, зарваницькою, водою. Іконка Матінки Божої Зарваницької, та з-над мого бюрка, висить по нашій стороні, — менш-більш посередині вагону. Священики правили в нашому вагоні молебень для своїх. Люди поденеровані повільною їздою транспорту, бо відомості воєнних подій невеселі.

БАТАВА — вагон 15-ий. У чора виїхали ми з Мукачева. В Мукачеві натішилися поголосками про повстання Тимошенка в Україні, про пролім під Варшавою і про перехід большевиків на сторону партизан у Карпатах. Мої думки летять до Рідного Краю, а очі даліше сльозами заходять. Їхали ми через Горонду, колись постій УСС-ів за першої світової війни. Вагон наш має число 15. Усіх вагонів у транспорті є 31, людей звиш 800. Дістаємо харчі. Їдемо помалу, бо станції забиті транспортами. Тут не годен нічого дістати і вода жовта, каламутна. Вогні горять попри вагони. Кожний гріє вчорашню каву або робить свіжу. Погода гарна, але холодно. Скоро будемо виїздити. Зі села чути гомін дзвонів. Такий примирюючий, такий заспокійливий...

ШАТРАЙ УЛЬГЕЛІ — Вчора виїхали ми з Батави. У Чоп, на станції перебули бомбардування большевицькими літаками. Коли затрубіла сирена на алярм, наш поїзд був на повній станції поміж військовими транспортами. Між людьми зчинився страшний переполох. Почали вискакувати з вагонів і тікати в поле. За ними Івась. Я кликала, просила, молила, щоб вернувся, а він зник. Забились ми в кут вагону, а кругом вибухи бомб і все посипалось на нас. Щастя, що вагон не був розбитий. З літаків завважили людей, які втікали разом з військовими мадярами і об-

кидали їх бомбами. З нашого транспорту було 33 убитих і 40 ранених. Івася, за станцією, на полі, присипала була земля від бомби, але вернувся цілий, непоранений. Під час бомбардування наш вагон увесь трясся. Перша бомба попала була в кінцеві вагони транспорту, а решта за станцією. Наше щастя, що ми не виходили з вагону. Ціла родина врятувалася. Дяка Небесній Неньці. Кожний поденерований до крайности. Вночі заїхали до Шатрай Ульгелі. Кажуть, що скоро їдемо далше. Не годен нічого дістати.

ШАРОСПОТОК — Перша зупинка за Шатрай Ульгелі. Зі Шатрай Ульгелі виїхали ми пів до десятої. Серена загуділа і ми в тому менті рушили зі станції. Минулої ночі снилося мені, що невідома особа сказала до мене: "Старайтеся на станції, де стримається поїзд на довше — довго не задержуватися". Я була неспокійна, доки ми не виїхали і мали щастя, що під час алярму виїхали. Околиці, якими їдемо це дещо гористі, багато акацій, багато винниць. Овочі вже дорожчі, купити нічого не годен. Де-не-де мадярські пані приносять до транспорту коші з булочками, з овочами, молоко для малих дітей. З нашого транспорту, в часі бомбардування найгірше потерпіли кінцеві вагони, бо на станції Чоп через шини був вільний перехів і багато людей в часі алярму втікали в поле. Під час алярму найгірший переполох видно між мадярськими вояками. Тепер по вагонах у нашому транспорті плач за рідними і стогін ранених.

ПЕРША СТАНЦІЯ ЗА МІШКОЛЬЦЕМ — Далше їдемо без особливих перешкод. До нашого транспорту долучена німецька машина і машиніст Німець. Коли алярм, виїздимо зі станції в поле. Коли нема в'їзду в наступну станцію — чекаємо на полі. На останньому постою перев'язано ранених та взято деяких тяжче ранених до шпиталю. Їдемо гарними околицями, просторими. На першій станції за Мішкольцем ночували. Багато нервів коштувала переправа через Мішкольц, багато молитви. Вже наперед перестерігали люди перед Мішкольцем, бо там багато і часто бомблять большевицькі літаки. В нашому транспорті є чоловік, що вміє говорити по мадярськи. Гроші для залізничної обслуги зробили, що ми довго не задержувались

і перед північчю виїхали. Були на станції около 2 години. Транспорт зрікся навіть "ферпфлегунгу", який мав "зафасувати" і виїхав, бо люди непокоїлися. Тоді на станції навіть не було алярму. Неприємно вражали на станції крики залізничників, які просто вереском видавали вказівкишибуючим машинам. На станції перед Мішкольцем залишили ми транспорт людей з Ворохти, вони їдуть уже два тижні. Сьогодні відправив о. Василь Службу Божу в нашому вагоні — 10. X. 1944 р. та панахиду за тих, які погинули у Чоп. Отець Янківський зі Славська має зі собою ризи, чашу, й усе потрібне до Богослужби визичив о. Василю. В нашому транспорті є 14 священників, 15-ий згинув у Чопі — св. п. о. Флюнт. До нашого транспорту долучено кілька вагонів утікачів — мадярських панів. Стоїмо на тій станції якийсь час, бо ніччю перед станцією була катастрофа: два поїзди зударились, є щось більше 20 ранених. Це здається військові транспорти. Дощ ллє, хмарно, похмуро. Тяжко дістати щонебудь з'їсти. Жиемо переважно чорною кавою і тим, що "фасуємо" як приділ. Теплоногома нічого.

Два дні пізніше виїздимо з Гатьвану. Годі уявити собі таку руїну, яка тут на двірці. Це вузлова, велика, станція, яку знищило 150 англійських літаків, менш-більш за одну годину. Наліт був у саме полудне тому три тижні. Тепер тут лише кілька рейок посередині станції. Дальше, на руїнах, працюють робітники. Багато між ними мадярських Жидів - панів. Їдемо в напрямі Будапешту. Минаємо по дорозі багато військових транспортів, що йдуть на фронт і з фронту, як і транспорти евакуйованих та робітників. Деколи сидимо довше на якійнебудь станції. Тоді люди кладуть вогні біля вагонів, варять каву або юшку. Подорозі треба старатись дров. Тяжко дістати щонебудь з харчів, хіба вино, де-не-де овочі, які тут уже дорожчі. Любителі вина користають з нагоди та купують. Околиці просторі, станції декуди гарні, багато квітів, зелені. Їдемо вже довго то й люди перуть подорозі.. З машини беруть гарячу воду і перуть, а опісля на шнурках у вагонах сушать. Часто перелітають німецькі й мадярські літаки. Вчора правив о. Василь у вагоні молебень. Зимно не є, деякі дні навіть гарячі. Спимо всі на підлозі покотом. Я не можу спати, нер-

ви надто напружені. А ще дуже невідгідно спати поміж клунками, то й діти кидаються, неспокійні. Коби вже скорше доїхати на місце, а тоді певно нова журба, бо все невідоме, закрите перед нами. Іду, бо за всяку ціну хочу рятувати чоловіка й дітей. Дорога аж надто томлива. На таку дорогу можна рішитися тільки під тиском розпуки — з надією на Матінку Божу: чей допоможе врятувати родину?!

Вчора простояли ми майже цілий день на полі, на першій станції за Гатьваном, бо був алярм. Пізно ввечорі виїхали ми і ранком заїхали на станцію РАКОЧІ. Тут простояли хвилину та зараз загуділа сирена і ми відступили на поле. Поїзд стоїть на полі, біля робітничих домів. Радіо подає, що 2,600 літаків над Мадярщиною: бомблять міста. Тут щойно люди кладуть вогні та готують каву, зупу, бо наш транспорт виїхав скоро ранком і не було часу палити. Алярм іще не відкликаний, триває більше трьох годин. Тут дістали ми в робітничих домах помідори й закришку. Дістали також приділ консерв.

ГЕД (GÖD) — По першій виїхали ми знову на станцію. Там уже була свіжа машина і ми довго не стояли. Поїхали на Будапешт. Їхали передмістям, північною стороною півтора години. Сліди бомб великі, попри залізничу дільницю руїна. Скільки напруження коштував цей переїзд. Багато-багато молитви, вервичок до Зарваницької Матінки Божої. Тимбільше, що перед останньою зупинкою знов залапав нас алярм. Транспорт зараз рушив і ми вивалилися зі станції. Околиці за Будапештом прекрасні, лісисті. Доми різнобарвні: зелені, червоні, жовті, сині, кремові, будова модерна. Сьогодні ми навіть не могли зварити зупи. Цілий день живемо чорною кавою, помідорами та хлібом з мармолядою. Я докраю перетомлена. Я так молилася, щоб Божа Матінка допомогла рятувати дітей!

Смеркає. Постій. Люди беруться варити зупу. Між лісами, спокійно.

КЕБЕРКУТ — З Гед мусіли ми завернути на Ракочі-Аляг, бо через алярм транспорт попав на невластиві рейки. Люди знову не могли скінчити зупи. У возах запанувала паніка, просто жах, бо в Гед говорили залізнич-

ники, що мусимо їхати знов на Будапешт — головною станцією, а щойно ранком далше. Жах запанував тому, що поміж алярмом удалось втекти, а тут знову можливість небезпеки та ще страшнішої; бо треба часу переїхати цілий Будапешт.. Того дня над Будапештом було 200-300 англійських літаків, бомб здається не кидали. Та годі щось певного довідатися. У Ракочі-Аляг, коли стемніло коло 8-ої години, знову загуділи сирени і то так жахливо, бо всі нараз! Запанувала страшна паніка. Люди напотемки втікали з вагонів. "Зондерфюрер" накликав оставати на місцях, та страх був сильніший. З нашого вагону не рухався ніхто. Наслідки були такі, що з нашого транспорту осталося 41 людей, бо ми дістали до транспорту машину та вирвалися зі станції. Зголосився один машиніст Німець (був під Сталінградом, тепер мав відпустку). Він вирвав транспорт з-під Сталінграду, коли вже горів "тендер" — (причіпка, де є вугля). Коли о. Василь на станції шукав помічі для нашого транспорту, щоб виїхати, наблизився цей машиніст. Він стояв у куті й зачув розмову, заявив, що хоче допомогти. Мав сентимент до людей зі Сходу. Коли нас повідомлено, що ми дістали машину і їдемо — я з вдячністю глянула на іконку Зарваницької Матінки Божої. Під кермою цього машиніста транспорт гнав як шалений. Довший час не задержувався на жодній станції, — переїздив станції без зупину. Їхали ми так цілу ніч і тепер варимо каву в Кеберкуті. Це давня словацька територія, тепер мадярська. Зараз їдемо далше. Сьогодні 14. X. Ранком о. Василь правив Службу Божу в нашому вагоні.

Перестанок у лісі — Коло 9-ої ранку став наш транспорт на перестанку перед Новими Замками. За три години мали ми від'їхати. Люди взялись варити, та не всі могли пообідати, бо перед 11-ою заповіли алярм. Казали людям тікати в ліс. Цей перестанок був поміж невеликим лісом, але досить густим, з дерев акації. Ми пішли в ліс. Дуже мало хто остався в транспорті. А були в нашому вагоні такі, що не хотіли залишити своїх наладованих куфрів і осталися біля них. Ми лежали в лісі три години. Понад нами пролітали півтора години англійські літаки, а опісля верталися, кружляли. Страшні вибухи недалекопадаючих бомб, шум літаків робили своє враження. Люди числили

до 300 літаків. Нові Замки знову збомбардовані, хоч тиждень тому їх бомбили і знищили. Ми до присмерку були в лісі і на цій станції ночували, бо мусіли направити рейки. Налетів більше не було.

Мряка.

Наш транспорт веде далше машиніст — Німець, що провадив військові транспорти аж під Сталінград. Спритний і має добру волю нам допомогти. Були випадки, що сварився з начальником станції — Мадяром, коли той казав, що нема виїзду. Виїздив без дозволу і їхав, бо знав, що за 10 минут може йти новий транспорт. Кричав, що це саботаж, коли не хотіли пустити нашого транспорту. Чекаємо на виїзд. Обіцяли до двох годин виїхати. Тут дістали наші люди зі сусіднього села багато помідорів і трохи капусти.

У нашому транспорті є також три кози, які люди везуть іще з дому! Сидять вони у кондукторських будках. Люди годують їх лущиною, листям, хоптою — і так маємо молоко для дітей. Зіцвилі скірки з хліба смакують козам також. Наш транспорт складається вже зі 103-ох вагонів, які дочіпили. Що там у тих вагонах — не знати. Наших людей є 31 вагон. Зупу варимо звичайно з бараболі, додаємо помідори, капусту і пушку консерви з м'яса. Зупа раз на день, поза тим чорна кава і хліб з чимнебудь. Наш машиніст старається за дозвіл на проїзд: як дістане, то поїде на Нові Замки по приділ — т. зв. "ферпфлегунг" — для нас, вернеться і може поїдемо. Вчора дістали хліб тільки ті люди, які його зовсім не мали. По лісі збираємо хворост, щоб мали чим палити. Якщо не будемо їхати на Нові Замки то — говорять — будемо мусіти завернути 30 км назад і тоді іншим шляхом на Словаччину. Сьогодні в нашому вагоні правили Службу Божу о. Василь і о. Степан Кулак. Стоїмо досі на тому самому перестанку. Люди ходили до села купити бараболі, муку, яблука. Знову розпалюють вогні і варять. Досі не було алярму. Говорять, що Мадярщина в 1-ій годині скапітулювала. Приділ уже нам привезли. Рейки направлені, бо їдуть німецькі транспорти. Ми здається поїдемо вечором.

НА ПОЛІ. — В третій хтось невідомий створив паніку, оголосив алярм попід вагонами і люди стрімголов

утікали в ліс. Опісля алярм виявився неправдивим, люди поверталися та розібрали поміж себе приділ з ковбаси та хліба. Вечором мали ми від'їхати на Нові Замки, але один вояк завважив, що з двох передніх вагонів люди повиносили пакунки в ліс і висідають. Була гадка, що це Поляки, а виявилось, що це зробили наші Українці. Оправдувалися браком нервів до дальшої дороги. Хотіли зондерфюрери запльомбувати вагони та якось вдалося цього оминати. За те не від'їхали ми ввечорі, але аж раненько серед великої мряки. Переїздили ми Нові Замки. Знищення від бомблення англійськими літаками страшене. Страшніше чим у Гатьвані. Всі рейки порозривані, вагони поперевертані, попалені. Тільки одні рейки добрі, вчора направлені, і ними ми переїхали. Ям від бомб дуже багато. На станції Нові Замки залишився ненарушеним один лише вагон, у якому врятувалася одна наша родина з дитиною. В часі нальоту залишилися у вагоні. Мали зі собою ікону Зарваницької Матінки Божої і молились до Неї. Вона їх вирятувала. Ця родина долучилася до нашого транспорту. На станції за Новими Замками зварили люди каву, обмилися і їдемо даліше повною парою. Рідко на якій станції задержуємося. Велика мряка. Їдемо на Словаччину.

На полі залапав нас алярм і ми трохи простояли. Даліше їхали без перешкод гарними околицями аж до станції перед Братиславою. Тут стоїмо досі, бо кажуть, що на границі перерваний шлях. Відомості прикрі. На Словаччині хтось вимордовує по селах наші українські родини.

Вчора дістали люди товщ. Варили, а тепер перуть, бо стоїмо за станцією біля криниці. Перед 10-ою виїхали ми на Братиславу. Кожний дуже боявся, бо це час алярмів, але Братиславу переїхали ми без зупинки і дуже щасливо. Дуже гарне, старе, між садами та горами, місто. На граничній станції Словаччини захопив нас алярм. Ми виїхали вже з іншим машиністом, бо наш машиніст з-під Сталінграду попрощав нас і вернувся іншим поїздом, бо кінчилася йому відпустка. Ми виїхали, але не доїхали до наступної станції. Загуділа сирена і транспорт відступив на поле. Англійські літаки вже були над нами. Щастя, що попри рейки, було багато різних кущів по полі і люди порозбігалися та просиділи до 3-ої години на полі. Алярм уже

відкликаний, але ми ще не їдемо. До станції Штрасгоф перед Віднем ще 30 км. Це має бути лягер у лісі.

ШТРАСГОФ — Ми вже у Штрасгофі. Приїхали вночі. Ранком привітало нас "сонце ясне", — неясне — холодне. Чужина. Діти були роздразнені виглядом самої розмірами великої станції і я мусіла вийти з ними поза станцію. У вагоні залишився о. Василь з іншими, транспорт пізніше під'їде сюди. Сиджу з дітьми під лісом, а ліворуч лягер. Багато темносірих, подовгованих домів - бараків. Темносірі, невідомі, непривітні доми - помешкання... Побіч тартак і безпереривно скрипить електрична пила. Довкруги рух. Андрійко нервується: "Усе пищить, гуде, не можу знести цього!" Перед алярмом пішли ми вже з чоловіком, о. Василем, у лісок, схритися на час налетів. Наші речі осталися у вагоні, бо тоді ще не виладовували їх. Я взяла зі собою лише документи та рукописи. В течку взяв о. Василь іконку Зарваницької Матінки Божої і що важніше. Алярму того дня не було. Тільки літаки кружляли, та ми сиділи ще в ліску. Коло 12-ої вполудне доїхав до нас — шукаючи і накликаючи по імені наш родич о. Богдан Іжак, який мешкав, по перебутті лягру, в поблизькому селі. Несподіванка велика! Він глядів за нами, бо брат Василя о. Мирон, який перебуває у Відні, казав глядіти за нами при кожному транспорті. Від о. Богдана ми довідалися, що священники не обов'язані до лягру і якщо родина є тут, можна до неї піти. Великий тягар злетів зі серця! Мені сльози станули в очах. Я бачила чудесну опіку Матінки Божої над моєю родиною. Лягру я так дуже боялася! Ми пішли до о. Богдана, до Бокфлісу. По пакунки мали поїхати по обіді. З нами залишився о. Степан Кулак. Василь дуже ослаб і втратив сили. Ціле тіло дрижало як йому так і мені та й годі було успокоїтися. По обіді поїхали по речі, о. Богдан зі знайомими, нашими співтоваришами по дорожі і нашою Мілею. До вечора чекали ми на речі, та вечером вернувся о. Богдан без речей, без нікого. Тамті осталися там також, не вдалось вже їх вирвати, бо транспорт був під самим лягром. Що буде дальше — не знаю. Я була цим дуже перейнята, та згодом заспокоїлась, з вірою, що Божа Матінка заопікується нами дальше. Тут ді-

стають священники приміщення по селах та живуть можливо. Дістають картки на харчі подостатком і люди приносять ще від себе, що хто може. Вчора багато німецьких жінок принесли товщ, молоко, ярину, овочі і т. п. Це дуже миле враження.

Вчора заповідали в радіо про вжиток нової зброї на Сході. Ми ночували в одній добрій жінки, яка відступила нам хату на нічліг. (В о. Богдана є своя родина і ще дехто з рідні). Дивно було кластися в сніжнобілу постіль по такій довгій подорожі транспортом! Та спати було годі, по-мимо великої вигоди. Враження дня надто сильно вплинули на нерви, як мені так і о. Василеві.

БОКФЛІС

Бокфліс це наскрізь католицьке село. На чорній листі уряду Гітлера.

Серединою Бокфлісу пробігає гостинець на Відень. Хати, чи радше забудовання німецьких господарств, із брамами, які наніч зачиняється, по обох боках гостинця. Бічні, невеликі вулички, вже болотнисті. За селом виноградники, виноградники... Дальше майоріє ліс. Від Штрасгофу поля. Дещо далше в кітловині старий замок, який вечором завжди освічений. Посередині села костел. Його обслуговує старший уже парох і молодший сотруди́ник. У цьому костелі править Службу Божу о. Богдан.

Хата о. Богдана і Марійки складається з одної більшої кімнати й кухні та передкімнати. В ній багато осіб і великий рух. Часто заходить хтось і з наших людей, які замешкали в цій околиці.

Ночуємо далше в добрій Німки. Маємо надію дістати помешкання. Отець Василь узяв дозвіл з ординаріату в Відні тут перебувати. Дозвіл привіз о. Мирон. Він і забрав свідоцтва наших дітей, щоб записати їх до української гімназії у Відні. Тепер діти ходять теревити кукурудзу та збирати виноград до господарів, які просять. Можна на-

їстися досхочу винограду і принести додому кілька соковитих грозн. Тут їдять виноград з хлібом.

Люди стараються видобути наші речі з лягру. Має це рішитися до двох днів, бо по двох днях транспорт виїздить до Грацу, де є спеціальний табір для священників. Там мають розділити священників поміж робітників для духовної обслуги. Приїхав о. Мирон з Відня автом і з документами, що це його речі, і вивіз. Уже маємо їх у себе. Транспорт наших людей іде на Судети. Наш транспорт — був 703-ій: поза тим уже є багато більше. Українців перейшло через лягер півтора мільйона.

Прийшла вістка, що священники вже їдуть до Грацу, але звідси, з лягру, мають їх порозділювати по селах до помочі. Цей лягер мають для Українців ліквідувати, а створити з нього карний табір для Поляків. Оголошена всіми подіями, не можу прийти до себе. Треба ще самій робити всю тяжку домашню працю, щоб обійти свою родину та скільки можна допомогти їй іншим.

Помешкання тяжко найти. Багато щоденних турбот. Для Мілі нашли приміщення в одного господаря, коби тільки вдалося дістати її папери з лягру, як теж і о. Степана Кулака. Василь просив знайомого інженера про посаду для себе в лісі, коло робітників. А я дрижу, щоб туди не пішов, а щоб даліше міг бути в своїх священничих обов'язках. Не хочу світської посади, та нехай діється Божа воля. Наразі щоденно править Службу Божу в костелі. Добрі люди дають інтенції чи то харчами, чи грішми. Івась завжди товаришить о. Василеві і служить до Служби Божої.

З трудом вдалося найти помешкання. Вже його маємо. Вірю, що це поміч Божої Матінки.

Коли я з о. Василем ходила по всіх заулках, по розвалених домах, щоб найти кутік для себе, — стрінули одну жінку, Німку, яка розвішувала в стодолі шкури до виправн. Ми її поздоровили, а вона зацікавилась і допомгла нам. Відчіпила свій обсмарований фартух — сама огрядна — та пішла з нами шукати. Найшла за добрими своїми словами. Ми дістали одну кімнату і передкімнату в старому, але доброму ще домі при головній вулиці - гостинці. В

другій кімнаті є склад річей і двері зачинені. Власниця це старенька бабуся, яку, спаралізовану на одну ногу, родина забрала до себе, а нам відступила своє помешкання з меблями, яких нам дуже треба.

До хати заходиться від подвір'я маленькими, старими, у заглибленні дверима. Коли молода родичка тої бабусі відчиняла ключем двері, я мала враження, що ми входимо у двері старої тюрми, але вигляд нутра несогірший. Маленьке, загратоване віконце в передкімнаті і одне мале вікно в кімнаті виходить на головну вулицю.

Випрячуємо сьогодні там і можна буде привезти наші речі зі Штрасгофу. Маємо щастя, що на подвір'ю є дрова, які бабуся нам відступила, а за які я так журилася.

Мешкаємо вже на своєму помешканні. Всі кажуть, що наша кімнатка затишна, привітна.

На стіні наша іконка Зарваницької Богоматері. Мої очі раз-у-раз блукають по Її обличчі.

У мене доволі хатньої праці. Діти при звичаються мені **в усім помагати**. Нераз їм нескладно це виходить, то й сміху доволі. Парох о. Мирона — віденець — дуже цікавиться о. Василем і хотів би мати його у Відні. Вчора був алярм. Американські літаки пролітали над Бокфлісом. Добиралися до Відня і їх відганяли протилетунськими стрільнями. У Відні приміщено священників тимчасово в монастирі і вони мають шукати собі приміщення по селах.

Коли був алярм, ми сиділи в пивниці та більше нас було біля пивнички під деревом старого сусіда Німця. Він 77-літній старець холоднокровно кутив люльку опертий об дерево та глядів на літаки, які творили круг стежкою диму. В пивниці бочки з вином. Діти сусіда з нами та недогарок свічки. Просиділи ми так до двох годин, до відклику, та відійшли. Постать цього старця глибоко врилась у мою пам'ять. Учора мали ми ще особливий день, бо багато дістали харчів від людей. Одна бабуся принесла мішочок волоських горіхів, сусідка дала літру молока, сливок, а ще одна винограду і трохи капусти.

Тут багато волоських горіхів. Господині вживають їх до щоденних страв. Які смачні струdlі, завивані масою з мелених горіхів, чи тісто-галушки посипані горіхами замість сира!

В цьому кутику мені затишно й добре. Маю все під рукою, що мені потрібне до хатнього вжитку. Бабуся оставила в хатинці все і я, коли побачила те, сльози стали мені в очах: так лишає мама дитині. Хату покропив о. Василь свяченою зарваницькою водою. А я аж боюся, щоб не треба було дальше рухатися. Боюся, щоб це тепло не розвіялося і тому боюся радіти. Аж дрижу, щоб не рухатися дальше. Маємо вже картки на харчі. Скупо, але можна вижити.

Сирени гудуть день-у-день і день-у-день пролітають понад Бокфлісом американські літаки. Ми йдемо до пивнички, а там часто холоднокровий старець у прибудівці при вході до пивнички меле на електричному млинку збіжжя для худоби. Коли ми входимо до пивнички і переходимо через його каютку — він дивиться з-під старечих брів, пакає люльку і усміхається добродушно: "Грісс Готт". Не сходить ніколи до пивнички.

У мене в хаті праці доволі. Скоро треба варити обід, щоб не захопив алярм, а коли є алярм, ховати все до "братрури", залізної кухонки, яка є в кімнаті. Часто хтось з добрих сусідів принесе трохи печива Андрійкові. Деколи діти йдуть помагати копати бараболі, то принесуть до хати щонебудь з харчів як заплату. Головно часто просять сусіди Наталочку, щоб їм допомогти. Та одного дня прийшла вона до хати дуже перелякана, бо перебула на полі наліт літаків. Недалеко неї впало стрільно. Я більше не дозволяла їй ходити. Як мені жаль було моєї "чорнушки!"

Дивно було раз, коли я у думці пожурилася, що на картку тільки $\frac{3}{4}$ літри молока на день і як я звикну без молока на вечеру — неначе хтось шепнув комусь і добра сусідка почала щоденно стукати в наші двері та, часом більше часом менше, але все приносить молоко. Це певно прислала мені якась добра душа з позасвіту. Я не раз дуже втомлена і часто навіть не маю часу відмовити вервичку, не маю часу нічого прочитати, але була би вдоволена, якби так перебути до кінця війни і ніде не рушатися. Коби лише пережити й врятувати діти! Багато людей переляканих, бо большевики вже під Будапештом. Я чомусь не думаю нічого — хай уже буде, що доля принесе.

Наші священники разом з родинами у Відні, в одному монастирі, і звідтам шукають собі приміщення по селах. Кардинал Інніцер прекрасно поставився до наших священників. Його сестра сама роз'їздила ровером по селах та просила німецьких священників приймати наших священників до своїх домів. Багато з них викручується браком місця — мовляв — родина з Відня поприїздила.

У "Краківських Вістях" була вістка, що помер Митрополит Кир Андрій. У такий важкий час для українського народу така болюча втрата! Що буде тепер у Галичині? Боляче... боляче... Над Англією нова зброя. Що далше? Другий день нема нальоту. Відень дуже знищений.

У неділю перед полуднем — 12 листопада о. Василь з о. Богданом і двома тутешніми німецькими священниками відправив панахиду за св. п. Митрополита. Привіз з Відня вістку о. Степан Кулак про об'єднання всіх наших партій на чолі з гетьманом. Я незвичайно тим утішилася.

Покищо дні сходять спокійно, без нальотів. Хатня праця полонює мене, особливо томить прання. Незвиклі до того руки по тому дрижать і у скроні молотом б'є — проте хочу уложити якось дні так, щоб по обіді могли хоч декілька годинку писати. Скоро вечором треба лягати в постіль, бо нафти мало. Зрештою вечором я дуже втомлена.

О. Василь поїхав до Відня. А я, втомлена пранням і спражена забажала з'їсти винного винограду, який дуже люблю — та рівночасно свідома була, що тепер уже ніхто його не принесе, бо по сезоні, а купити тут ніде не годен. Та в Бога все можливе! Якась старенька бабуся, Німка, якої я ніколи ще не бачила, ніколи вона до нас не приходила, принесла сама тарілку солодкого, гарного винограду. Крім цього ще дещо. Коли я її побачила в своїх дверях, у біленькій хустинці з привітним поморщенням обличчям, з якою добротою гляділи голубі очі, я стала мов заворожена. Я не знала, як їй дякувати! Так як ненадійно вона з'явилася, так і скоро відійшла. І так дуже а дуже смакувала мені галузка цього винограду, як ніколи більш у житті! Згодом я довідалася, що тут є звичай неспілі ще добре грона винограду нанизувати в коморі на шнурок китицями вділ, де вони й до пізньої осені доходять. Я так хотіла ще колись

стрінути ту бабусю, і розпитувала за нею, та ніхто не міг мені пояснити хто вона і більше я її ніколи вже не бачила.

І так, коли забракне мені щонебудь у хаті — зараз Господь посилає добру людину, яка приносить те, що мені потрібне. Мука в мішочку досі не минається, бо що жутию, зараз хтось принесе знову і я досипаю. Наглядна Божа опіка над моєю родиною, щоб ми не голодували!

А дні одні за другими проходять спокійні, однакові, без нальотів. Погода гарна, тепло, Я поправила свої "Рейки" та у вільній хвилині роздумую над "Павуком", над деякими змінами у цьому нарисі. Часом манить мене нарис "Ой дайте ми" "покі", який почала писати у Лавочнім.*).

Люди неспокійні тривожаться, щоб не треба було далше виїздити. Багато підвод з Мадярщини, з утікачами, переїздить селами.

А всі слідкують за подіями на фронті біля Будапешту. Нервуються та плянують дальший виїзд. Ця думка про дальший виїзд мучить мене незвичайно. Дуже жаль мені думати про таке, бо дуже й дуже хотіла б перезимувати в цьому кутику. Це наша передишка по всіх моральних і фізичних терпіннях. Малий, теплий куток! Діти час-до-часу дістають від добих людей овочі і можна їх відживити.

Мені тут добре, тепло. Я успокоююся. Час-до-часу перелітають американські літаки, та я вже поволі привикаю до алярмів. Ах весни, весни дочекатися тут!

Німецькі різдвяні свята. Погода гарна. Легкий мороз. Сусіди обдарували нас харчами, а дехто й солодким печивом для Андрійка. Я в хаті. Не могла навіть піти до костела, бо тому кілька днів захворіла. Не знаю добре причини. Мабуть з виснаження. Ми молились, як завжди всі спільно, а коли я клякнула то з трудом піднеслась, зробилося мені слабо і я вийшла до передкімнати. Там упала, зімліла. Всі дуже перелякалися, бо того в мене ніколи не було. Того дня я спішилася йти з о. Василем і Івасем на Службу Божу в 7-ій. На дворі було ще зовсім темно. Я хотіла трохи спрятати, бо не люблю входити до неупорядкованої кімнати. До того всього долучився ще постріл у крижі і я

— — — — —

*) Опісля поміщений у моїй книжці "Осіннє листя".

мусіла кілька днів пролежати. Не можу ще багато ходити, бо слабну. Дістала знову заживати залізо. Був у мене лікар - Німець. Залізо заживаю солідно, бо хотіла б хоч трошки писати, коли будемо тут спокійно зимувати. Івасик шукає для мене тут, по старих бібліотеках, "Потонулий Дзвін" Гавптмана. Потрібно мені його конечно до "Лісового духа". У Галичині не могла дістати, може тут де дістану. В нашій хатині виступила вогкість, головню у передкімнаті, де спить Аля з Наталочкою. Але і тут Господь подбав про нас. Завважив це один — ще й з воєнним прізвищем добрий склепар - Німець, вислужений вже австрійський ще офіцер — Мавзер — і прислав залізну пічку на вугілля. Не будуть уже дівчата мерзнути. Цей склепар добрий для нас і багато в дечому нам помагає.

Сьогодні, коли всі діти були вже в костелі — а я сама сиділа дома — завважила на стіні в передкімнаті, як прекрасно відбилося наше загратоване віконце на стіні. Його золоті, осяяні сонцем контури мали в собі так багато краси! Це неначе зовнішній світ відбився в келії тюремника. Щось таке миле і рівночасно і болізне.

Офензива на Заході розвивається прекрасно і є милою несподіванкою для людей, які думали, що нема вже виходу для тих, які тут скрилися, бо і на Мадярщині фронт не погіршується. Я по більшій частині неначе в сні, просто не здаю собі справи, що я на чужині! Але є і хвилини повної свідомости, і тоді дуже й дуже боляче на серці.

Вже 1945-ий рік. А свята пройшли в небіленій хаті. На свята був борщ, були голубці й кутя та сіно під білою скатертю. Все те призбирувала я довший час з думкою: зберегти на Свят-Вечір. Мед був ще з дому, з Лавочного. Коли свята наближалися, думала, що годі буде святкувати з горя, що не в своїй ми хаті. Та на диво, я неначе закам'яніла. Піддержало мене те, що всі діти мої біля мене живі, здорові, досі врятовані. На свята довідались ми про німецьку офензиву на Мадярщині проти большевиків і нова надія ввійшла в наші душі. Тепер мете снігом, засипає наші маленькі двері до хати, віконце з ґратами, подвір'я. І завжди треба відгортати сніг. Літаків уже довший час не видно, а білий сніг неначе лагодить біль. У нашій кімнатці

ще стоїть маленька ялинка з прикрасами, які позичила сусідка Німка. Через кімнатку простягли ми шнури, на яких сушиться наша вбога білизна, бо стриху у тій хатині нема. Івасик пішов до господаря молотити за харчі. Ануся у кравця, через дорогу, який деколи присилає нам харчі. Це мужеський кравець. Просив дати йому Ануся до помочі. Ми з о. Василем пішли до нього подивитися. Двоє старших, бездітних людей. Велика кімната-робітня з вікнами до дороги. На столі звої сірого матеріялу, великі ножиці. У кравця через шию сантиметер. Біля машини наше ясно-волосе дівчатко з великими голубими очима, Ануся викінчує підшивку біля рукавів. Щось здавило мене за серце і я, сердечно запрошувана сісти, сіла на вузький крайчик стільця і скоро вийшла. Невже це так мусить бути? За трохи отих харчів?

У хатинці, в передкімнаті, Наталочка товче вугіль і розпалює в залізній пічці, щоб скоро сохла білизна, бо треба мати на неділю. Андрійко майструє з дощечки маленькі лещатка. На подвір'ю є горбочок і він збирається йти ховатися.

О. Василь пішов до о. Богдана слухати звідомлень з радія, а там до молочарні по молоко і по харчі на картки до skleпу. Так маю хвилинку спокою. Нераз манить думка писати та на жаль — нема часу. Вечором зовсім нічого не бачу, дуже зір ослаб. А так бажала би бути ще сильною, мати багато часу і писати - писати...

На півночі большевики у великому темпі посуваються вперед. Гнітуче враження. Прикрі хвилі нераз опановують душу. Хіба вже все пропало? Та приходять й сильні хвилі, повні надії на безмежне Провидіння Господнє. О. Василь каже, що два-три дні і мусить статися щось рішального, важкого. Часописів нема, поїзди не ходять. Сніговії, яких люди не пам'ятають уже кільканадцять літ. Позадувало всі дороги. Ми в хаті не мерзнемо, Господь опікується нами на кожному кроці.

Прийшли посилені алярми англійських літаків. Алярми день у день докучають. Я простудилася — можливо в пивничці і тепер покутую, мучить кашель, болить у легенях.

Крізь віконце просвічує сонце нашу вбогу кімнатку, а думки летять домів, бо весна. У сні все ввижається пово-

рот домів, поворот до Зарваниці. Погода прекрасна. Весна, тепло. Ми в часі алярму біля пивнички сусіда. Андрійко бавиться з сусідськими дітьми. Щойно, коли чуємо літаки над собою — сходимо у низ. У пивничці вигрібують діти на стінах долики — печі, кладуть трісочками прерізні визерунки. А що доля принесе — Господь знає! Люди слабших нервів уже повиїздили на захід, бо Будапешт упав. Я тішуся, що перебула в тому кутку зиму, а даліше віддаю свою родину, як і перше, в опіку Божої Матінки.

Нераз прикре, гнітуче, враження, що нічого не чувати про нашу загально-національну справу. Та всім керує Господь і тут покерує так, що буде для нас добре.

Скоро охопив переполох наших людей. Господи! Що буде? О. Василь поїхав до Відня. До хати вернувся ледве живий. Наліт його захопив, коли йшов на станцію. Мусів критися по якихось румовищах. Хіба прийдеться і нам **лишати все та йти в світ за очі, щоб рятувати даліше життя?** Як гірко, гірко було б лишати цей бідний, теплий куток... А в сні — все поворот домів...

Причиною переполоху було те, що на коліні Дунаю, між Граном а Коморном розбудували були большевики мостовий причілок. Ми не свідомі були страшної загрози, яка була над нами. Довідалися щойно по знищенні того причілка німецьким військом. Загроза усунена, а тепер в околиці Дунаю розтопи. Може, може... якийсь час, до тепла будемо спокійні.

Вчора звечора, як я тільки заснула — приснилося мені, що до моєї вбогої кімнатки прийшла Божа Матінка. Я тулилась до Неї і жалілася на теперішні обставини, що не маю ніде кута, де б можна від небезпеки втекти з родиною. Вона тулила мене до Себе, гладила по голові Своєю доброю рукою, а я жалілася. І так було добре, любо, неначе б я була малою дитиною. В моменті змінився дотик рук, які теж тулили мене до себе. Я глянула і побачила обличчя своєї Мами. Мама сказала до мене: "Говори все "Под Твою милість"!... Я зараз пробудилася. Було мені дуже добре на душі. Молитву "Под Твою Милість" Мама дуже любили і все проводили мені дитиною.

Тутешні люди — добрі душі — як я їх називаю — час до-часу даліше приносять смерком у мою вбогу хатину,

дещо з'їсти. Часто буває так, що приносять те, чого мені найбільше бракує. Не знаю їх. Нераз бачу вперше їх обличчя. Це наче б їх хтось прислав до мене. Я ж ніколи нікому не говорю, чого мені бракує. Дрова, вугілля також деколи принесе хтось або каже прийти взяти собі. Так, що в кімнатці повсякчас нам тепло. Аж дрижу, щоб якнайдовше можна перебути тут з родиною. Аж дрижу, щоб небезпека большевиків не викинула нас із того кутка. Видається, що прикріше було б лишати цю хатку, чим свою власну! Відчувається тут особливу опіку Господню над моєю родиною.

Тепер шляється багато обдертих, винужденілих Греків. Страшних як змори які. Ходять попід хати та жебрають, Карболом від них воняє. Вони зі Штрасгофу, з лягру. Якись робітники, тепер без праці. Прикро дивитися на тих людей.

А як болісно було бачити крізь вікно у хаті о. Богдана, на спадистих полях за лягром Штрасгофу, як німецькі СС-и робили облави за якимись втікачами. Кулі літали полем, а ті бідні падали до землі, у розмоклу глину... Я відвернулася, бо не хотіла вже дивитись на побої нещасних. Скоро перебігла бічними, найкоротшими, вуличками в свою хатинку та заборонила дітям виходити донебудь з хати, бо і поміж хатами ганяли розлючені СС-и.

Нальоти посилені, головно в ясні дні. Ночами не можу спати. Зриваюся зі сну. Коли тишина на дворі, і це дразнить мене. Вслухуюся в ту тишину, напружую всі свої нерви і рада б зловити якийнебудь шелест. І безнастанно налазить питайна думка: "Що там? Що там у Рідному Краю? Чи повернемось домі? Чи може поїдемо дальше на захід?" Коли рух на дорозі, переїздить авто або підводи попід вікно нашої хатинки, чи перелітають літаки над Бокфлісом — теж не можу вснути зірвавшись зі сну, бо питайна думка не дає спокою: "Чому? Куди?" Мучить мене вичікування рішального моменту. Дні стають оловом, помалу сунуть години і мучать: "Що буде? Що буде?" Не можу дивитись на Андрійка, як він цілими годинами вдивляється у вікно та б'є чолом у шиби, наче птах головою в стіни клітки. А разом і страх, щоб Господь допоміг хоч місяць березень

ще тут перебути. Острах, щоб не треба було залишати ту клітку, а дочекати тепліших днів, бо нераз і холодні ще дні приходять, переплітані снігом. У вільній хвилині читаю німецькі оповідання, вправляюся в німецькій мові. Писати годі, недостає спокою.

Вчора скінчила я 41 літ. Було мені чомусь дуже тяжко на душі. Стала яскраво перед очима теперішність і пригнітила душу. Погода прекрасна. Птички щебечуть, пчілки бренять, дерева наповнюються бруньками й оживають. Де-не-де вилазить зелень зі землі. Дивлюсь у сісідній сад, забитий перед нами високим парканом — там життя в саді, поміж деревами! Дивлюся щодня на пивничку, на горі якої вилазять зі землі іриси, вони щодня більшають. Їх свіжа зелень така мила! Дивлюся кругом на нашу вбогу хатку і чимраз прикріше, що не вдома, чимраз більше налягає туга на душу. Хотілось би почути щось радісне, добре, а за це так тяжко. Кругом села копають окопи, роблять протитанкові забори. Івасик ходить там день-у-день з ризкалем. Всі села обведені такими ровами неначе валом за татарських часів. У Відні, в українській гімназії відкритий, приватний позаочний курс гімназійних клас. Діти вписані, могли б кінчати свої класи, а опісля здавати, та відповіді нема. Там усе більше руїна. Наліоти англійсько-американських літаків усе більші. Алярами довгі до 5 годин, в полудневу пору. Ми сидимо біля пивнички на сонці. Коли літаки появляються над нами — сходимо вниз. Одне щастя, що зиму перебули тут, у тому кутку. Наступного дня вийшли ми до іншої пивнички, ближче поля. Ця пивничка глибша, новіша. Та, де ми досі крились, стара, ціла трясеться. Вчора впала бомба недалеко села, а пивничка ціла тряслася. Неглибока, дряхла. Погода прекрасна. Пчілки бренять у саді. Наталочка принесла мені першу фіялку. Сиджу на зрубаних деревах біля пивнички. Пошум смерек із цвинтаря доходить тут і на хвилинку навіває думки про рідні полонини зі смереками. Відень перемінюється чимраз більш у руїну. Літаки перелітають тепер усе більше понад Бокфлісом у сторону Відня. Протилетунські стрільна з "фляку" сягають понад село. Клуби диму підносяться з-під Відня. Туга за Рідною Землею все більша, все більша...

Ми перейшли до вулиці пивниць з вином. За Бокфлісом на бік від замку, у глибокому, кількіметровому вивозі. Люди, які йшли тут критись, взяли й нас зі собою. Це улиці пивниць з вином. Тут є пивниця громадська, глибока — до 10 метрів углиб, на березі гори. Вивіз закритий кущами іще незеленими. Де-не-де вилазить зелена травичка. Доріжка яром розходиться нагорі біля старенької каплички у два напрями до лісу, що сіріє на обрії. Капличка старенька, білена, у ній різьблена Богомати з Ісусом на своїх руках. Постає Страдальної Матері. Полиняле паперове квіття прикрашує нутро. Попри вивіз виноградники, з яких ідуть на обід господарі — Німці з великими ножичками від обтинання виноградних гонів.. За ними вози з сухими виноградними в'язанками. Кожний питається, чи є вже алярм? Нагорі, на роздоріжжі, біля каплички простір пів правій і лівій руці, виноградники, виноградники..., поля, ліс. На боці замковий парк та замок, тепер опущений. У придолині село Бокфліс. Далеко чути вистріли "фляку" — протилетунської артилерії. У вивозі багато в'язанок сухого винограду. Є люди з дітьми, що чекають на відчинення пивниці. Напроти, під пивничкою, вбитою під сам берег вивозу, із старими дверима, наполовину розваленими, сидять також дві старі Німки, які шепеляво говорять до себе. Обсервують усіх і вся та, нахиляючись собі до вуха, висказують свої завваги. Небо ясне, синє, ні одної хмариночки. Сонце тепле гріє, легкий вітерець продуває вивозом. Діти бігають по вивозі та купаються у соняшних променях і весняній красі. Пивничка біля пивнички на березі вивозу заглядає тільки своїми старенькими або новішими дверима. Деякі з них помальовані на зелено, деякі полинялі, а деякі наполовину ковані. Декотра пивничка з білою, передньою мурованою стіною та кінчиком дашка. Десь далеко брелять літаки. Перший метелик перелетів біля мене.

У щоденному житті харчеві картки щораз менші. Роботи діти не мають. Деякі люди прибиті, та потішають себе, що на випадок перемоги Англії — людей, яких Сталін бажав би назад у Галичину дістати (всіх, які тут працюють чи виїхали) — у доброму випадку Америка забрала б до Канади або Австралії. Значить тих, які не мали б відваги вертатися домів. У своїх часописах погрожують большеви-

ки, що найдуть нас і на дні моря і на місяці. Але всім керує Господь!

Приїхав з Відня брат о. Василя, о. Мирон, попрощатися. Виїздить на Захід. Радить їхати і не чекати до останньої хвилини, бо на Мадярщині положення погіршилося. Не знаю ще що буде з нами. Не знаю чи поїдемо і куди. О. Василь по тім усім дуже ослаб. А діти рятувати треба до кінця, доки годен, щоб не мати дітей на сумлінню. Господи, Господи...

Вчора сиділи 6 годин в алярмі. Дещо в пивниці, а трохи біля пивниці. Літаки бомбили Штрасгоф. Клуби диму і пожарів вогняними язиками підносилися понад Штрасгоф. Прикро було, бо понад Бокфлісом крутилися ті ж літаки. Було їх 28. Господи, Господи — як тяжко жити тепер, як гірко, а видається, що всі муки не були б такі страшні, якщо б ми знали, що повернемось додому і усе добром скінчиться.

Замість додому, здається, треба буде їхати ще далше, ще далше на захід, далше від дому. Мати Божа Зарванницька, не опускай нас зі Своєї опіки! Рятуй мою родину, рятуй мої діти, бо це і Твої діти. Я сама в хаті — як прикро, як гірко мені. Защо скитаємось світами?!..

А Штрасгоф горів і ввечорі. Горів довго вніч. Люди виходили на горбок і дивились, як серед темної ночі спалахувало раз-у-раз полум'я. Роз'яснювало, здавалось, чорну ніч, пригасало і знову вистрілювало вогнем. Люди мовчки дивилися й розходились. Дивилась і я з ними. Довго годі було там стояти. Із прикрим почуттям великої грози пішла з о. Василем у свою хатину. В хатині перед очима заєдно пожари й заснути годі.

Алярми по два рази денно. Яка я втомлена! Говорять про нову зброю..., а де вона? Сльози мішаються з усмішкою. Де їхати? Куди? Які речі брати, які оставити? Родина о. Богдана пакується. Виїжджає з нашими людьми Міля. У нашім часописі проклямація. Творення національної армії, яка буде боротися за Соборність України, проти большевиків. Тепер? Пізно? Ні? Сльози мішаються з усмішкою. Господи... Господи... яка прекрасна весна, а яка сумна, гірка...

Третю ніч не сплю. Рух на вулиці зганяє сон з очей. Рух авт, підвод, пішоходів. Усе дорогою попри нашу хату. Гук від моторів, літаків англійських, німецьких, большевицьких, прорізує повітря. Жах завис над усіма людьми. Вічні алярми мучать до втоми. В нас уже все спаковане, мають забрати нас добрі люди на авто і завести по Обер-Донав. Та авта досі нема, хоч мало прийти з Відня ще ранком. Неспокій огортає нас. Молитва "Под Твою Милость" не сходить з уст. На хатку дивитись не годен. Очі сльозами заходять. Та безконечна надія на рятунок від Матінки Божої додає сили. Її іконка знову знята зі стіни й захована у валізі з речами. У світ задля дітей...

Очікуємо авта. З полудневої частини Відня на Баден дійшли вже большевики. Тут вони під Прешбургом. На дорозі посилений рух. Тутешні люди вечором ховають усе своє добро по пивницях. Перелякані дивляться широковідкритими очима на все, що діється кругом. Зачиняють брами своїх господарств для війська, навіть для СС-ів. Не пускають у хату, так що й тяжко достукатися. Ніччю виють неможливими голосами пси і небо з полудневого сходу дишас вогнем. Віддих цей продирається крізь зорі та збиті в клубки сиві й білі хмари. А в день сонце ясне, тепле, білі пахучі сади, пелюстки квітів попід деревами, по стежечках, по першій мураві та багато бджіл, що шукають першого меду і безжурно бренять у працювитому поспіху. Я не можу вдержатись у хаті, не можу дивитися на пустку і на зложені пакунки. Все щось іще прячу, замітаю, не можу знести порошу і безладдя, наче б то вскорі мала вернутися знову у цю хатку...

Така бідна хатка і тої не можна мені мати... так ,так... хай діється Божа воля. Це вже завершення Голгофти. Для нашого народу найбільше.

А наступного дня ввесь час товклися большевицькі літаки. Ми сиділи в пивниці і біля неї. Авто не приїхало і ми були рішені йти ніччю пішком, без речей, наперед за Відень. Тимбільше, що вдень говорили перелякані Бокфлісці, що в лісі вже большевицькі панцирі. На щастя Господь заопікувався нами! Дістали ми від склепаря Мавзера підводу з кіньми і по півночі відвіз нас один хлопець до Воль-

кесдорфу, на станцію. З нами виїхали ще дві українські родини зі своїми дітьми, користаючи з підводи.

Темною ніччю чорні, великі, коні стукотіли гострими підковками по гостинці. Боками гостинця хвилювали високі дерева. З острахом ми вслухувались у темної ночі доквілля. Серце стукало: "Коби дальше... коби дальше..."

На станції мали ми щастя, бо над'їхав військовий транспорт, який віз дезертирів німецької армії до концентраційного табору. До транспорту дочіплено два вагони муніції. Відвозили інтернованих вояків до Кремсу. Взяли й нас до свого воза. Яке щастя! Це ж останній поїзд, що відходив тією дорогою.

Старші вояки, які наглядали над інтернованими, виглядали безжурно, наче б їм ані трішки не було в голові, що фронт стоїть погано, що Відень окружають большевики, що околиця Відня дихає вогнем. Для нас вони дуже услужливі й чемні. Інтерновані вояки разом з нами у вагоні. Байдужі до своєї долі. Але й вони виявляють нам співчуття. Простягають на долоні свої сухарі — "кекси". Я зраділа з дітьми, та коли намагалася розкусити, не могла, бо це були... кусники корка, лише зверху покриті тонкою, зрадливою для очей, лискучою неначе чоколядовою верствою.

ДАЛЬШОЮ ДОРОГОЮ...

ЛЯА — З Волькесдорфу вполудне виїхали ми на Містельбах. Погода була гарна. Діти сиділи у відкритих дверях тягарового поїзду, щоб бути на сонці. За ними стояли вояки. Коли ми на тій лінії доїздили до ліса, напали на наш транспорт більшовицькі літаки. Це вже було в лісі. У першій хвилині я думала, що це більшовицькі панцирі стріляють з лісу. Кулемет посіяв по вагонах і в недалекій віддалі впала бомба. Поїзд стримали. Ми всі повискакували з воза та розбіглися поміж куці. З-перед моїх очей зник Андрійко. Але вже було по небезпеці. Андрійка вхопив на руки один з дезертирів і втік з ним у ліс. Я була в страсі чи вернеться з дитиною? Але по якомусь часі вернувся.

Андрійко мав подряпане личко до кущів. Ми всі подерли панчохи та висмарувались здорово глиною, бо лягали на шкарп, а це сама глина. Поїзд доїхав до Містельбаху і там на станцію знову надлетіли літаки, та бомб не кидали. Люди і ми з ними лише розбіглися зі станції. За Містельбахом знов мусіли втікати, та літаки пролітали боком. Дальше їхали вже спокійно аж до Ляа. По дорозі стрінули транспорт з Братислави з нашими людьми. Вони їдуть до Баварії. Ми може ще не поїдемо до Кремсу, не знати. Ідемо покищо до Горн. На дворі холодно, хмарно. Спали всі погано, бо мало місця. На горі світили вояки свічку. Лежачи на пакунках, я не завважила, що свічка зовсім обхляпала мене. Теплої страви нема, лише хліб з мармолядою. Якась добродушна бабуня появилась коло станції і продає гарячий чай з м'ятки. Тішитись, що стала людям у пригоді, бо гарячий чай смакує всім знаменито, а бабуся пишно каже: "От і я на щось придалася". Тепер приносять до вагону чай та ціну його бабуся все більше підвищує... Говорять, що большевики є вже в Бокфлісі, ми вирвалися останньою хвилею. Я шпортаюся, ослабла, діти помарніли, зажурені. О. Василь виглядає страшно, аж зчорнів. Усіх речей ми не могли забрати. Оставили футра, постіль та ще багато дечого. Я брала в першій мірі харчі, щоб було чим прожити. Молю Матінку Божу, щоб рятувала нас далі.

ГОРН — Ми в Горні. Дуже гарна, мила, підгірська околиця. Тут іще нема слідів від бомб. Станційка невелика, у полі, далі містечко. Тут вояки, у яких вагоні ми їдемо, передали свій транспорт інтернованих тутешній команді, самі ж дістали 48 годин "урльопу". Маємо особливіше щастя. Матінка Божа опікується нами. Деякі вояки роз'їхалися, деякі їдуть з нами тим вагоном до Будвайсу. Багато біженців бідує, тяжко дістатися їм на поїзд, по кілька днів сидять по станціях, тижнями тягнуться їх транспорти. І тут видно дорогу забиту підводами, автами. Погода гарна, але холодно. По обіді маємо їхати на Гмінд.

ЗІГМУНДСГЕРБЕРГ — Увечорі мусіли наші самі перепхати вагон на властивий тор, бо енергійна урядничка руху не хотіла дозволити на шибування з одним вагоном. Коли прийшов "Кранкенцуг", дочіпили нас і завезли на одну вузлову станцію перед Горн. Трохи постояли ми в

полі. Перелітали над нами спокійно якісь літаки, та й так ніхто майже не спав, бо у вагоні було дуже зимно. Мороз цієї ночі аж побілів своїм холодом рейки та дахи вагонів. Щастя, що у вагоні є пічка і можна трохи запалити, зварили чорну каву, чай чи бараболю. Хліба зовсім не маємо вже та може десь по дорозі вдасться дістати на картки. Наш "цугсфюрер" не кидає нас, усі його вояки роз'їхалися з Горн на відпустки, та він хоче додержати слова і доставити нас до Будвайсу, опісля їде на урльоп. Ходять вістки, що большевики доходять до Тульну, вбилися клином від полудня завдяки зраді двох мадярських дивізій. Рух величезний, авта по дорогах, транспорти по станціях. Безконечне число людей з клунками, людей різних національностей, які їдуть у світ за очі з останнім своїм майном. Тут нема слідів від бомб. Англійсько-американські літаки залишили цей терен большевикам, а большевики не мають багато літаків і не сягають ними далеко від фронту. Тут станція забита транспортами. Наш вагон стоїть одинокий на рейках та чекає на щастя, щоб його дочіпили до якогось транспорту, що піде на Гмінд.

БЛЮМАВ. — Ми на перестанку Блюмав. Ледве вирвалися із Зігмундсгербергу. Цілий день складали транспорт і шибували без кінця. Увечорі стрінув нас алярм, та на щастя не було нічого небезпечного. По дорозі дістали на картки хліб. Тут маленька станційка. Простір — поля повиті мрякою. Попри рейки дерева — каштани із свіжими бруньками, пташки щебечуть. Тут і там хлібороби за плугами. Так, так, земля мусить бути оброблена без огляду на те, хто до неї прийде. Спокійно, рівномірно проходить плуг по рілі. Придушена мрякою перша зелень рівними стяжками зникає на обрії. Спокійно. Тихо. Ідемо.

У ЯРІ — Поїзд став у глибокому ярі під Гефріцом. Гарно — смереки, сонце і зяблики. Тут, недалеко за Гефріцом і Алленштайгом, є лагер полонених французьких офіцерів, буде їх яка тисячка. З того лягу втік французький генерал Жіро. Тут Англійці ніколи не бомблять. Скидають лише пакунки зі солодощами. До тих офіцерів можна було приїздити їхнім жінкам, які перебували по 2 тижні по павільйонах. Свобода в таборі велика. Околиця прекрасна.

Поле — ліс — У Гефріц стояли ми цілий день. Вечором вивезли нас у поле, оставили транспорт без машини серед лісів, посередині великих площ для вправ. Військові крутяться і вправляють, безнастанно чути постріли. Не знаємо, коли з того місця вийдемо. Деякі говорять, що можна і три доби сидіти та чекати на машину, бо Гмінд зовсім збомблений і має тільки одні рейки. Мусять направити. Тут не можна ніде рушатися. Хат поблизу нема, сім кілометрів до найближчої станції. Здається перед Гміндом висядемо у якенебудь село, а далше будемо пробиватися. Учора наш "Цугсфюрер" покинув нас та від'їхав. Не міг довше їхати з нами, бо надто довго тягнеться їзда. Наш транспорт це переважно порожні вози, лише три вагони з людьми. Крім наших трьох українських родин, є ще родини німецькі з Бачки. Розклали вогонь під шкарпом та варять зупу. У нашому вагоні нарікання, що в'язалися одні з другими та мало речей взяли з дому. Краще було думати лише про свою родину — то були б усе забрали. Це так найбагатші! А я думаю, що ще можна б оставити й те, що маю та пішки з дітьми на Обер Донав, щоб безпечніше: не впасти на якійсь станції під бомби. Вістки ходять несамовиті, ані правдивих звідомлень, ані часописів нема. Погода прекрасна. Смереки пахнуть.

Уже полудне, а ми ще на тому самому місці. Літаки пролітали три рази. Якось дістався о. Василь до Гмінду, щоб розвідатись. Вернувся з невеселими вітками: Гмінд зовсім знищений, нема чого туди їхати. Знайомі, яких стрінув, уже виїжджають. Ми на ласці долі, самі тут у полі.

Попри шкарп сліди з попередніх транспортів: лупина з бараболі, вигаслі вогнища. А шкарп аж синій від великої кількості розцвілих фіялок. Велике стадо білих овець пасе попри шкарп пастух та кілька псів. Тут є й ціла військова господарка. Порозкидані хати, з яких вийшли люди, зайняло військо. Овечка зломила собі ріг на ніжці і вівчар заопікувався нею, тримав коло себе та оглядав ніжку. Спокійно, віддано овечка слухас. Багато ягнят. Усе спокійне без блюю, скубають молоду травичку. Пташки розщобеталися та гудуть попри шкарп телефонічні дроті. Недалеко від нашого транспорту червоніється, під самим лісом, за-

лізничка будка. По другій стороні, в недалекій віддалі друга. Трохи даліше від нас наперед транспорт цистерн, а далі знову якийсь транспорт. Видно дітей та людей біля нього на шкарпі.

Ми даліше в полі: ходимо по воду до криниці, даліше в ліс, біля залізничної будки. Смереки пахнуть і нагадують Лавочне. Долі, під ліском, потічок дико оброслий, поміж лозами. Краєм його лоташ, висока вже зелена трава, а попри берег під містком зелене каміння обросло мохом. Вода приємна, свіжа, любо було відсвіжитися. Поїзди перебігають другими рейками, наш — не рухається. Чоловіки з нашого вагону пішли до сіл, може щонебудь дістануть.

Уже другий день на тому самому місці і не знаємо коли вийдемо і чим, щоб вирватися з того зачарованого кола. Другими рейками переходить багато поїдів та наш мов заворжений стоїть. Дуже прикре положення і не можна ніде правди довідатися. Харчів трохи дістали, то бодай не голодні. Сьогодні холодно і мрячить дощ. Назагал спокійно. Зранку робили військові вправи на площах. Я вийшла пройтися понад річку, та дощ нагнав мене назад до вагону, а там погана атмосфера, бо дві інші родини все сваряться. Прикре і просто нелюдське в такому часі.

Коли трохи випогодилось, зайшла я під напіврозвалену хату і сіла на пеньок. Напроти лісок один, а даліше другий і знову кілька хат з червоною дахівкою та гонтами. Поміж горбками доріжка до хат, вузенька, полева, маленька левада, хащі, потічок та обломаний плотик на скруті доріжки. Праворуч ліс невеличкий, горою рейки та розколиканий паротяг, якого чорний дим снується до потічка. Росить дощ і в мене на душі невесело. Хотілося б рятувати дітей, а то так важко, так важко.

Заслотнося. Дощ ллє. Мужчини з нашого вагону пішли ще за погоди, до сусіднього села шукати підвод, щоб вирватися з того транспорту. Чи дістануть і як буде — годі знати. Прикро — сумно.

Стадо овець, яке тут пасеться має сьогодні вже відійти до Баварії. Це стадо, звиш три тисячі штук, власність одного Баварця, який уже шість літ винаймив тут ті пасовиська. Це не військові вівці. Пастух тільки убраний на взір вояка. Як загроза мине, стадо повернеться знову на-

зад. Дощ росить. Сонце де-не-де пробиває мряку. За містком, на доріжці одна овечка стоїть, кілька кроків уперед кілька взад. За нею маленьке ягнятко, воно не може йти, а вона — мама не хоче його оставити. Стадо вже далеко, а вона підчікує на своє. Миготить маленьке мов кицька здалека поміж лозами й деревами. Зрівнялися і пішли, скрилися за горбом зі смереками. Мама — все мама.

Доля нашого транспорту нікому не в голові. Стоїмо даліше в полі. Підвод ніхто не хоче дати, щоб витягнути наші речі з того кута. Обстоюю, щоб взяти що найконечніше та йти пішком. О. Василь знову хоче лишатися в сусідньому селі, у священика. Просто стратив віру в якенєбудь добро. Положення сливе безвихідне, прикре. Жадної помочі нізвідки. У вагоні непорозуміння. Ніхто не годен нічого зарадити і один одному докоряє. Пішли ще в одне село за підводою, та в мене слаба надія на якунєбудь поміч. Усе здеморалізоване. Пощо їхати далі? Я так дуже хотіла би вперед, так дуже хотіла б рятувати діти, та безнадія огортає й мене. Пощо мені стільки муки? Просто молитися вже не можу. Жадної вказівки, жадної поради, як давніше. Неначе сам Господь опустил нас. Фронт ніби здержаний, та певного рішаючого нічого нема.. Мене болять легені, хотіла б вирватись із того транспорту, а думка о. Василя: "Дякуй Богові, що тут сидиш, є бодай дах над головою". Такий дах не доведе до нічого доброго. Хотілося б мати якогось приятеля в такому моменті і так гірко, коли відчувається, що його нема. Мрячно і назагал спокійно. Транспорти проходять другими рейками. Військо робить вправи. Дві переполохані серни вибігли з ліса та пігналися навпростець полями. Ніхто не займав їх.

БЕРНШЛЯГ — Пообіді прийшли до транспорту три підводи зі сусіднього села. Забрали наших трьох родин речі і відвезли до Берншлягу. Тут ми ночували в одного господаря. Частина осіб у stodолі, а частина в кімнаті з кухнею. Можна собі і зварити щонебудь. У знайдєнні підвод поміг гарний вїт-католик. Властиво була це поміч Божя. Транспорт наш, як казали на станції, може стояти ще й тиждень на тому самому місці. Англійці дуже близько. Большевицький фронт покищо стоїть. Сьогодні поїдемо

дальше — чим не знаю. Вже друга неділя без Служби Божої. Тут є каплиця, але зачинена. Священик приїздить що четверту неділю. Не може о. Василь відправити Служби Божої.

ГРОС-ГЕРУНГС — Ми в Грос Гльокніц приїхали 15. IV, 1945 р. вечором. Прийняв нас молодий священик-Німець до своєї хати. Кімнат вільних не було, але дістали місце у пральні. Там постелили нам свіжих приколотків і було тепло та чисто спати. Старенька, симпатична, мама цього священика зладила для нас вечерю, а ранком дістали ми теплу каву і хліб. З якою любов'ю дивилась я на цю стареньку паню зі шляхетними рисами обличчя. Перед мої очі заєдно являлась постать моєї Мами — "якби побачила мене на тій дорозі? Чи дивержало б Її любляче серце?!" Тут відправив о. Василь Службу Божу і по Службі Божій дістали ми три підводи, які відвезли нас до Грос Герунгс. Священик, співчуваючи нашому горю, йшов довгий кусень дороги попри нашу підводу та справляв на добру дорогу. Ми від'їхали дальше, а він ще стояв на місці і дивився нам услід. Помахали руками на прощання — скрилися за смереками. Їхали полями, смерековими лісами. Уздовж доріг сліди випалених вогнищ. Сонце ясне, ні хмаринки. Люди по полях коло праці. На деревах, часто стрічається, поприкріплювані маленькі каплички. Сарни та зайці пробігали нам дорогу, жайворонки захлистувались. Повно квіття й запаху живиці. Хліба по дорозі ми не дістали. Голодні. Тут скинули нас наші підводи на одному подвір'ю, під хатою. Хата зачинена, не пускають і ніде квартири не годен дістати. Люди в полі. Ми за містом, на передмістю, бо в місті військо.

ГАЙНРАЙХС присілок — Вечір, коли поприходили люди з поля, — над'їхало й військо на квартири. Вояки помогли нам найти квартиру. Випорожнили одну стодолу від вояків і помогли перевезти речі. Тут дістали трохи молока, випили чорну каву та з'їли бараболі. Ночували всі в стодолі, де було дуже зимно, мимо того, що було чим накритись. Не можна було спати з холоду, а ще й гуділи літаки, пролітаючи над хатами. Біженці зі Семигороду переїздить підводами. Їх майже тягнуть худі — аж лячно! — коні,

жінки попихають підводи. Два неживі коні стрінули ми в ровах. Ті біженці чорні мов цигани та часто говорять мадярською мовою. Багато переходить дорогою молодого війська — діти на фронт! Вістки з фронту погані. Кожний прямо туманіє по таких вістках. Околиця тут гарна, гориста, смереки, багато величезного каміння оброслого зеленим мохом. Доріжки в полі лисніють наче посипані склом, диямантиками — це пісок. Вівці й воли, коні, ~~узагалі~~ нема ніде. Багато коло кожної хати розцвілих жовтих нарцизів. Горою йде малесенька залізничка до границі. Попри рейки телеграфічні дроти, на яких нанизане намисто роси. Малесенькі потічки в зелені, обмасні лоташем. Ранки холодні, морозні, пальці в руках деревіють. У день тепло, гарно. Чим поїдемо далше — не знаємо ще. До містечка пішов о. Василь правити Службу Божу, а мужчини пішли шукати фірманок, може й авта. Звідси люди також уже виїжджають до Баварії.

Поснідали теплою кавою та мусіли вийти зі стодоли перед браму, бо господарі зачинили браму й пішли в поле. Наші речі зачинені в stodolі. Ми на сонці перед брамою. Посідали на каміння та чекаємо наших з міста на обідову пору аж прийдуть господарі. З-під хати пішли ми в ліс і там під смереками поклалися на сонці. Напроти нас хатина чистенька, та бідна. Хатина поворозника. Великим коловоротом сукав старий дідусь шнурки з прядива. У тій хатині вешталась молода, гарна невістка, якої чоловік при війську. Вона сама зварила нам трохи бараболі та оправдувалась, що нічого більше не має. Як ми зраділи теплою бараболею і як вона нам смакувала! В обідову пору дістали ми зі сусіднього села підводи на наші речі. Це були дві підводи з волами, а одна з конем.

КАРЛЬШТІФТ — І знову поїхали ми лісами, полями. Дорога перетинала різні потічки з ясною водою, прозорою, плиткою. Каміння у воді зеленої барви, а далше почало набирати барву мідяну, як і ціле русло річок і потічків. Заїхали ми до містечка Лянґшляґ. Тут по тяжких короводах дістали трактор, який мав відвезти нас до одної лісничівки. Німецький священник — прегарна людина — аж біг за нашими підводами, коли ми їхали вантажитись на трактор

і жалувався, що вже виїздимо і він не може взяти нас на якийсь час до себе, хоч на приходстві було переповнення. І знову поїхали ми поміж ліси, кам'янисті гори.

Де-не-де стрічали ще клаптики снігу — аж до умовленої лісничівки. Тут шофер мав скинути нас, як був наказ; будьто би тут можна було дістати подостатком коней, які мали б нас даліше завести. Та післав Господь добру жінку лісничого — Чешку, яка просто примусила шофера відвезти нас до села, бо в лісничівці коней не було і не було де їх дістати. Це ліси, відлюддя. Лісничого жінка не вагалася нас сімнадцять осіб годувати, примістити, та ще журилася нашою дальшою долею. Казала: "Треба мати серце для тих бідних людей!" Шофер остаточно відвіз нас даліше 3 км. гіршою дорогою до села Карльштіфт. Тут ми зложили речі у священика. Місця спати не було. Дістали стрих зі сіном в одног^о господаря, де було незле спати. Внизу є тепла кухня, можна завітись та дещо зварити. Чекаємо на дальшу мандрівку. Кажуть, що війна вирішиться під Берліном.

Тут просиділи ми цілий день і проспали ще одну ніч на стриху в сіні. Дістали дещо молока і на картки м'ясо, хліб, та так прожили. В кухні можна було варити, бо господарі - Німці добрі, та помимо цього треба було винестися з кухні, бо в нашому товаристві є одна пані, яка любить авантури і завжди всіх від себе відсуне, а що вона квартирувала в хаті — треба було вступитись. Тепер для святого спокою пристали ми до вогнища за хатою, яке розклали Мадяри і тут зварили собі на вечір каву. Коли ми всі пильнували вогнища, носили хворост з лісу та збирали тріски, надтягнула з-за лісу хмара і пролетіла маленька буря. Затріскотіли три громи і один вогнем у нашу квартиру, але по громозводі злетів удолину. Здорового страху нагнав родині, яка є з нами, бо якраз передтим обсипали вони себе проклонами на горищі, де залишилися були. Тут на кожній хаті є громозвід!..

Горішньою дорогою цілий день ішли транспорти авт, підвод, пішиходців, багато цивільних людей. Ми мали на вчора обіцяний трактор, але не прийшов. Літаки пролітають по кілька, які — годі зорієнтуватись. Є вже люди зі Штрасгофу. Вони й розказують про ті околиці, які ми опу-

стили. Із Бокфлісу нема нічого. Усі люди мусіли покинути Бокфліс до двох годин, коли наближався фронт. Наше щастя, що ми виїхали скорше і я маю спокійне сумління, що вирвала дітей, хоч о. Василь мав охоту там лишатися на приходстві, як пропонував йому німецький парох та склепар Мавзер, що хотів взяти мене з дітьми і переховати. Тепер я спокійна, моє прочуття не завело мене, коли я не згодилася на таке.

Сьогодні холодно та добре, що нема порохів, бо як їхали трактори, то порох так був нас прибив, що світа не було видно поза ним. Тепер розложили ми знову вогнище на цеглах та в бляшанці варимо каву, до якої дістали від господині літру молока.

Вчора й сьогодні правив тут о. Василь Службу Божу. Івась як завжди служив йому до неї. Парох не вмився до тих, яких ми стрічали по дорозі, людей зі серцем. Уже вчора питався, коли заберемо свої речі з його комори, а до о. Василя сказав, що не має навіть чаю, щоб дати йому напитися. Василь відповів йому, що прийшов правити Службу Божу, а не на чай. Кватиру парох мав уже вчора вільну, та помимо того нами не журився.

Не маємо змоги виїхати. Трактор обіцяний — у напразі і мусимо чекати, бо коні годі тут дістати. Варимо далше на дворі. Вчора дістали з кухні зупу. В селі тяжко дістати бараболь. Холодно. Ніччю вітер гонив по стриху і було зимно. Дорогою переїздять і переходять далше люди на захід. Тягнуть усе своє майно, і мадярські багатії, і бідні різної народности. Часто можна стрінути бабусь, які йдуть за возами. Є тут і мадярські священики. Усі зажурені, кожний з похилою головою: "Чим усе те скінчиться? Коли кінець отій муці, журбі?" А мені сниться поворот домів, усе дорога з Лавочного до Тернавки.

Трактора ми таки не дістали, а до того всього ще й почали вертатися назад підводи з людьми. Сказали тут в уряді, що границя зачинена. Там переповнення. Треба кілька днів чекати. Як це довго потриває, годі знати. Прикро, бо тут такий кут, що тяжко дуже щонебудь з харчів дістати, та й на картки не дістанете всього, бо хочуть усіх бодай чимсь обділити. Ми переважно голодні, змучені. Тут село маленьке, бідне, нагорі поміж лісистими горами. Ма-

дярські пани печуть хліб з білесенької муки, яку зі собою попривозили. Тут пекарні побудовані окремо на подвір'ях. Рух на дорозі притих, лише де-не-де переїздить військовий авто. Сьогодні тепло, лагідно. Тут о. Василь щоденно править Службу Божу.

Дістали ми трохи бараболі й зробили пироги. Зварили на вогнищу. Дуже нам ті пироги смакували. Дівчата пішли в ліс назбирати ріща. Господарі дозволили спекти в пекарні пляцків і день перейшов добре. О. Василь ходив до села Кукук на границі розвідати чи можна переїхати. Треба мати дозвіл з Фрайштату — це вже в горішній Австрії. Мусить туди хтось поїхати і щойно тоді рушимося. Я сьогодні пекла маленьку проскурочку, бо агнці вже вийшли. Вийшла проскурочка гарна, краща як дома. Знову гриміло, а потім похолодніло. В селі багато підвод з будами, багато і в лісі. З-поміж смерекових гушавин підноситься де-не-де дим, знак, що там кладуть люди вогнище. Маленька п'ятилітня Мадярочка — Цоніка, відлучилася від мами, зайшла десь у гушавину або дебри і заблудила. Вже смеркає, а Цоніки маленької нема. А мама неначе божевільна по лісі: "Цоніка! Цоніка!!"

Цілу ніч падав дощ і цілу ніч їхали підводи та маршувало військо. Вітер гасав по стриху, а тепер падає сніг. Сніжниця, зимно, дуже зимно. Неділя 22. квітня 1945 р. Ми всі були в костелі, о. Василь правив Службу Божу. Костел малесенький, бідний. Люди по дорогах померзли. До нас на квартиру прийшло ще кілька вояків з вівчурами. Зайняли кімнати на долині. Діти варять бараболян у зупу в кухні. На дворі не годе, бо погасає вогонь.

Боже... Боже... Відвезти дітей в спокійне місце, врятувати їх... а мене сили опускають. Люди мають дорогоцінності, брилянти, а в мене одно, одиноке "Под Твою милість". На дворі зимно, сніг. Цілий день пролежала на стриху, на сіні. Сьогодні важко рушитися. Бракує хліба.

САНДЛІ — Дістали від "ортскомандатури" маршбєфель і 23. квітня по обіді серед страшної сніговії, двома підводами, переїхали границю через Бухерс на Сандль. Одна родина, яка була з нами залишилась. Тепер нас дві родини.

А як билося серце, коли наближалися до зачиненої, зеленої рогачки, біля якої стояв німецький вояк! Я молилась безупину. Турбувалась увесь час: "Чи відчинить рогачку? Чи перепустить? Це ж останній реченець? Може вже й проминув!?" Але вояк переглянув наші документи і рогачка піднеслася вгору. Ми переїхали і рогачка зачинилась. Я відідхнула: "Ох Господи! Дяка Тобі! Дяка Тобі Небесна Мати!" А сніговія гуляла метелицею. І так їхали ми лісами, обліплені примерзлим снігом, поміж височезні смереки. Сніг уже й очі заліплював. Накриття — одіж зледоватіла, обважніла. Ліс непроглядний. Височезні смереки суворі, ледяні. Неначе відвічні сторожі цієї границі. Ми перемерзли страшенно. Цілу дорогу "Под Твою м'ялость" не сходило з уст. Благала, щоб Мати Божа допомогла знайти кімнату й ogrітися. Уже світилися світла, як заїхали до Сандль, на подвір'я німецького приходства. Тут стрінули ми священника - Німця, прекрасну людину. А я так боялась злазити з воза! Боялась відмови. Була це 8-ма ввечорі. — Прийняв нас до себе, дав кімнату та з'їсти теплої страви. Ми й ночували тут. Віступив нам жінкам своєю кімнату. Над моїм ліжком була ікона Богоматері. Сестра священника розкинула наші перемоклі одяги й накриття в кухні, просушити. Мені голова крутилася, неначе затуманена, страшенно втомлена. У серці безмірна вдяка Небесній Матері. У серці тепло для господарів тієї хати-приходства.

Ранком пішов о. Василь правити Службу Божу. В часі Служби Божої, на проповіді цей священник пояснив своїм парохіянам про наш обряд і жонате священство: Просив нам помагати. Не хотів цей пан-отець скоро пустити нас у дальшу дорогу.

На дворі мете снігом. Священик просить о. Василя, щоб зістав у нього на все. Тут кватирує німецьке військо, яке займає інші кімнати. Мадяри вертаються всі на Чехію.

Господь дав нам кут, у якому можемо відпочати, обмитися, перебрати білля та випрати. Страву маємо теплу, людську. Священик цей у середньому віці, технік. Усі кути, всі шухляди, всі кімнати закидані знарядями до радія. Цікавиться тим дуже та помагає в тому безкорисно своїм парафіянам. Каже: "До мене прийде за цим кожний, навіть той, який до костела не ходить і я маю зв'язок з ці-

лим селом". Прекрасна, щира душа! Сам спить у кухні на землі разом з о. Василем і рештою мужчин, коби тільки жінкам і дітям було вигідно й добре. Та й каже, що йому дуже добре. По урядженні хати пізнати, що колись господарила тут мама, тепер сестра. В хаті воєнний безлад, усе багато переїзних людей. Околиця дуже гарна. Село розкинене, мале.

У Сандлю думали ми вже лишатися. Шукали вже хати та священник тимчасово випорожнював нам кімнату. Усе складалося якнайкраще та 26 квітня по обіді прийшов наказ, відвезти нас на Фрайштат. Припускали всі, що наш транспорт піде в напрямі Пассав. Усіх перейняв жах, бо це ж під самі бомби та близько фронту. Дуже це всіх неприємно вразило. На приходстві замешкувало німецьке військо, СС-и і вони домагалися, щоб нас видалити. Та за вставленням священника і бюргермайстра дістали ми тягарове відкрите авто, яке мало відвезти нас до Грюнбаху. О 6-ій годині вечора рушили ми автом лісами, серпентинами, на Грюнбах. Погода була вже гарна, сніг зник, священник вивінував нас як свою родину. Дав з харчів усе, що мав: товщ, хліб. Зі сльозами в очах ми прощалися.

Припускали ми, що цей виїзд наш був інтригою СС-ів: хотіли кімнат у парафіяльному домі для військовиків — хіба Господь знає!

Г Р Ю Н Б А Х

До Грюнбаху в'їхали ми неначе у інший світ. Минули ліси. Стало тепліше. Сади цвітуть. Село на горбку. Нижче вінком ліси й поля. Дальше вокруг видніють села. Прекрасно тут. Я дуже радо тут осталася б. Не знати, чи зможемо. На приходстві, на кілька годин перед нами, зайняв квартиру один український священник з родиною. Ми вже не мали де приміститися. Речі дали до стодоли, а самі спали в кімнаті конюшого, над стайнею. Він спав з нами на своєму ліжку. Старий Німець — Тоні — трохи воркітливий, але дістав закурити і все було вже добре. Спали ми на со-

ломі, на підлозі. Нас дві родини — 12 осіб. Увесь час цієї дороги, від Карльштіфу, дрижу куди Господь нас заведе. Кажуть, що велике щастя має, хто дістався на Обердонав. Ми виїхали в останній хвилині. Кажуть, що границя вже зачинена. Тут прекрасний, спокійний куток.

У кімнаті конюшого, на соломі чогось не годен добре спати: рух ніччю будить зі сну. Все якісь літаки політають. Варимо тут самі свої харчі в кухні на приходстві. Ця добра душа — священник зі Сандлю — подбав і тут про нас. Телефонував до бюргермайстра, просив за нами. Богу дякувати, завдяки йому ми вже дістали сьогодні харчеві картки, бо тут замельдовані. Не знаємо певно, чи будемо тут мешкати. Цей тутешній священник — якийсь монах, без дрібки енергії, не інтересується нічим. Костел зараз біля подвір'я, маленький, приемний. Навколо цвинтаря з могилами з безліччю квітів, а поміж квітами пчоли. На одній могилі хрест, пустив зелені галузки. Це могила вояка, що мав згинуту на фронті. Всі люди з подивом спиналися біля цієї могили. О. Василь каже, що він певно живий, що вістка про його смерть помилкова. Це згодом виявилось правдою і родичі, які на його згадку спорядили могилу — страшенно раділи, коли він живий вернувся.

В селі багато заїзних домів — "гастгазів", а попри їх мури дерева овочеві: яблуні, груші, морелі. Цвітуть та пахнуть. По полі, по зеленому збіжжю сині квіти. Малесенькі дзвіночки подібні до конвалій. Холодно, ніччю падав дощ. Долиною попри хати малесенький потічок, більшого потоку нема. На приходстві я ще не була. Кажуть, що дуже гарний кабінет цього отця. Обіцяв нам, що коли наш священник опустить кімнату, то ми її дістанемо. Та я чогось воліла б куток на селі. Чомусь тут нема тепла. Великий холод. Чемний холод.

У Квітну неділю — 29 квітня 1945 р. о. Василь правив Службу Божу — співану — і по Службі Божій святив лозу. Німецький священник у проповіді пояснив парохіянам різницю в обрядах. Багато людей залишилося на нашу Службу Божу. По обіді мав о. Василь йти з тутешнім отцем у поле.

Сьогодні впав сніг і падає далше. Платки, білі, покривають усе довкруги. Ми далше на піддашшю. Два маленькі

віконця виходять на подвір'я, а дві шибки на цвинтар, на-проти костела. У кімнаті конюшого зладили ми собі причу. Речі конюшого, варстат, овес, сіль для худоби, хомути, шлії і т. д. в другому куті. Так кімната дістала сякий-такий вигляд. О. Василь покropив нашу кімнату свяченою зарваницькою водою. Ікони Зарваницької Матінки Божої не було де повісити. Дах був спадиcтий, і ту частину, де дах закінчувався кутом, мали ми. Валіза з іконою була біля нашої причі і ми обоє з нашими дітьми, коли клалися на спочинок, по молитві, цілували її.

Постріли дуже чути. Великі люди гинуть один за одним. Події великі, швидкі котяться день за днем аж мозок деревіє і кожний питається: "Що буде?" На дворі сніг, зимно. Вчора зачали ми майське Богослуження.

Коли гарна погода, йду в поле, поміж розцвілі черешні, якими обсаджена дорога в поле поза городом приходства. Іду молитися, читати вервичку. На порозі завжди сидить пес Руїф. Спершу гавкав на мене, та тепер, коли погладила його по голові, не чіпає мене. Є тут, на приходстві, наша дівчина Євка з Рави Руської. Рада б нам чимнебудь допомогти, та не може. Господиня з недовірям обсервує мене вперто. Їй тяжко освоїтися з тим, що священник може мати жінку, родину. Все тут неначе в кліщах. Нікому ніщо не в голові. Як прийшлося би тут довше сидіти, було б дуже тяжко. З харчами теж не легко.

Літали ми трохи дров. Попросили за піч і спекли собі пасочки з муки, яку везли зі собою. Спекли трошки і солодкого. Конюший Тоні добрий. Старається нам про харчі поміж своїми людьми. Лише з молоком тяжко. На картки вибрали ми також дещо харчів. Англійський фронт зближається, постріли чимраз виразніші. Погода гарна, сніг зникає. Сьогодні Велика П'ятниця — 4 травня 1945 року. З нашим священником, який тут мешкає, відправляв о. Василь. Ми були в костелі та на кінець цілували хрест замість плащаниці. В часі відправи перелітали літаки та сіяли з машинових крісів на містечко Фрайштат. Неприємно було, бо було враження, що це на село. Кожний тепер живе в великому напруженні. Говорять багато, та правдивої правди годі знати.

До помічі парохів приїхав німецький священник, редemptорист. Ми всі сповідалися і в суботу причащалися. Фронтів постріли слабші, літаків нема. У селі розібрали "панциршпер" і очікують американської армії, яка помалу просувається. Я дрижу всередині. Неначе стою над невідомою пропастью, де все переді мною закрито. Часто насуваються на думку рідні сторони, та біль давить серце. Що там діється тепер? Коли повернемось додому? Чи уложаться справи так, що зможемо повернутись, чи ні? Повинна би прийти праведним людям нагорода за всі кривди, за всі сльози, муки, терпіння, болі. Тому дрижу... зболіла, змучена, дрижу в очікуванні.

Американська армія входить у Фрайштат. Ціле місто обвішане білими прапорами. На приходстві рух. Господиня-гавсфрав прасує білий прапор. В селі пожвавлення.

На обливаний понеділок у селі спокійно. Нічого нового. Вчора учинився був рух, що зближаються американські війська. Люди виходили на горби та заглядали на гостинець. Селом порозвішували білі прапори та до вечора нікого не було, лише час-до-часу було чути постріли. Говорять, що в сусідніх селах було кілька авт Американців. Говорять теж, що Лінц уже в американських руках. Цілий Обердонав переданий їм. Фронт західний скасований.

У нас свята Великодні, на піддашші бідні, та спокійні. Найприкріше було на Воскресній Утрні. Стали перед очима рідні сторони, родичі, Лавочне, Зарваниця, все-все рідне і, здавалось, жаль розсадить груди та... думка: "Господи, така Твоя воля" і свідомість, що о. Василь та діти здорові, мусіла впокоїти розбурхані нерви. Потішаємо себе всі взаємно, що все ж таки вже довго війни не буде і поїдемо додому.

Кінець війни. Завішення зброї на всіх фронтах, а війна виглядає нескінченна. Через село переходять розоружені воїни додому. Час-до-часу перелітають поодинокі літаки. Далеко чути мотори, та війська англійсько-американського досі тут не було. У Фрайштаті роздають речі зі склепів. Багато людей йде туди. Бриджусь тим. Люди йдуть на жир. Я вдовольняюся тим бідним достатком, який мені остався. Була б вдоволена як би з тим могла повернутись домів.

Та цей поворот виглядає якийсь такий далекий, далекий...
Гостинець забитий.

Їдуть авта, вози, танки, кінні їздці, мотоцикли, ровери, йдуть пішеходці. Курява здійснюється понад гостинцем. Тут і там вистрілюють ще останні набої. Тут і там підноситься дим, бо хтось запалив авто чи речі з авт. По обох боках дороги розкинене добро, а люди горнуть пригорщами харчі, одяги, тощо. Не люблю пхати рук у вогонь і моя родина тримається осторонь. Погода чудова і можна пригланутися, як дорогою поза город на Райнбах просувається валка. Обличчя радісні, то глибоко сумні й утомлені. А вчора серед такого розгару хтось кинув вістку, що большевики йдуть. Господи! Що діялося, годі описати! Переполох побільшив поспіх. На стрімголов гонили авта, курява закривала все. Люди з Фрайштату полями до сіл, бігцем. Тим більше, що ніхто не знав, куди має проходити демаркаційна лінія. Вчорашній день був повний тривоги, і дай Господи, щоб ніколи більше не вернувся. Виявилось опісля, що це був один танк з большевицькими офіцерами, які приїхали були у Фрайштат до американської комісії, яка там урядувала. Приїхали з привітом! Наслідки того переполоху були такі, що є щось до 10 убитих, яких розчавили авта. Дозідалися люди від американської комісії, що демаркаційною лінією буде давня границя Обердонав-у і успокоїлися. Сьогодні вже спокій з нервами. Українці, які тут на приходстві мешкають, постаралися про коні й вози та мають намір рушати далше.

Коли я 10 травня ввійшла у хату приходства, почула вістку, що в Освальді є вже червона армія та що там пописали квартири. Інші люди знову казали, що мають лише переходити тудою на Чехословаччину. От може ніччю перейдуть і ніхто не буде бачити. Дорогою переходили рештки війська і я хотіла ще за всяку ціну піти за Фрайштат. кілька кілометрів. Деякі говорили, що Фрайштат буде демаркаційною лінією. Одні других перебивали, а ще як прийшов один Мадяр, що був в американській команді у Фрайштаті і довідався, що демаркаційною лінією є Сандль, більшість вхопилася тої вістки і наразі рішила чекати. Другого дня, по дорогах було вже дуже тихо. Ті війська, які були ще в селі, ніччю повийїздили і не видно було нікого. Лише ро-

бітники, які працювали по німецьких господарствах — Москалі, Поляки, Французи — ходили без зайняття п'яні та грабували. Виїмок творили Французи — не грабували. О. Василь, на всякий випадок, документи та мої рукописи скрив у костелі. А ввечері, коли ми сиділи на своєму горіщі, зчинився крик біля приходства та стрілянина в кімнатах. Прибігли звідам наші діти і розповіли, що якийсь п'яний цивільний, Москаль хотів забрати авто, що стояло перед хатою. Це авто належало одному Німцеві, який мешкав там і хотів їхати ним до Відня. Він не хотів того авто дати, вмішався і став в обороні Німця наш священник, який теж був на приходстві. Вив'язалася авантюра. Ми в переляку почали бігти до костела, не знаючи, що є. Я вибігла на подвір'я в напрямі костела і почула за собою: "Не бойся!" Оглянулась, а в брамі вже червоноармійці. Може була б і задержалась та надбігла дівчина Євка і почала ломити руки й заводити: "Нашого отця забили!" Я не могла усвідомити собі котрого: чи о. Василя, чи пароха Німця? і побігла за Євкою до костела. У костелі застала о. Василя і всіх із приходства та трохи успокоїлася. Виявилось, що "русский" стріляв до пса, бо кидався на нього, коли він уганяв по кімнатах шукаючи за нашим священником. А священник скинув кольоратку і п'яний його не пізнав. Війська червоної армії почали чимраз більше напливати в село. Хтось уганяв навколо костела, гримав, добувався до дверей. Ми неусвідомлені докладно про положення, рішилися сидіти у костелі до ранку. Може вони тільки переходять ніччю, це ж територія американська. Деякі з нашого товариства, як і парох Німець, вийшли по якомусь часі з костела. Дехто вернувся та сказав нам що подвір'я повне коней, возів та червоноармійців. Покищо поводяться спокійно, кажуть, що нас висвободили. Пізно ніччю не хотіли ми вже йти на наше горіще, бо біля дверей стайні стояли вози з червоноармійцями. Раненько ми вийшли. Не чіпали нас. Робили порядок коло возів. Близько дверей стояли з возами старші "вусачі". Не була армія Маліновського, що була на Балканах, під Будапештом, так звана "Сталінська гвардія" — найкраща частина. Були вони дві доби. Можна було їм ближче приглянутися, а чим більше я приглядалася, тим більше збільшувалася моя моральна мука. Я попала просто в роз-

пуку: "Все пропало! Я дітей рятувати хотіла! Стільки понесли ми обоє жертв, терпінь і все намарно!"

На подвір'я годі було вийти, хоч старші гвардійці були добродушні та чемні, але потайки, коли молоді не бачили. Радो говорив з нами не один та рівночасно і крився перед молодшими. Радили їхати домів та казали, що щастя, що застали нас тут без війни, бо мали наказ усіх, кого стрінуть, що виїхали чи то під примусом чи добровільно, вбивати на місці. Так було до Відня, доки йшли бої. Робітники, дівчата, почали виїждити. Мішались разом з військом і їхали домів. Найбільша моя моральна мука була про діти. Їх треба було берегти як ока в голові на кожному кроці. Дівчаток наших взяла господиня помагати у прання й варенню. Аня і Наталочка мусіли тяжко працювати, як і доньки родини інженера, яка була з нами. Все котрийсь із батьків сидів у кухні приходства, де вони помагали господині обслужити красноармійців.

Шум на подвір'ю годі описати. Це мішалось все нараз: спів п'яних голосів, вигуки, реготи, іржання коней, крик патефона та майже без перерви вистріли на "віват" чи то з пістолів, чи з фінок, чи з крісів. Одні говорили, що будуть тут цілий місяць, другі, що недовго. Годі було щонебудь довідатись. Багато було прикро влізливих з безнастанними допитами та недовір'ям на кожному кроці. Назовні виглядали вони чистіші як у 1940-му році. Носили шовкові сорочки, а офіцери білі тверді ковнірці, щоб рубчик було видно з-під ковніра військової блузки. Та за це багато більше п'яні та неможливо нахабні до жінок. Зі собою мали масу добра харчів, матерій, біжутерій. Кусниками матерії чистили собі чоботи. Шовковими жіночими сорочками чистили авта. Усе з магазинів. Парохів нарабили пакостей у кабінеті. Перед виїздом купалися у малому басейні на подвір'ю — біля городця — і залишали у воді шовкові сорочки зі себе. Коли вони виїхали казали, що вже більше не прийдуть. Цілий день був спокій. Ми мали коні й вози, які вони нам залишили, щоб їхати додому то й легко можна було їхати далше. Можна було сказати, що їдемо додому, а демаркаційна лінія не була обставлена. Так і зробили дві наші родини, що теж були на приходстві. Та коли вони ви-

їздили, то ми тоді не мали коней. Так безнастанно все хтось сколотив, що непотрібно: Усе буде добре, просили перетерпіти, це ж по війні. Та й іще у Фрайштаті говорили загально, що червона армія вже перейшла і американська команда обіймає цю округу. Але як грубо всі помилялися!

Над вечором другого дня прийшли свіжі червоноармійці. Прийшов штаб, зайняв приходство і годі було рушитися. Треба знову було чекати аж вони заберуться. Офіцери назовні були чемні, були між ними Українці. Тай тепер мусіли діти іти день-у-день до тяжкої праці у кухні. Знову прийшла моральна мука: як їх оберегти. Дівчата інженера були старші від наших. Це вже були панни. Вони раді були залицанням українських офіцерів. А офіцери були наче вибрані хлопці, високі, пристійні. Мама їх не противилася.

І одного дня над вечір, коли вже сумерк налягав на поля і ліс, дістала я від інженерової пропозицію пустити Ану-сю і Наталочку з її доньками на прохід з офіцерами в ліс. Я рішучо спротивилася і сказала:

— Ваші можуть іти, а мої ще замолоді йти вечором без опіки і я їх не пущу!

— Та в гурті... що ж тут злого?!

— Не бажаю собі цього!

Вийшли образи, але панни самі не важились йти.

До того всього ми не були свідомі нашого положення. Не здавали собі справи, чи маємо їхати домів, чи ще чекати? Та Бог післав добрі душі таки з "руських": один офіцер "чорний майор" — звали його так тому, що був сильний брунет — та інші "сибіряки", які були Українцями, але зі Сибіру вже взяті до війська.

Вони потайки заходили на наше піддашся та остерігали не їхати домів.

— Там одна руїна! А дім не дім, а Сибір!

— А люди будуть посоромлювані, підозрівані, де хто піде!

І ми чекали у великій моральній муці. Прикро було деколи глядіти на червоноармійців: те саме, що перше, все по подвір'ю багато п'яних, а з п'яними тяжко дати собі раду.

За той час удалося моєму чоловікові перейти до німецького о. декана, дістати документ, що о. Василь зайнятий у Грюнбаху і тим, як лише було треба, боронитися на кожному кроці, коли питалися чому не їде додому. З харчами було дуже гірко, бо військо забирало все, та діти діставали дещо за роботу в "гавсфрав", а інженер зробився перекладачем та приносив до хати харчі.

О. деканові о. Василь розказав про своє положення та просив його за якесь місце по тому боці. Цей віднісся до єпископа до Лінцу, але прийшли різні перегрупування військ і лінію так сильно обставлено, що годі було вже і до о. декана дістатися.

Штаб був місяць і говорили при від'їзді, що тут займають Американці. Старші офіцери при прощанні плакали і ще раз, сідаючи до авта, звертались до о. Василя:

— Тут оставайте аж доки не буде прямого шляху з Фрайштату домів! А діти хай учаться, бо нам людей треба буде! Івасю, вчись!

Ми знов почали чекати означених днів. Положення ставало чимраз прикріше. Все були заряджені реченці виїздів, та ми боронились при допомозі бюргермайстра як могли, бо знали, що чекає нас лягер, а не поворот домів.

Літо. Ягоди по лісах. Військо переважно перебувало у Фрайштаті і до села не приходило. Я брала Анусю, Наталочку й Андрійка в недалекий ліс по ягоди. На узбіччі недалеко приходства був зруб і дуже багато черниць. Я йшла раненько, коли ще роси світилися і нахилялась біля пнів.

У лісі, поміж смереками й у зрубі поміж безліччю папороті й квіття та на свіжому повітрі приходила я до себе. Хоч на хвилинку забувала про горе, а назбирані ягоди ставали нам у пригоді, бо і гавсфрав нераз міняла їх за харчі. Згодом долучувались до нас і наші співльокаторки. Ходили разом по ягоди, а як появились гриби, то і по гриби.

Тоді дістали від о. Мирона зі Штадль Павра листа. о. Василь відповів і ми знову чекали на знесення демаркаційної лінії. Можна було перейти пішки на другий бік!

Та родина інженера яка була весь час з нами, безстанно колотила. Вони хотіли вертатися домів. Завжди го-

ворили, що полишали маєтки і мають до чого вертатись, а як хто нічого не мав, то його не тягне домів.

— Ми хочемо на рідну землю! До своїх!

До того не хотіли розставатися зі своїми речами — куфрами, яких мали більше, як ми. А властиво самі не знали, що хотіли! Жили в безнастанних авантюрах між собою і не дозволяли нам самим нічого зробити. Та й вирватися від них було неможливо, бо панни їх у своїй злості були здібні до всього. Я часто була просто в розпуці від такої моральної муки. Раз приснились були мені Мама, що прийшли до мене, стали наді мною і сказали:

— Нещастя проминуло, війна скінчена, будь спокійна — я біля тебе!

А другим разом приснились, що прислали брата до мене і переказали, що не прийдуть до мене, бо хочуть спокою і мусять бути біля нього.

Коли по полях підросла конюшина, почали наїздити червоноармійці до Фрайштату, де було багато рекрутів, як і по селах, за конюшиною. Не могла я вже піти спокійно по ягоди. По селах грабували.

Наша співльокаторка не раз витягала мішочок з біжутерією. Багато дорогоцінних перстенів, брошок, сережок. Перечислювала ірховою шматинкою. Та коли почула, що червоноармійці в селі — попадала в переляк, ціла тряслася. Не знала, де заховати свій мішочок з дорогоцінностями. о. Василь запропонував раз, що може сховати в костелі, щоб йому дала — та це було зле сприйнято. Воліла кинути десь у хаші на городі і потому шукати та й знову тримати коло себе.

З харчами було нам уже легше. Люди вже знали о. Василя та деколи приносили на Службу Божу. Господині помагали діти в хаті, бо Євки вже не було; помагали і в городі — то і вона деколи щонебудь дала. На город ходила і я з дітьми і ми разом пололи грядки, обчищували ярини.

Наша родина чекала на відповідь від о. Мирона та на відповідь єпископа з Лінцу. Відповідь єпископа прийшла пізно і не задовільнила нас. У його листі було, щоб о. Василь шукав собі місця в якогонебудь священика і де о. Василь знайде, там він йому призначить, бо серед таких обставин, які тепер існують, тяжко йому щонебудь зробити.

Це був удар для нас великий! Ми чекали якоїсь опіки та помочі.

У тих тяжких для нас обставинах о. Василь старався дістатися на поїзд та поїхати до Відня. Розвідати чи не було б можливо перенестися нам туди і там замешкати. Мав надію що стріне декого з наших людей, то йому допоможуть.

Та подорож у той час виявилася не то неможливою, а ще й небезпечною. Вернувся з нічим. А я щаслива була, що вернувся, бо дуже тяжко було мені лишатися з дітьми без засобів до життя на неозначений час.

Усі журби і тяжке життя відбилось на о. Василеві. Тяжко захворів, дістав атак, мабуть жовчевий. Лежав на причі обезсилений на строгій дієті.

Серце конюшого Тоні зрушилось. Приступив до о. Василя і просив перенестися на його ліжко.

— Там буде вам, отче, вигідніше... Я пересплюся на землі — на підлозі.

І о. Василь перенісся на його, збите з дощок ліжко, під стіною від подвір'я.

— Дякую Тоні, — подивився з вдячністю на нього.

Яку вдячність відчуло моє серце до Тоні! Парох не показався ані разу, хоч всі знали, що о. Василь хворий, бо довгий час лежав.

Час-до-часу кликав о. Василь до себе Андрійка і вчив його говорити німецькою мовою:

— Прошу кусник хліба...

Я не могла дивитись на це. Мене давило в горлі, очі наповнялись сльозами.

Я просила:

— Залиши це! Пощо вчиш його цього?!

Та на мою просьбу і питання була мовчанка, глибока мовчанка.

А коли о. Василь уже піднісся — чомусь серед таких прикрих переживань — тягнуло нас до другої перегородки нашого стриху, де складали сіно та сипали січку і де спав Івась зі сином інженера, дещо молодшим від нього. Там на бальку, у стелі, було гніздочко ластівки та виводилось шестеро молодих. Я, о. Василь і діти пересиджували біля того гніздочка. Гляділи на родинне тепло ластівок і робилось нам лагідно, але брали жаль і туга, давили груди за теплою

хатою, за спокійним кутком, де б щоденне життя родинне пливло своїм руслом. Ще хоч добре було, що костел був близенько і можна було піти все на Службу Божу. А як заспокоїливо впливали тони дзвінка на Ангел Господень! Хоч і були червоноармійці, захристиян день-у-день ішов за ключами на приходство, відчиняв костел і дзвонив, дзвонив...

Тони молитви Ангел Господень розпливалися по полях, у збіччях. Застрягали молитовним настроєм у побожні душі та розгублювалися поміж смереками довкола села.

Раз пішла я ранком помолитись, коли вже було по всіх Службах Божих. Нікого не було в костелі, тільки я одна. Я молилася перед вівтарем Божої Матінки, де була Її статуя. Молилась за дітей, просила помочі, рятунку. Я не могла жити серед того оточення. Я домучувалася просто серед авантур та проклонів, якими обсіпала себе друга родина. Я не могла глядіти, що мої діти живуть серед того. Я не могла глядіти, як вони марнуються. Просила Матінку Божу рятунку для них та нашої родини. Та й не знаю, що це сталося: свічка на вівтарі засвітилася сама! Я добре бачила, всі свічки були погашені, як я прийшла. Мені стало добре. Надія оповила мою душу: ...чей, ачей прийде рятунок для нас!

Я часто виходила з о. Василем або й сама на город за приходством. Звідси видно було демаркаційну лінію. З якою тугою дивились ми тамтуди! До нас доходили вістки про зовсім інше життя по другому боці, а тут положення було безвиглядне і нероз, нероз здавалось уже треба погодитись з тяжкою дійсністю — треба їхати домі. Але один погляд на дітей зморожував кров у жилах: "Добровільно кидати дітей туди?.. — Брати на сумління життя своїх дітей? — Ні! ні! За ніщо в світі!" І перед очима ставало безконечне терпіння наших дітей і наші, наші і дітей сльози...

Я жалілася:

— Чому, чому, Боже, так тяжко нас досвідчаєш? Чому не дозволив нам пройти тих кілька кілометрів? Чому караєш мене? За що? За те, що хотіла рятувати дітей?... Я ж мама, я нікому нічого злого не зробила... Чому маємо жити серед таких страшних проклонів, як того ніколи в нас не було і як того я так дуже боюся?!

Вечорами демаркаційною лінією перемашерували рекрути, співали українських пісень. Туга стелилася полями, дорогою, розбігалась по лісі,

І жаль було слухати цих пісень. Співали мов би то свої, а насправду не свої. Було прикро до болю.

А деколи, коли залетіла з другого горища на наш переділ ластівка, мені ставало любо. Неначе хтось рідний відвідав мене. Я так дуже люблю ластівочки! Потішала себе, як Мама говорили, що коли ластівка або пташок влетять у хату, то буде якась гарна вістка.

Та не так як ми надіялись, а навпаки прийшов свіжий удар. Знесено демаркаційну лінію, але для червоної армії, яка посунулась далше аж під Лінц до Урфару. Ця вістка для нас була страшна. Я її просто відхорувала. Мала наглядний доказ, що дійсно для нас усе пропало. Остання нитка надії прорвалась! До Фрайштату спровадилось НКВД та почало їздити по селах. Ми чекали коли нам скажуть їхати додому або просто заїдуть по нас авто.

У тому часі спровадилася з Гмінду підофіцирська школа до Грюнбаху. Це було у нещасті щастя, бо в Грюнбаху не було наскоків із міста та грабунків. Підофіцири хотіли триматися "культурно" і не дозволяли грабувати та лишили приходство необсажене. То й дітям не грозила вже така велика небезпека, а що інженера зробили знов перекладачем і доставцем харчів для їх кухні, то не гонили їхати додому. На подвір'я налазили і нераз докучили. За столою, на площі поуставляли гармати для науки. Вчилися на вільному повітрі гуртками по саді приходства. Зчасом старалися влізти на квартиру в приходство, але що інженер побоювався за свої доньки, то відпихав їх як міг.

Наближалася осінь. Не було вже ягід по лісах. Ліс ставав темніший, похмурий. По деревах де-не-де золотом і червінню красилися листочки. Барвилися листки кущів та овочевих дерев.

Ми були свідомі того, що перед зимою мусимо щось вирішити. Зимувати в Грюнбаху серед таких обставин було дуже тяжко, та наразі не було іншого виходу. На горіщі робилося зимно, а ще до інженера налазило багато червоноармійців. Він привозив до хати дуже багато харчів і я боялася, що колись можуть затигнути його за це в якусь

засідку. Боялася я якогонебудь вмішання, бо ж мешкали ми з ними разом. Я воліла їсти суху бараболю, а бути спокійною. За всяку ціну бажала відділитися.

У тому часі зайшла зовсім непередбачена подія з Івасем. Один з наших коней захворів, треба було дорізати і м'ясо людям розпродати. Досвітком Івасик устав припилювати м'яса і зробити порядок на сіно під шіпчиною.

Розвиднілося.

Зробив порядок біля коней і пішов за стодолю по патики підложити їх під сіно в шіпчині. Та тут стрінуло його нещастя. Стійковий від авта почав стріляти в нього Арештували його, побили, закидаючи, що він хотів робити напад на стійкового. Це була очевидна напасть. Зчинився рух на подвір'ю. Служба вже встала. О. Василь думав, що Івася вбили, а тіло його скрили. Я ледве допросилася, щоб мені сказали правду.

Я задеревіла у своєму горю, але на дні душі ще жевріла надія, що Івась живий.

О. Василь пішов до большевицького команданта і просив:

— Віддайте мені бодай його тіло!...

Та по допитах Василя, інженера й Івася, коли годилися всі відповіді, що він справді мав роботу біля коня й сіна, випустили. Інженер був повний обурення, бо в команді думали, що це його син. Відтепер ми боялися, щоб Івась спав осібно. Яюсь остаточно погодився парох дати нам дві кімнати на приходстві і ми перед самим святом Спаса перенесли туди. Івась і ми почулись у хаті безпечніше. Ми мали кімнату на поверсі, приємну, гарну, з вікном на ліс, а інженер з родиною жили в партері. Ми відітхнули. Були як-так відділені від тієї родини. Сходили на долину лише на обід або погупорити, як хотіли. Та на кожному кроці я дрижала за Івася, не довір'яла обставинам. Харчами ділилась родина інженера з нами, як перед тим ми з ними. Та кож ціле літо о. Василь старався за пашу для обох пар коней, себто їх і наших. Вони робили собі засоби, та ми в це не входили. Я старалася не бути в хаті тоді, коли привозили харчі. Для підфіцирської кухні безнастанно випікали торти, бо червоноармійці собі цього бажали.

Наближалось свято Успення Пречистої Діви Марії. Я так вірила з о. Василем, що Матінка Божа якось потішить нас та допоможе. Надія не завела нас. Два дні по святі Успення дістали ми лист, датований у навечір'я Успення: Єпископський документ з Лінцу, який прийшов поштою. Це було призначення о. Василя до Лямбаху на священика для переселенців. У листі був зворот до військових властей прийти нам з допомогою-поміччю в переселенні і то якнайскорше. Це був документ, на підставі якого, могли ми дістатися на другий бік — тимбільше, що Лямбах за Лінцом. Ми не посідалися з радости: є рятунок для дітей і то якраз перед початком шкільного року! Не будуть діти марнуватися. Та тепер треба було звернути всю увагу на те, щоб дістати перепустки та якнайскоріше вибратися. Ми, у своїм сумлінню, не хотіли лишати родину інженера, бо все ж таки це українська родина. Може прикро буде їм самим остатися?! Може раді би, по добрій застанові дістатися тамтуди? Ми вирішили з о. Василем сказати їм та порадити, щоб ми не вийшли підлими що потайки рятували себе. Хай також стараються передістатися разом з нами туди. Хотіли ми якнайкраще, та вийшло якнайгірше. Коли довідалися про це їх доньки, зчинили величезний крик:

— Ми вертаємось додому!

— На рідну землю!

Просто мішали нас з болотом, хоч бідний інженер дуже рад був свою родину рятувати. Казав: — Я знаю, що як поїду тамтуди — пропаду!

Не було ради, коли хтось коротко думає.

Так, що о. Василь рішив їхати по перепустки до Урфару сам і старатись дістати їх лише для своєї родини. Цей лист від єпископа був висланий, як і ми догадувалися, стараннями о. Мирона при допомозі німецького священика Оттокара, який був разом з ним на німецькому приходстві сотрудником. Листа від о. Мирона не було. В Урфарі, хоч Василь був із цим листом у різних командах, справа показалася тяжкою, бо все залежало від большевицького команданта, який видавав перепустки лише як йому це подобалося. Мусів о. Василь іти до нього сам. Цей взяв о. Василя на допити з недовір'ям ще й глузуючи, зачинив у бічну кімнату і казав чекати. Та коли командант вийшов торгувати

жіноче футро, яке йому якийсь доставець приніс, о. Василь використав момент, пішов до другої кімнати до секретарки та попросив за свої документи. Вона, незорієнтована, казала йому зголоситись на другий день: якщо буде перепустка то викличе його прізвище. З тим виховзнувся сходами наділ і приїхав додому. Німецький священик з Урфару обіцяв перепустку відібрати і прислати або передати листом, якщо перепустки не буде. Щодня ходив о. Василь до Фрайштату. Тиждень минув, а перепустки не було, не було й листа. Остаточо рішився поїхати ще раз до Урфару. Коли чекав на автобус у Фрайштаті, стрінув капеляна — Німця з Фрайштату, який їхав до Урфару. Він обіцяв вивручити Василя та полагодити справу і передати шофером листа. На другий день прийшов лист від священика з Урфару, що перепусток нема, але щоб виїздити з усім і то зараз, а перепустки може будуть. Мене обляло жаром. "Як рішитися? На непевне їхати? І то з усім? А що як перепусток не буде, де ми тоді дінемося?!"

Ще того дня увечорі прийшов бюргермайстер і сказав, що до трьох днів має нас усіх доставити до Фрайштату. Строгий наказ! Всі мусять виїздити до збірного пункту на Гмінд. Як тяжко було рішати! Здавалося, що запав засуд смерти на нашу родину. Прийде помилювання чи ні? Та скільки разів глянула я на дітей — знала, що мушу робити крок з молитвою за Божу опіку.

— Діти! Боже! Дітей рятуй мені! Дай сили видержати та завести їх у безпечне місце! — шептали мої уста.

І я рішилась пробувати ще рятунку: їхати до Урфару. Коби хоч приснилося що! Спати годі... Ми вже спаковані. Рукописи мої — частина — залишилися у костелі. Годі було брати зі собою. Тимбільше щоденник! Раненько їдемо. Конюшний Тоні має відвезти наші пакунки до автобусу.

На хвилинку зломив сон. У сні бачу: Мама усміхаються до мене! Зриваюся. Іду! Іду! Усе буде добре. Мама усміхалися!

Прощалися з усіми, буцім то їдемо на Гмінд. Інженер плакав, як дитина, та доньки тішилися. Їм обіцяли червоноармійці, що відвезуть їх автом просто до Криниці. Заберуть усе, позавтра будуть виїздити. Всі сердечно прощалися. о. Василь, на всякий випадок сказав інженерові, що як-

що б нам неможливо було дістатися до Лінцу, вернемося тут і тоді їхали б ми вже разом туди, куди б доля понесла.

Так ми поїхали із биттям серця до Фрайштату до автобусу, а згідно до тягарового авта. Більший кусень дороги йшли пішком попри віз, на якому Тоні віз невеликі наші пакунки. До Фрайштату червоноармійці не чіпали нас. Лише дорогою, як їхали вже автом, на рогацці переглянув стійковий перепустки лиш у декого, нашу родину залишив. Їхало нас на відкритому авті-льорі звиш сорок осіб із клунками. Майже всі стояли, бо не було місця сісти. За дві години були ми в Урфарі на приходстві. Молодий капелян-Німець, який опікувався нашою справою, дав нам кімнату, де ми мали чекати на рішення. З кімнати не виходили ми на місто, хоч була гарна погода. З вікна гляділи на Дунай, на кораблі, що відпливали і припливали, на літаки, які безнастанно кружляли над містом, на цвинтар багатий у квіти.

Капелян розказав нам як мається справа з нашими перепустками. Коли він не дістав для нас перепусток, стрінувся якомсь з монахиною з Урфару, яка була наймолодшою монахиною тамтешнього монастиря і в розмові згадав про нашу справу. Називалася сестра Марія. Засміялася і сказала:

— Треба бути хитрим, як лис, у теперішні часи, а бистрим як голуб.

Обіцяла нам допомогти. Мала швагра у бюрі перепусток у Лінцу.

До неї до монастиря пішов о. Василь з капеляном. Не застали її, була у Лінцу. Старенька монахиня, яка відчинила браму монастиря, поінформована капеляном про що йдеться, взяла зараз другу монахиню, свою товаришку і поїхала з нею в місто, зловити сестру Марію, щоб можна було справу перепусток скоро полагодити. Вони всі з Урфару мали постійні перепустки до переходу через міст на Дунаю. До кількох годин перепустки були в наших руках. Це були лише американські перепустки. Треба було мати щастя, щоб не влізти в руки большевицького стійкового, бо на мості були і одні і другі вартові. Ми мусіли переходити міст поодинокі без пакунків. Пакунки мали нам доставити наступного дня на візочку.

Грали усі нерви. Серце валило молотом.

Найскорше пішли дівчатка — Ануся і Наталочка з Андрійком. Їх взяла сестра Марія будьто би як шкільні діти.

Ми з о. Василем стояли у вікні, що виходило на міст, і бачили все мов на долоні. Молилися безперерви.

Опісля мав іти Івась, а тоді я...

В часі коли американський вартовий переглядав Івасеву перепустку, наблизився большевицький, але в тому менті Американець штовхнув його наперед і Івась великими кроками досягнув трамвай на зупинці.

О. Василь остався на кінець.

Зі мною йшла господиня з приходства — Німка. На мості трамваєві вози контролювали вояки американські і большевицькі. Ми всіли до воза, який контролював Американець. Та мене й не питався за нічим, вийшов з воза. Їхала я трамваєм по тому мості неначе по розжарених вуглях. У руці, в жмені медальон св. Катерини Лябуре: "Богородице Діво... Богородице Діво..."

— Що з дітьми? Чи перейшли щасливо?

Та діти вже були там. Чекали на мене недалеко трамваєвої зупинки. Тепер мусіли чекати на о. Василя. Довго прийшлось чекати на нього, бо він знов хотів перше бачити господиню, коли вернулась. Вечір западав, сонце клонилось, ми ходили вулицями, а там повно авт большевицьких офіцерів.

Над вечір приїхав. Як священник переїхав легко. У четвер вечором 13. вересня 1945 р. були ми вже всі в Лінцу. Тут переночували в людей, до яких завів нас наш священник. Ранком найняли відкрите авто одного Німця - шофера, який між годинами праці хотів заробити. Гнав як шалений, щоб на час вернутися, і завіз на подвір'я монастиря в Лямбаху, а монахи Бенедиктинці спрямували нас до Штадль Паври. У п'ятницю пообіді 14 вересня були ми на німецькому приходстві, де сотрудником був о. Мирон. Приїхав тут просто з Відня.

Грюнбах назвала я своїм чистилищем. До Василя говорила я там усе: "якщо існує чистилище на землі, то я тут його перехожу"...

ШТАДЛЬ ПАВРА

Неділя — 11. XI. 1945 р.—пополудні. О. Василь каже, щоб я щонебудь писала, бо сьогодні гарно, а він йде до Лямбаху по часописи. І справді вчора впав перший сніжок, а ми в околиці лісистій, горбкуватій. Це вже Горішня Австрія.

Мешкаємо на німецькому приходстві. Давній бенедиктинський монастир як і парохія належить до монастиря Бенедиктинців у Лямбаху. Парох о. Петро — бенедиктинець, кожна кімната в цьому домі має з коридору осібний вхід, як на партері, так і на поверсі. Всі кімнати зайняті втікачами різної національності, з виїмком кімнат на парохіяльні потреби, помешкання пароха, а то й при вході, кімната з пральнею.

Фронтowa стіна приходства, як і бічна від городу частина, обросла виноградом, якого листки вже розвіялись, ще лише деякі держаться гонів.

Сьогодні раненько, в шостій, ішла я на Службу Божу і, хоч на дворі було холодно, мене овіяло теплом — таким теплом — що вливається у душу. По горбах, поміж деревами, на білому тлі снігу, блимали по хатах світла. У стіп високого насипу перекочувала свої хвилі ріка Травн. Вікна старинного костела блистіли ясноосвічені та нагадалися рідні сторони, коли досвітком я йшла в церкву. Тихо спокійно, хоч бачиш, що скрізь живуть люди.

На приходстві мешкали ми спочатку з о. Мироном у половині кімнати, на поверсі. У другій половині за шафами були зложені церковні речі. Парох о. Петро прийняв нас та постарався, щоб в уряді нас приписано. Помешкання пароха на тому самому поверсі, за зачиненою, деревляною перегородкою. Неначе за високими дерев'яними штахетиками. Треба було потягнути за шнурочок дзвінка, щоб пані Марта, сестра о. Петра, вийшла і відчинила.

В нашій кімнаті була лише маленька пічка, яку ogrівав дуже слабо електричний струм. На печі треба було варити по одному горщиківі, та ще й з тим додатком, що процес варення однієї зупи тривав дві години. Коли треба було варити м'ясо або фасолю, то ставилося на цілу ніч.

Уночі я звичайно вставала, щоб замішати. Застали ми там німецьку родину з Відня, яка виїхала разом з о. Мироном. Вони хоч мешкали на селі, тут днювали і варили теж на тій пічці. Тепер силою факту перейшло це в мої руки. Отже треба було обслужити тією пічкою 9 осіб. Одна бараболя йшла до кухні пані Марти. Отець Мирон мав тут місце сотрудника й діставав харч у пароха. Другим сотрудником був о. Оттокар, який допоміг нам у єпископській канцелярії в Лінцу, у справі листа висланого до Грюнбаху. Як лише ми приїхали, прийшов з нами привітатися, як і о. Петро. Зчасом удалося нам примістити Івася, Анусю й Наталочку в Зальцбурзі, в українській гімназії, яка містилася у таборі. Дітям там було добре і я була вдоволена, що діти досягнули свою ціль. З нами остався Андрійко. Згодом о. Мирон одержав іншу кімнату, а ми по якомусь часі кімнатку на кінці сіней, до якої спровадилися тому кілька днів.

Живемо з харчових карток, помочі зі села нема ніякої, ні від пароха, хоч позатим парох відноситься до нас досить добре та рятує як може, якщо нашому побутові тут щось загрожує.

Був час, що бюргермайстер хотів нас виселити, бо такий дістав наказ від американських властей: "большевики домагалися відсилати втікачів назад до Советського Союзу". Ми в час довідалися. О. Василь їздив до команди в Зальцбург, щоб представити нашу справу.

Там командант зі здивуванням спитався: — А чому ж не вибирете собі на місце Сталіна когось іншого?!

Годі було докладно все вияснити, коли хтось зовсім не знав советських обставин, все ж виеднав о. Василь те, що дістав документ, з яким міг піти до бюргермайстра, щоб нас залишено в мирі.

Міський уряд багато перешкоджав у набутті кімнати. Насилу хотів влхати одну родину на приходство. Та при добрій волі о. Петра все вдалось усунути і ми маємо кімнатку. Не знаю чи Perezимуємо тут, чи підемо дальше до якого табору? Єпископ з Лінцу ставиться дивно до наших священників. Каже у своєму листі до німецьких священників, щоб терпіли наших священників. Нами, всіма чужинцями, опікується УНРА до марта 1946 року, а опісля має рішитися

наша доля. Мабуть поїдуть усі до Канади. Деколи забіжить вістка з Рідного Краю сумна і прикра: "Села пустіють чимраз більше, єпископи вивезені". Нераз багато думаю про брата, який там остався і жаль: що він там бідняга робить? Чи побачимося ще коли О. Василь потішає мене і себе, що на весну поїдемо додому, а не до Канади. Та Господь знає!

У мене тепер тяжка, щоденна праця. Шурую, варю їсти, перу — діти присилають білля прати — ношу воду, бо водотяги поспути. Найгірше з водою, бо треба двигати відро під гору та ж ще по камінних сходах. Та молюся, коли мліють руки — приходить на думку Сибір. А на це, що мої діти тут вчаться, не марнуються — стає легше, забуваю за тягар і що серце дихати не дає.

Мене просила дирекція театру в Зальцбурзі написати щось пригожого на день Першого листопада. Я мусіла ночами писати і до кількох днів написала "Листопадову ніч" *). Казали, що дуже добре та що використають, але на Першого листопада не могли дати, бо не мали декораций. Дещо з моїх рукописів остало у Грюнбаху і нераз молюся, щоб не пропали. Було б жаль їхати далше та не видобути їх.

Кімнатка наша в кутику, мала, схожа своїм розкладом до кімнатки в Бокфлісі. Є одно вікно, яке виходить у напямі костела. Костел старинний, великої мистецької вартости. У нашій кімнатці є одні двері, водотяг тепер нечинний, шафа в стіні, з полечками. Стіни покрасили ми на голубо. Ліжка та трохи постелі дістали від о. пароха. Парохіяльний дім такий старий, як і костел. На стриху старинний, великих розмірів, годинник, який вибиває так сильно, що і крізь сон чути. Та часто він уже псується і бракує того рівномірного тяжкого ходу кожної секунди. Попри хату — приходство, долі високого берегу, оброслого кущами, пливе ріка Травн. Другий беріг ріки починається лісом, який спинається по узбіччі й лучиться з небом.

Останньо діставали ми городину від одного українського інженера, який винаймав та управляв город. Деколи ді-

*) Друковано в збірці "Осіннє листя".

ставали щонебудь з харчів зі Зальцбурга від знайомих, а деколи від другого інженера, який працює в американській військовій кухні — так що голодні ми не є. З одіжжю стоїмо зле. Діти дістали дещо в Зальцбурзі. Ми належимо до Лінцу, повинні б дістати щонебудь від Червоного Хреста.

Коли Василь дістав там трохи харчів та білля, то була це велика поміч для нас. А я так дуже привикла до порожніх полиць і нужди, що хоч небагато ми дістали, — мені робилось ніяково — наче б не знала, що маю з тим усім робити. Чи їсти чи ховати на пізніше? Відтепер маємо діставати щомісяця у формі харчів. Священики мають діставати пенсії від Т-ва "Харітас" 150 шілінгів місячно та додаток на діти.

На дворі зчинилась заверуха. Мете снігом. Мої мешти наскрізь подерті, а треба бігти до криниці по воду. Водотяги ще не направлені. Хвилинами я так радію тим, що маю дещо зложеного на полиці, що щохвилинки заглядаю та дякую Зарваницькій Матінці Божій за цю поміч. Іконка Матінки Божої Зарваницької на головній стіні нашої кімнатки. Така нераз гарна, що хотілося б поцілувати в личко — та я не смію і тому цілую все в руку. О. Василь дістав також дещо вітамін для мене і може дістане ще харчі на доживлення.

У нашій кімнатці тепло. Все десь трохи дістанеться дров, деколи о. Василь назбирає сухих гілячок, я варю їсти і тим самим кімнатка нагрівається. Маємо покищо маленьку пічку.

По кількох днях дістала я білу кухонку і в щоденному житті все змінилось на краще. Кухонка була дещо знищена, та о. Василь направив і вже стоїть у куті. Лучиться бляшаною рурою через стінку з горищем. Варю на ній. Приємна, невеличка. Також вода у водотягу деколи вже є. Сніг, мороз, то тяжко ходити з водою під гору. Здається, що ніколи не змучилася так, як сьогодні. Ледве вилізла, аж слабо зробилося. Зимно. Нема в що добре одягнутися — та, славити Бога, що кімнатка тепла.

Про Рідний Край застрашаючі вісті. Одне пекло. Якась велика Божа ласка, що вдалося нам вирвати дітей, а то були б пропали мої діти. В гімназії ведуться вони тепер прекрасно. Учительський збір признає моїм дітям першенство.

Мої руки від щоденної праці страшно поорані, але тішуся, що діти вчаться. Права рука болить мене від ношення води, в ночі місця для неї найти не можу. Ще й дрижить так, що вдержати часом тяжко щонебудь у ній, а лівою не можу нести, серце не дає. Та все те дурниця — я тішуся дітьми.

На дворі біло. Ріка замерзає. Сніг падав, коли досвітком ішла в костел. Зимно було в ноги, мешти ховзалися по кам'янистій стежці. Та я люблю йти досвітком у костел, коли ще там мало людей.

До мого вікна б'ють дзьобиками синички, думають, що для них поставила за вікном бараболю. Андрійко мріє, щоб зробити для них домок та годувати.

Сьогодні св. Миколи. Пекла дітям миколайчики. Тільки одного правдивого Миколая мав Андрійко, бо тільки одну головку я мала. Інші вже були дідусі в кожухах з білої вати. Тішуся, що могла щонебудь пристарати для дітей та перебути сьогоднішнє свято: може наступне буде вже таке, як належить. О. Василь у дітей, у Зальцбурзі. Мені св. Миколай не приніс нічого, хоч я подумала про багатьох та старалася їм зробити приємність бодай чимнебудь. Одно тільки, що у водотягу, в кімнаті, з'явилась уже вода і я сьогодні не мушу двигати води відром. Тому кілька днів, коли пішла до городу, до кернички по воду і набирала черпаком на дручку з досить глибокої кернички воду — задрижала мені рука, яка була опухла і черпак вилетів у керничку. Я не могла схилитися за ним, бо навколо був лід. Я тільки безпомічно стежила як він зникав у глибині. І чомусь тоді, коли я безпомічно розглядалася по городі — цілий город так врізався своїми кутиками в мою пам'ять, що і досі бачу все як на долоні. Бачу замкнені двері в робітні бляхаря, який тоді не працював, вікна заграбовані зі заплаканими шибками. Попри робітню дривітня, в якій о. Василь рубає й ріже дрова разом з о. Мироном. Це о. Оттокар дістає з лягру сс-ів, а вони обидва рубають йому за половину. Постинані кущі хризантем уздовж муру робітні та хати приходства. Безлисті кущі порічок, безлисті пнучі груші і яблуні та виноград попри стіни приходства. Посередині городу порожній басейн. Перекопані грядки тітки Тіни з яснозеленими листками салати. Дошки, що придер-

жують землю здовж грядок. Ліворуч штучна скала зі ста-
туйкою Божої Матінки, обвита безлистими гіллячками
якогось пнучого куща. Дві чи три смереки, залізний пло-
тик від дороги. У неладі розрослі кущики зимотривалих
квітів. Пташник на високому дручку при стежці та дрібні
камінчики, якими посипана стежка до хати. Усе те нараз
охопили мої очі, які шукали людини. Її не було, не було
нікого. З грюкотом скинула я дерев'яну накривку на кер-
ничку та потягнула — на щастя! — повне відро до хати.
Камінчики хрускотіли під ногами: "Кому я скажу про це?
Василя нема дома..." Малесенький кущик рожі з червони-
ми голівками вбився мені в очі та й заскрипіла залізна
хвіртка. Не було ради — треба було йти до перегородки,
тягнути за дзвінок та зголосити пані Марті що сталося,
бо у кам'яниці багато людей, потребують води. На дру-
гий день був черпак на своєму місці. Висів своєю бляша-
ною шапкою на дручку біля кернички. Чи новий зробили,
чи той витягнули — не питала я нікого. Як була сніговія,
то о. Василь приносив мені воду сам. Просто наперекір ме-
ні, бо не хочу згодитися на це — він же священник.

Тепер погода гарна. Пробивається сонце до мого вік-
на поміж безлисте гілля дерев, неначе навесну. Один угол
костела на краю мого вікна ромальований пасами жов-
того, ясно-червоного та білого вапна. Довгими вікнами
неначе темним поглядом таємниць глядять у моє вікно та
гору з безлистим лісом за рікою. Увечорі безліч різноколі-
рових, військових, ракет відбивається у вікні та освітує
ліс, Штадль Павру, Лямбах, а здовж ріки червоні мурі
старого, бенедиктинського монастиря.

У середньовіччю один з найгірніших "Равбріттерів",
навернувшись, уфундував цей монастир і сам там зали-
шився вже як монах.

Старий годинник на стриху приходства деколи вибиває
години та частіше спочиває.

У мене не раз тяжкі душевні переживання. Повстає бо-
ротьба в душі, аж сльози витискає. І не раз молюся про
спокій своєї душі. Не можу здати собі з цього справи, дри-
жу ціла всередині, не знаю що зі собою почати, неначе б го-
нив хтось мною з кута в кут, з місця на місце, що й боюся
стати денебудь ногою — і молюся, і не нахожжу спокою,

перестаю молитися і лячно мені, а на кінець: "Господи, змилуйся наді мною".

Діти мої зі Зальцбургу передали мені "Николая" — трохи цукорків, чоколадку та сорочку. Зближаються свята і думки чимраз частіше літають додому. Болюче і прикро, а перед нами невідоме. До місяця березня побут в Австрії, до березня опікується нами УНРА, у березні кінець шкільного року наших дітей, а потім невідоме. Або дорога далше в світ або "на родину". Багато людей побоюється, що викинуть нас остаточно "на родину", якщо не знайдуть якісь зміни. Мені кров стинається в жилах на саму таку думку, боюся невідомого березня — але й вірю, що як Господь досі опікувався моєю родиною, то і надалше заопікується нею. Родина німецька, яку я тут застала і яка в мене харчувалася, виїхала до Відня і мені життя улегшилося — та чи заїде щасливо? Покажуть дні, бо раз уже була завернулася — не пустили транспорту.

На дворі похмуро, та тепло. Нема зими. Вікно моєї кімнатки зайшло мрякою. Німці лагодять ялинки.

Уже 1946-ий рік. Проминули наші Різдвяні свята. Багато праці, та все перейшло. Я старалась усіми силами уприємнити дітям святочні дні; задержати родинні звичаї, що частинно мені удалося. А за працею просто і задеревіла душею, приспала жаль-тугу за Рідною землею. Діти мали вільні лише самі святочні дні. Багато матеріалу до науки і професори не дають багато вільного, бо не знати коли може бути кінець року. Свята перейшли в тіснім родиннім гуртку, лише на Свят-Вечір було двох тутешніх німецьких священників — парох о. Петро та сотрудник о. Оттокар. Просили ми їх, щоб показати їм наш Свят-Вечір. І був борщ і голубці, пиріжки, кутя, колач на столі, ялинка.

Перед самими святами до німецького лягру СС-ів привезли наших 20 сс-ів. Лягер у лісах поза Штадль Паврою — годину ходи в один бік. Пекла для них великий колач та лагодила кутю. О. Василь з о. Мироном ходили на Свят-Вечір відправляти до лягру та занесли хлопцям усе. Щонеділі ходить там о. Василь з о. Мироном правити Службу Божу. Сьогодні бере о. Мирон Андрійка зі собою служити до Служби Божої. О. Василь у Зальцбурзі: там пластове свято. В часі свят було багато переполоху через комісії

для повороту "на рідину". Стало на тому: хто був до 1930 року громадянином Советського Союзу, той мусить вертатися. Галичан це не обов'язує. Та що буде з весною, годі знати. Люди поденервовані, перетомлені. По святах ми дістали пакунки, харчі з Червоного Хреста. Це велика поміч для нас. Кажуть, що маємо діставати їх щомісяця. Та в кожного все знак запитання: "А що буде далше?" Я фізично й морально перетомлена і не знаю просто, чи можливе було б таке життя на довший час.

Не раз заблукає думка, мов промінчик який: тепла кімната, спокій, своя хата та куток, де б можна спокійно писати. Та скоро втікає таке від мене, коли тільки гляну на свої від тяжкої щоденної праці поорані руки, на вікно з чужим красвидом, на срібне волосся, якого все більше на голові. Робиться боляче на душі від запити: "Пощо мучуся так на цьому світі? Пощо, Господи, дав мені талант, коли не можу його розвинути?!". Щоденне життя стиснуло мене так своїми кліщами, що мушу цей талант затрачувати. Краще, як би його не було, було б менше терпіння. Моя "Листопадова ніч" пропала як і "Марія". На сцену не вийшла, а рукопис годі вирвати від дирекції театру, мабуть уже і закинувся. Все пропадає, все затрачується.

Коли я була зажурена теперішнім життям та незнаним будучим — приснилася мені моя Мама. У сні йшла я дорогою на захід свідомо того, що переді мною поперек дороги є грязь та гарячий пісок, який треба би пройти. Та коли я зближалася до цього місця — побачила збоку по правій руці: Маму. Мама сказали: "Не бійся! йди легко поверху, по камінцях, то перейдеш!" А мала пройти поперек до лівої руки. Я глянула і замість грязі побачила ясну-прозору воду та камінці. По верху, по п'яти камінцях я пройшла та завернула на схід і пробудилася. Короткий сон, а який покріпний! Хіба ж по переживаннях тут поворот домів? а не дорога до Канади? Та поворот домів не такий як тепер, а у спокою? І надія вступила в серце. Виросло бажання — мрія: мати хоч би найбіднішу, найменшу хату, як у Зарзаниці була в найбіднішій зарібниці — але свою. Із свідомістю, що ніхто вже не викине з неї, та нічий вже обставини не змусять покинути її та тинятись світами. Так хочеться спокою та свого кутка, хоч би найбіднішого...

Тепер роз'їжджає большевицька комісія по таборах. Та не таке воно страшне, як люди лякалися. Американці рятують. Мене часто манить тепер думка кінчати "Фінетту" — та хатні обов'язки так зв'язали мені руки і в хаті так зимно, що насправду не знаю, як вив'язатися з цього. Хіба ночами... коби не зимно!

Довідались, що о. Рафаїл Хомин студит, згинув як духовник УПА в Карпатах. Бідний о. Рафаїл! Останні дні в Лавочнім усе перебував з нами, приносив дітям горіхи,, ожини, а опісля покликали його до праці в ліс, в УПА і ми вже більше не бачилися. Усе проминає, усе переходить. Ми лагодили його на єпископа. Такий прекрасний мав голос і сам такої гарної постави! Спокій його душі!...

Василь уже сам ходить до лягру СС-ів з Андрійком правити Службу Божу. Андрійко все служить до Служби Божої. Тішаться хлопці, як прийти до них. Усе стараюся їм щось передати. Я не виходжу нікуди, літні мештики і більш нічого на ногах, а тепер морози. Раз у неділю до костела і як нема води, то по воду. Вода нижче гори, на подвір'ю захристиянки — тут нею жінка, бо чоловік її ще з війни не вернувся. — Вода у студні-помпі. Мої відморожені ноги пухнуть.

І так прийшлося кілька днів двигати воду. Цей тягар подекуди стається милим, бо хоч-не-хоч виходиш із хати та можна оглянутись довкола.

Кілька днів було гарних, теплих. Пахло весною. Під вікном на дереві щебетав пташок, двері костела отвором. Нагадувався день перед відпустом у Зарваниці, коли с. Мелянія робила порядки в церкві та відчиняла головні двері настіж, лише що там на схід, а тут на захід.

Я всунулась до костела, помолитися. Захристиянка вийшла з ніші за головним престолом. На вежі ще колихались останні тони молитви "Ангел Господень", які вона розколихувала дзвінком із цієї ніші. Я пішла туди. Її не було. Ніша, здавалося, ще була повна тих тонів, вони дзвеніли там розгойдувані ще шнурком, що звисав збоку, просто з вежі костела. Був там мініатюрний престолік із статуєю Божої Матінки, прибраний квітами. Перед престоліком, з темночервоного плюшу клячник. Ніхто мені не перешкоджував. Я клякнула і потонула у молитві... Було

спокійно — дуже спокійно... В такому спокої душа приходила до рівноваги.

Коли я вийшла з костела, вітер розгойдував сухими гіллями дерев. Нижче насипу з безлистими ще кущами та безліччю воєнних відламків і пушок з консерв, котив каламутними хвилями Травн. Спішився, розкидаючи рамена об береги. То знову набирив прозорої-темнозеленої барви і, звільняючи біг, висував посередині русла каміння, що блистіло до сонця. Сонце пробігало поміж безлистими деревами та старинними мурами монастиря, поміж хатами на горбках, по калабаньках, вогких стежечках, топилося у зеленому відблиску шиб у хаті на горі, ловило в швидкому бігу авта та гладило сонну ще темнобрунату мураву.

Стежечка до студні-помпи сталася ховзька з калабаньками. Ріща з боку дороги було вже більше поколеного та поскиданого в маленькі, педантні в'язаночки, а помпа нечинна... Тягнула я, тягнула, а вода не йшла. Надійшов старий, вусатий господар, який складав дерево у в'язки, також з відрами по воду. Злагодив помпу і мені першій наповнив води. Хотілось побажати багату щастя за ту малу, та люблю мені прислугу, та коли глянула на його сиве волосся, білі вуси... і "хіба ж тут уже може прийти щастя? Сердечна і тепла вдяка в моєму серці! Я понесла відро під гору зі словами як і все "Под Твою Милость", щоб не відчувати тягару. Вітер уже теплий роздував на горбі мою квітисту хустку. Вітер розгойдував біллям на шнурках поміж деревами, вітер тріснув за мною дверима на коридорі. У своїй кімнатці розкрила я настіж вікно, щоб хоч ще трохи зловити повітря, шум ріки й дерев та, не скидаючи плаща, ані хустки, сіла. Важко було рухатися. Третя весна не в своїй хаті, і кожна деінде... Гей-гей, що далі, що далі? Тягар злетів би зі серця й душі, коли б можна писати — а то щоденна праця відбирає кожную хвилинку, полонює всяку думку, що й вервички нема коли відчитати. Мати Христова, доки так?

А з приходом березня найрізномродніші вісті, що нерви рвуть. Вісті про примусову репатріацію, про різні надужиття. Про те, що ціла Австрія аж по Зальцбург або і далі переходить у руки Советів. То знову навпаки: про скорий хід до війни обох сторін, про виїзд наших до Канади.

Я перейшла тими днями під впливом різних вісток дуже багато. Як душевно так і морально. Не хочу розписуватися. Проминуло, пройшло, хай не вертається! Все чим раз більше в'їдається в душу! Може колись виговорюся писаним словом, як стане серця все те пережити. Господь керує всім і не пропаде той, хто за Божою волею не має пропасти.

Зі Зальцбургу привіз мені о. Василь "Листопадову ніч". Бачився з артисткою Совачевою. Казала, що це дуже добра річ, та вимагає багато праці, а їм тепер на одноразове представлення занадто коштовне, тим більше, що запізно дістали. За "Марію" дуже випитувала: "Марію" — "Марію" давайте — от зараз, цього нам треба!"... Та нема моєї "Марії", осталася у Грюнбаху... Пропаде, врятується? — Не знаю... як не знаю, яка доля мого народу. Присила Совачева дуже, щоб я написала їм п'єсу, яку могли б частіше давати, нічого не мають. Я засміялася, коли о. Василь мені це сказав. — Я і п'єса? А там — може... і видається, що писала б уже, якщо був би спокій... А може і напишу... Блукає в думках "Лісовий дух"... "Лісові люди" чи "Попудник"... Не знаю ще добре, не знаю, а так хотілося б написати та бачити всі свої постаті живими. — О. Василь має запропоноване місце в Цель ам Зе. Може вдасться туди перенестись, було би більше спокою, ближче дітей і дуже тишилась би. Тут я дуже неспокійна.

Коли одного дня ранком о 6-й дзвонили на "Ангел Господень", я зашивала подерті Андрійкові черевички. Сірою ниткою стягала я ці шкраби і молилася до Матінки Божої. Так подертих черевиків не мала в Зарваниці найбідніша дитина, коли йшла до церкви. Жаль було дивитись на Андрійка, як стояв біля престолу і служив до Служби Божої. Доки так, Матінко моя? А він щоденно встає раненько та йде служити! Не раз жаль дитини. Тимбільше, що не має в що добре вдягнутись.

Раз, коли прийшов по Службі Божій до хати, дуже перейнятий, розказував мені, яке відніс враження, в часі Служби Божої, що хтось тулив його до себе, хоч нікого не бачив. Мені станули сльози в очах.

— Це певно Ісус, Андрійку, за те, що щоденно так гарно служиш до Служби Божої...

Василь поїхав до Цель ам Зе. Поїдемо там, чи залишимося тут? Що буде з нами? Всі напнуті, говорять про війну. Погано... Погано...

Прийшла весна. На дворі прекрасно, а я тільки дивлюся крізь вікно, чи радше вигляну на крайчик лісу, на ріку та й ховаюся у хату. В моїй уяві не то вікно і не цей клаптик землі, що тут під муром. Я бачу тепер усе свій город у Зарваниці, кожний кущик квітів, що там садила. Я бачу кожний листочок, що пнеться до сонця, гору безлистого ще лісу, чую шум греблі, а замість хат — одну велику руїну. Нема Твої ікони, Матінко, там — та й де вона? — Де є? Сльози давають мене... Додому! На руїну! Може там ще який кущик остався? Матінко моя, що з Лавочним? Я чую шум моїх смерек — видається не трави шумлять, а ліс на Погарі або потічок коло моєї кринички. Бачу кожний листочок лоташу там, кожне очко білавки. Я хочу туди — а не дальше в світ. Я вже не можу... Усе з місця на місце гонити собою мов найгірший злочинець. Що ж я зробила комунебудь злого? Чому так каратися маю, що кута найти не годе, щоб довше посидіти в ньому?! Я цілими днями дрижу — не можу заспокоїтися. Нема вже сили в мене і до щоденної монотонної праці. Я бажала б хоч трошки часу для себе... Ні нема! Нічого для мене нема! Чи найде о. Василь місце для нас там, куди поїхав? Тут безнастанно лякають, що небезпечно, що ціла Австрія має перейти в руки большевиків. Нашою долею ніхто не турбується. Хіба ж можливо, щоб і та жмійка людей, яка тут заховалася, мала пропасти? Не знаю.. не знаю.. Вісті, які привозить о. Василь суперечать вісткам тутешнім—хіба ж усе те закрите перед нами? Матінко Христова, упроси Господа, Свого Сина — милосердя над нами нещасними. Вчини щонебудь у своїй ласці, щоб уже не треба було дальше рушатися. Зглянься над нещасним народом, що не має кута на тому світі... Матінко моя, не маю нікого на цьому світі, хто зрозумів би, чи потішив мене... Плачу — тулюся до Тебе — радію — тулюся до Тебе. Потіш мене — Матінко моя... І снитися вже не хочеш мені... А колись снилася все... і як тоді було мені добре... Я знаю: є в мене хвилі, коли я сильно вірю, що потішиш нас усіх, що повернемось додому..., що повернеться до мене моя "Марія" за якою

я тепер так дуже тужу, що о. Василь буде мати багато, багато праці своєї, а я своїм пером у великій пригоді стану. Та це неначе сни мої, неначе мрії, які як опіюм заспокоють на хвилинку біль душі... А коли це прийде — коли? Сили падуть.

З коридору двері розкриті до кімнати, де пані Марта робить порядки. На бюрку "шне-розен", прекрасні ніжні квіти, схожі на наш квіт яблуні, лише більші — ніжно-рожеві. У білозеленій посудині з галузкою смереки. Це пані Марта поставила їх там. У лісі їх багато — та я не маю часу піти подивитися на них, на їх листочки, на їх живі личка в своєму лісі. Видаються мені такі гарні, що жаль було б їх рвати, хіба, що хтось інший назбирав би.

Прекрасні "снігові рожечки" — ніжні як перший подих весни, як мрія на порозі літа, надія щастя... як щось глибоке недосяжне, яке все більш та більш потягає увагу до себе, приковує зір, притягає долоні і здержує в подиві віддих.

Урвати шкода. Мабуть найкращі вони в своєму лісі... Я знаю мене буде тягнути тепер усе більше той ліс, бо там — "снігові рожечки".

О. Василь дістав грамоту на Цель ам Зе. Шукають помешкання — поїдемо туди. Може так і треба. Мама снилися сьогодні і брат Мирослав. Я спокійна, поїдемо туди. Можливо така Божа воля. Там більше наших людей, буде мати о. Василь працю.

Квітки одні за другими розвиваються. Пускають бруньки дерева. День усе більший, сонце яскравіше. Моя кімнатка зовсім без сонця. Раненько, як сходить, загляне на хвилинку, та опісля цілий день похмуро аж прикро. Я весь день зайнята працею, не чую його тепла, не бачу його променів у своїй кімнатці. О. Василь візваний телеграфічно поїхав знову до Цель — не знаю як підуть там наші справи.

У ширшому житті нема теж нічого радісного, нема надії, якої можна б ухопитися. Одні говорять про війну, а другі перечать. Галичина нещасна терпить через "добровільну просьбу" зірвати нашу Церкву з Римом та прилучити до Церкви "православної". Переходить велика журба за тих, які там є. Молюся до Матінки Божої за брата. А останніми днями так часто мені сниться. На мої уродини

приснився мені згорблений, зажурений, голова припорошена сивиною у своєму сивому кожусі, та сказав: "Ти завершила дуже великого діла, пришли своїх дітей хай приберуть образ Матінки Божої рожами". Мав до того рожі гарні, яснірожеві.

Преосвященний Кир Никита сниться часто. Сьогодні снівся мені. Не хотів, у сні, пити кави, яку я йому подала, тому що в мене очі дуже впали вглиб. А я вчора дуже плакала. Нагадала Батька, нагадала наші хатні звичаї, взаємини Батька з людьми, любов до мене і... жаль зробилося.

Минулося все.

Бюргермайстер у Цель робить труднощі, не хоче приписувати нас тому, що є родина, більше осіб. Каже: "У нас священики нежонаті". Усе було якнайкраще, помешкання є, все добре, лише родина на перешкоді. Мала ще піти делегація до німецького пароха і до нього. Дадуть знати.

Вістка про прилучення нашої Церкви до "православної" та те, що 500 священиків з єпископами в'ярештовані та вивезені так мене прибила, що я кілька днів не могла заспокоїтися. Наше сирітство ось тут видалося мені такевершенне, як ще ні разу дотепер. Здавалося, що до тої хвилини ще була хата, кут, а тепер усе пропало, нема нічого, щоб навіть хтось хотів повертатись туди, — не може, хіба, що відразу годиться стати "православним". Америка наразі забрати людей не може, а тут кожен дивиться, щоб ми якнайскорше виїхали. Видається досі нема хитрішої злоби над Росію. Люди очікують чогось великого, чогось важного, а що буде годі знати.

Не дочекавшись вістки з Цель, о. Василь поїхав туди, та розминувся з телеграмою. Нас уже приписано, треба ще тільки бути в справі помешкання. Очікую його цікаво.

Погода чудова. Тепло. Мурава чим раз більше набирає барви, зеленіє. Травн зелений, прозорий. Русло його спокійне, легко коливається. Берегами гріється каміння до сонця та сині чічки розкрили свої личка. Берегом Травну люди згортають граблями торічне листя та зісохлу траву з луки, яка вже зеленіє. Травн у давніх часах був шляхом, яким у човнах перевозили сіль та доставляли її до міст.

По городах розкидають лискучими рискалями чорну, пухку, землю, формують грядки, сіють городину. Розцві-

тають жовті нарциси, городові гіяцинти розсівають аромат довкруги. По грядках зеленіють свіжі листочки салати. Усі городи пахнуть свіжістю, принаджують. Небо ясне, синє, ані хмаринки, літаки вправляють у висоті, порють гостро своїми пропелерами простори понад Штадль Паврою.

Малесенькі діти зі сиротинця з двома монахинями висипались з жіночого монастиря, із захисту, на прохід. Вступили тут до костела, а потім далше. Малими ніжками розкидають дрібненькі камінчики, якими висипана доріжка до костела. Камінчики шорохтять, а дітей це бавить. Розбилася громадка зі своїх ригористичних парок, доки не пронісся плач — тоді кляпси опікунки, стислий ригор і далі на доріжку вже без камінчиків. Усе круглі сироти, що залишилися із бомбардованого Відня. Мусять рости без тепла родичів, самі змаленьку привикати до твердих законів життя. І чогось жаль цих дітей, що вже змаленьку не можуть бути дітьми.

У місті давали вугля. Я просила декого, щоб за винагородою поміг Андрійкови привезти. Не поміг ніхто. Дитина дістала добру раду піти туди з візочком. У чужих словах видавалося це легкою справою, та я побачила, що це не таке легке. Для нього, як для дитини, тягар був завеликий і до того великий рух авт на гостинці. Прийшов зажурений до мене: — Там авта, гостинець..., як я переїду? — Не каже вже, що за тяжко йому.

— Підемо обоє, — дитинко, ти сам не годен і я не годна, — будемо собі взаємно помагати! — потішила я його.

Вже веселий побіг Андрійко по візок і ми поїхали. Багато людей коло великої гори брунатного вугілля на подвір'ю гром. уряду, діловий голос бюргермайстра. Ми вернулися та пішли пообіді. Не треба було довго чекати. Бюргермайстер завважив Андрійка, покликав до себе. Спитав, чи то він щодня так гарно служить до Служби Божої, дивувався, що має щойно 9 літ, приказав робітникам накинати вугля на візок і ми обоє його потягнули. Обоє добре змучилися, та я рада була, що не пустила дитини самої. Це ж було рішуче понад його сили! Сьогодні болить рука, що важко щонебудь зробити, та хай! Я рада, що була з Андрійком.

О. Василь привіз вістку з Целью, яка прямо поразила мене. Помешкання там нема, а є в місцевості 20 км за Цель, глибоко в горах. Хата в лісі, далеко від села, від станції три чверти години ходу — малесенька кімнатка з двома лише ліжками, кухня спільна. Околиця прекрасна та, беручи до уваги положення хати і те, що о. Василь буде їздити все до Цель, все те мусіло перелякати мене. О. Василь сам каже, що це для мене "клітка" і що він невдоволений — тимбільше, що й не буде де помістити дітей, як приїдуть. Дав завдаток. Замельдувався, але і зазначив, щоб шукали іншого приміщення.

Довідалися ми, хоч неофіційно, що жонатого священства Канада (себто наш там Єпископат) не має охоти прийняти, мусять собі шукати зайняття, бо не будуть діставати пенсії.

Прикро вражає, що досі не було ні одного пастирського листа. Крім духовенства є ще багато наших людей, яким також треба було б хоч одного слова потіхи в їх тяжкій недолі. В моїй уяві станула постать Митрополита Кир Андрія та Митрополита Кир Йосифа. У мене чомусь сильна віра, що Митрополит Кир Йосиф не помер, як подала Москва. Він живий повернеться та зітре сльози, загоїть рани нещасного українського люду!

Видається мені, що не було б добре для священників виїздити до Канади, коли ще не вирішена справа на сході. Може буде їх потрібно. Якщо виїдуть, заступить їх латинське священство, і замість греко-католицької може розростися римо-католицька Церква, а до з'єдинення Церкви православної з католицькою потрібне якнайбільше жонате священство. Та як виїдуть родини жонатого священства покаже будучина — чи занидіють чи розростуться.

О. Василь поїхав на триднівні реколекції до Лінцу. Що до місцевости побіч Цель, годі рішитися і не знаю, як це нам уложиться.

Я ходила з Андрійком на прохід понад Травн. Долішньою стежечкою, поміж безлисті ще кущі, а дальше горішньою доріжкою понад прірву, підніжжям якої пливе Травн. Не найшли ми квіток. Де-не-де розцвілі проліски білі та сині, рідко дуже фіялки в зеленій уже траві. Прозора, зелена, рвучка вода Травну з ясною глибиною та зрадливо-

ми хвилями не притягала мене до себе, але чомусь то на-полювала острахом як щось гарне та чуже, холодне, таєм-ниче. Горою гарний, далекий красвид, гуркіт авт, оболон-ня з легкою мрякою та ліворуч старі бараки з нашими людьми, яких о. Василь обслуговує. Мешкають там також Мадяри, Росіяни та інші. Там вигуки, пісні. Долиною, у підніжжя скалистої прірви знову з холодною красою таєм-ничий Травн. Із проходу не прийшла я успокоєна в хату, але можна сказати більше стужена, розжалена. Чужо мені. Хочу тепла, спокою, а не нахожжу його ніде. Молюся без-настанно за мир своєї душі і, коли гляну поза себе, бачу, що Господь не опускав нас ніколи зі своєї опіки. Та чо-гось така маса все різних, прерізних колізій, неприємностей іззовні, які влязять у нутро нашої родини. Не знаю просто, що за причина тому всьому. Мабуть ніхто вже більше не вважає так, як я і о. Василь, щоб нікого не вразити. Мені так надоїло й обридло все, так прагну якогось спокою, кутка, щоб вже остаточно ніхто не диктував, але ми могли спо-кійно, чесно жити. Я і о. Василь беремо людей як людей, які — кожний зосібна — мусить мати свої хиби, а помимо то-го можемо жити з кожним, але не годен жити в окружен-ню, де числиться наш кожний крок, кожную дрібничку і за найменше ображується та дається нам це на кожному кро-ці пізнати. Це перешкоджає мені у вихованні дітей. Я хо-чу, щоб вони вміли дивитися на людей так, як ми обоє, а не дрібничково, хочу християнської засади в своїй родині, а не якоїсь карикатурної. Нема як своя хата, свій куток.

Мене не раз так манить монастир що тяжко опертися, хіба тільки погляд на діти здержує мене від рішучого кро-ку. Коли я в житті переходила важкі хрести, завжди явля-лися мені монастирські мури. У Лавочнім, коли ми були, а зближались большевики, моїм гарячим бажанням було від-везти діти до Австрії, а самій піти до монастиря у Відні, монастиря Пречистої Діви Марії, про який я давно чула. У Грюнбаху знову почала була думка про монастир ста-вати чимраз настирливішою. А тут знову життя не дає вдовolenня і знову вилазять мури монастирські, як запо-рука душевного спокою, успокоєння. Душевна боротьба не-раз така велика у мене, так прикро... Окруження дуже й дуже непригоже для моєї родини. Так хотілося б ховати

діти по своєму — та годі: нема своєї хати, нема свого кутка.

Ми дістали від о. пароха Петра кусник городу на грядки, скопали, поробили грядки та засіяли трошки закришки. Поміж бурянами найшла я торічну цибульку, чісник та й розсадила. Тяжко дістати насіння — та дещо дістали, може ще дістанемо.

Тепер о. Василь їздить помагати сповідати німецьким священикам — то на реколекції — час передсвяточний. Довкола все чим раз більше зеленіє. Цвітуть груші, пахнуть дерева. Із Цель справа нерішена, нема доброї хати.

Свята пройшли бідненькі, пройшов місяць праці для мене, бо по від'їзді дітей приїхала одна українська родина з Відня, яку спровадив о. Мирон. Треба було якийсь час узяти їх до себе, прохарчувати. Я впала зі сил. Німець лікар, який займає кімнату на нашому поверсі, сам прийшов мене обслідувати, бо завважив мій злий вигляд. Підозрівав недугу легенів. Мусіла я їздити на пересвітлення та, славити Бога, нема нічого, лише велике виснаження, безкрів'я. Треба великого спокою, відпочинку і доброї відживи. Здається треба буде ще їхати до шпиталю у Вельс та взяти пібку крові зогляду на анемію. Тепер відпочиваю. О. Василь дуже перейнятий станом мого здоров'я — каже мені нічого не робити. А мене це чогось ще гірше мучить.

По святах були друковані у газеті в Зальцбурзі — мої "Весняні картинки". Чекають там на мої дитячі оповідання — треба би їх лагодити до друку. Хочу дати до друку "Куди йдеш?" і "Рейки". Ануся просто змусила мене написати картинку на "День Матері" для гімназії. Я написала "Матуся". Професор М. Матіїв-Мельник казав, що "ідея прекрасна". Діти вчаться ролі. Я вже маю літературно-мистецький журнал "Звено" і "Керма" та починаю дихати по своєму. Хочеться писати, а сили й віддиху бракує. Усе ж таки треба розмахуватись.

Їздила до Зальцбургу на "День Матері", під умовою, що ніхто не сміє знати, що "Матуся" моя. Діти додержали слова. Ніхто не знав і я спокійно могла все обсервувати. Ануся грала "матусю". Казали люди, що дуже добре. Враження від тієї п'єски на людей було дуже сильне, а мені тільки билося серце, коли слухала своїх власних слів. А

таки не мала великого щастя, бо лив сильний дощ і я з ніким не могла стрінутися, навіть не могла вийти з табору.

Дітям з харчами гірше. Гірше тут і нам. Усе багато обменшено, головню хліб, цукор і т. п. Діти приїжджають щонеділі додому і я чим можу ділюся з ними. О. Василь бере малий наплечник та йде між людей щонебудь купити. Я печу палянички зі сахариною, роблю з бараболі пироги, варю борщ, і діти забирають собі або о. Василь їм відвозить. Не все є щастя щонебудь дістати. Люди є різні. Раз прийшов додому голіруч, лише з кишні витягнув незавинену кромку хліба та дав Андрійкові.

— Це одна господиня дала мені крізь вікно і сказала, що більше нічого не має. Навіть не хотіла відчинити дверей до хати.

"Навіть не хотіла відчинити дверей своєї хати!" — відбилось відгомонам у моїй душі і... застрягло болем.

Говорять, що мають бути обмежені на половину пачки Червоного Хреста. Я тепер переписую дитячі оповідання, хочу дати друкувати книжечку. "Горбатеньку" також хочу зладити.

В моєму городі вже є цибулька, салатка і ми тим намаємо.

Шкільний рік для моїх дітей добігає кінця. Івась уже по матурі. Андрійко поїхав здавати четверту клясу. Ануся і Наталочка будуть уже дома зі своїми свідоцтвами. Травень-червень був для мене дуже прикрий з харчами. Другий місяць без підмоги Червоного Хреста. А й дітям у таборі були також харчі дуже обмежені. Мусіли діти щотижня приїздити додому та брати собі вже заготовлене і хліб. Та, Богу дякувати, кінчиться вже ота мука для мене і для дітей. Ще кілька днів і будуть дома. Ануся їздила до Бравнава з інсценізацією "Матусі". Просили туди приїхати. Дитячі оповідання п. н. "Рукавички". Зібраних сім малих оповідань уже в проф. М. Матієва-Мельника для коректи. Тепер треба буде переробляти "Горбатеньку". Дала до друку "Куди йдеш?". Не знаю, де його помістять. Тепер тут сильна спека. У суспільному житті нема нічого цікавого. Життєві обставини тут нераз невиносні і я часто молюся, щоб Господь післав нам якийсь куток, де б можна виховувати дітей по своєму. За стіною мешкає одна укра-

їнська родина, падуть такі тяжкі проклони й такі слова, що я ніяк не можу з тим освоїтися. Мене болить таке слухати і не хочу, щоб мої діти слухали, боюся цього. Не розумію, як можуть люди так жити, в них же також діти, та не бояться так тяжко гнівити Господа?!

Майже три місяці праці у таким виснаженні, що годі було й подумати про хвилинку часу, щоб щонебудь записати. Це був коливорот щоденної праці, щоденних турбот за насущний хліб. Живеться дуже тяжко, а помочі від Червоного Хреста довгий час нема. Я часто горячкую. Горячувала і моя Ануся. Тепер уже діти знов у Зальцбурзі, вчаться. Андрійко дома, велика моя поміч. Ходить до всіх склепів по харчі на картки.

За цей час помітніше було те, що в серпні був у нас проф. М. Матіїв-Мельник. Привіз мої рукописи дитячих оповідань. Казав писати більше. У проф. Матієва-Мельника весь час завважається, що він увесь вслухується в усе, що діється довкруги і втягає всі враження лакомо в себе. Є певна вістка, що братова вернулася з доньками до Львова і там працює. Через це літо я дуже розсіяна — цілими днями у праці. Літо пройшло попри мене якось незавважене. Матеріальні обставини дуже погані. При кінці мала я багато прикрощів, просто непередбачених від однієї Німки-віденки. Часто харчувалась в мене і перебувала в нашому товаристві. Я вважала її поведінку, як заміжньої жінки, подекуди за нетактовну. Боялась злого впливу на мої доньки і остаточно попала в прикрий конфлікт.

Це так сказати б зударився східний світ із західнім. Ці прикрі переживання тягнулись довгий час та підірвали мене і так слабе здоров'я. Лиш у молитві находила я полегшу. О. Василь співчував мені і завжди був по моїм боці, та випровадитись мешкати на село ми не могли, бо не мали чим платити помешкання.

І так наближалася осінь. Вже й сонце позолочувало листя дерев. На стіні приходства дозрівав виноград. Солодкий, соковитий. Пані Марта приставляла драбину обривати грона. Деколи й Андрійкові попала галузка винограду. І як він нею радів!

А птахи робили пакості, ховалися поміж листя винограду, тільки хвостики було їм видно. Очищували грона, на-

солоджувалися. Пані Марта нераз плеще в долоні, щоб їх наполошити, та тільки вийде за двері, на коридор, а вони знов між виноградом.

Мала чорна кавка, любимець дітей, усе тут гостює. Крім поласунку виноградом, вона мала приємність викрадати зза вікон "авслендерів" харчі, печиво, олівці. Заносила своєму властителеві, що лише їй удалося. Її властителем був директор кіна. Його дімок у саді, при дорозі. Побіч дверей його дімка-клітки для різних пташків. Він кавку освоїв та прозвав її "Гансі Та". Хлопчиськів-"гунцвотів" дзьобала, лякала, коли дровичилися з нею. Збиточники обірвали їй ніжку та директор кіна оббандажував і вона прилітала дальше на виноград, викидала дзьобиком кісточки зі середини ягід і ласувала.

Усе розказував Андрійко про неї та обурювався на збиточників зі села, які забігали аж тут на площу перед костелом, оброслу деревами. Вони нераз перешкоджали бавитись дітям утікачів, які мешкали на приходстві. Дразнили їх, розганяли в розгарі забави, поміж деревами над насипом.

В осінньому сезоні можна було дістати доволі яблук, помідорів. Посилали ми й дітям до табору. Наша ярина в городі стала нам у великій пригоді, тим більше, що тепер часто нас хтось відвідував. З хлібом було погано, ще й досі, дуже мало хліба, товщу і цукру. Деколи гарні осінні дні і я могла пройтися. Багато срібних сіток павучків срібляться ранками з росою до сонця. Часто холодний вітер.

Останніми днями Андрійко залюбки грався орлом, якого йому зладив о. МIRON. Придержуючи клубочок шнурка, пускав орла високо понад дерева. Хлопці з мадярського табору збили орла катапульткою. Вкрали і втекли до табору. Пішов Андрійко до табору за своїм орлом. Застав бабусю, яка обіцяла, що внуки віддадуть. Та внуки не принесли — не віддали. Орел літав понад мадярським табором попід хмари. Жаль було Андрійкові, але остаточно погодився, що тим хлопцям треба теж трохи розваги.

А в хаті все велика журба за хліб насущний. Дітям з харчами в Зальцбурзі дуже погано, треба довозити, а нема що й грошей мало. О. Василь ходить з "рукзаком" далеко

лісом до одного млина, де дістає муку на картки. До тієї муки мельник ще й наддає трохи. Часом можна у нього й замінити за щонебудь з одягу. Нелегко йти далеко лісом гущавиною, коли ремінці від наплечника в'їдаються в тіло. До того й страх, щоб хтонебудь не побачив. А дітям треба.. і батько не щадить ані себе ані свого здоров'я. І люди нам докучають, бо ми зачесні і нікому не накидаємося.

Почалися слітливі дні й кімнатка ще більш похмура стала.

Вдалося о. Василю видістати в одній німці що другий день літру молока. Треба йти попід гору, оброслу лісом. О. Василя не було дома і я пішла сама. Трішки передишки в слітливий день. Сильний вітер кидав великими жменями холодного дощу з усіх сторін, так що й парасоль не помагав. Та мені було добре, хоч зовсім перемокла. Ішла я бетоною стежечкою понад таємничий Травн — поміж кущі, що криють берег ріки, по різнобарвних листочках, що покрили доріжку. Вітер гуляв — гнув деревами в усі боки, обтрясав колірове листя. В моїх руках скрипіла в такт бляшана пушка та хлюпала вода у промоклих останніх мештах. Очі бігли по пасмугах дощу, по рвучкій ріці, по хатах Штадль Паври, що залишилися по другому боці на горбі, по розгойданих хащах понад рікою, та гляділи вперед чи далеко ще до тої хати, де маю дістати молоко. Коби хоч надармо не йти!

Дзвінок при дверях. Двері відчинила господиня і я увійшла в хату. Овіяло мене тепло. У хаті горів вогонь, варила обід, на великій кухні стояли горщики. Двері відчинені до другої кімнати розкрили переді мною зелену лаву попід стіни, два столи, піч, попід стелю жердка на речі, на шнурку тютюн до сушення та червоні занавіски при зелених вікнах. Дістала молоко. Цікава господиня оглядала мене від стіп до голови. — Це для них дивне — жінка священика! Я трохи загірлася і рада, що маю молоко, попрощала господиню й пішла знов у негоду. Попри доріжку вітер натряс грушечок-дичок, принадні, золоті барви. І хоч вітер із дощем бив ув очі, я схилилася й покушала: добрі! Назбирала в кишеньку для Андрійка та пішла дальше тією доріжкою, що перше. До листочків з лісових дерев до-

мішав вітер червоні листочки далій, що приніс десь із городів по другому боці ріки, та розсіяв по лісі.

На кладці вітер ще раз сильніше поборовся зі мною, Сильний продув не дозволяв просто вдержатися. Насилу пройшла та добилася нарешті до хати, понурої хати.

Холодні, понурі дні. Почуваюся ще більше осамітнена, не бачу приятеля на світі, ніхто й словечком не допоможе мені, коли я в журбі. Андрійчик показує рукою на Матінку Божу, що Вона обстане за мною. Одинока надія, бо люди в першій мірі думають про себе, про своє добро. Та воно їй не дивниця, це ж люди. О. Василь просто задеревів від журби. Кожну прикрість приймає як хрест і не протидіє нічогоісінько. — Я як завжди терплю морально багато та трачу через це здоров'я. Не належу до крикливих жінок, що вміють вибріхуватися та здобувати собі право. Все вступаюся другим і, хоч стріне мене несправедлива образа, не вмію їй протидіяти.

Не можу успокоїтися. Мучить мене все — журюся те-перішністю та будучим. Виглядів на краще ніяких, нужда обилася у кожний нерв. Знаю, що одинокий лік забути все горе — це можливість писати, але і тут її нема стільки як треба. Щоденна праця виснажує, писати можу лише в спокою, фізично не перемучена. Рада б написати ще три дитячі оповідання: "Зайчик", "Розбите гніздо" й "У світ за очі", щоб доповнити збірку, бо замаленька. Чи вдасться мені, не знаю, не знаю. Тяжко нераз дуже погодитися з тим, що нічогоісінько від життя не можу сподіватись, нічого просто не треба сподіватись, бо сподівання приносять все нові розчарування.

Ми дістали від о. пароха іншу кімнату, напроти тієї, через коридор. Обширніша і три вікна до полудня, більше світла, більше повітря. Я ще не призвичаїлася до нової кімнати. Тут перша радісна вістка в тій кімнаті, це потвердження моїх здогадів. Митрополит Кир Йосиф живе, засуджений на 8 літ, інші Єпископи на 6 літ. Перекралися з Галичини два чоловіки і розказують. У Зарваниці є старенький монах і люди йдуть, відвідують церкву маленькими групами. Оповідують, що буде в зимі голод в Росії й Галичині. Люди гурмами приходять з Москви в Галичину та просять хліба, а там теж нічого нема. Моя збірочка 10

дитячих оповідань — готова. Хотіла видрукувати дітям на Миколая, та не маю грошей, мабуть так і залишиться. Тепер розширюю "Горбатеньку".

Тут знов із водою клопіт — мушу щоденно двигати. Дітям у Зальцбурзі з харчами дещо покращало, дістають трохи допомоги в харчах. Ведуться гарно. Хоч стільки потіхи в біді.

Мої вікна плачуть, бо надворі мряка. Крізь замрячене вікно заглядає одинока смерека, що росте побіч маленької каплички Богоматері на штучній скелі. Видно клаптик села, кілька хат за рікою на горбку, та безлисті дерева. Сіро-тихо. Під долівкою у великій кімнаті "зельзоргеамт" дотепер грав о. парох на фісгармонії та співали діти. Їх дитячі голоси мов колисали мене, тепер тихо стало.

Писати б "Горбатеньку", та вона виходить інакшою як давно — писати б хоч трохи, бо невдовзі треба йти з відрами по воду. Мучить мене це ношення води. О. Василь деколи мені помагає, але і він не дуже годе.

Сіро й аж надто тихо.

Коли о. Василя нема дома, йду по молоко. Понад ріку розмокло, ховзаною доріжкою. Зразу кам'янистою, а далі м'якою, болотнистою. Здовж безлистих дерев, безлистих кущів понад рікою. Мідяні, вишневі й оранжові безлисті прутики на сірому, кам'янистому узбіччі, притрушеному дещо снігом, де-не-де роз'яснені блідим сонцем, кидають і свою красу на тло зеленої ще луки. Жовто побілена хата під сірою горою неначе цятка життя, яке не завмирає — не засипляє. Глядить склистими очима - вікнами в далечінь, по другий бік ріки, де лучиться безлистий ліс із небом, де дрімає Штадль Павра. Коло господарських будинків, де дістаю молоко, ворухиться життя: скрипить електрична пила, ріже дерево. Декілька робітників звиваються біля неї. Тяжкий віз котиться з подвір'я, крає колесами болото та калабаньки на дорозі. Коні розганяють пару курок. Курки порпаються попід деревами, поміж сухим листям. Де-не-де видно опале яблуко. З поворотом розгортаю руками листя, визбирую недорідні яблучка та радію, що буде на обід зупа. Рада йду домів. Минаю дідуся, що натяв собі багато вишневих прутиків лози, минаю безлисту гору, вивірочку,

яка перебігла мені дорогу та миттю опинилася високо на дереві, минаю кладку і входжу до хати — кінчати обід.

Маю щастя: пані Марта принесла мені кілька яблук, каву, трошки муки і малесеньку пушку кондензованого молока. Це німецького Миколая. За хвилю постукав хтось і на моє велике здивування входить бідна та просить хліба. Це перший випадок, відколи я на чужині, що бідна попросила кусничок хліба. Мене охопило дивне враження і на мент видалося мені, що це я дома даю бідному хліб. І хоч у мене було дуже трошки хліба — я поділилася з нею. Хотілося спитати хто вона, звідки і чому зайшла до мене на кінець коридору, чому не стукала в інші двері, яких є ряд перед моїм помешканням і де мешкають родини скитальців — і не спитала. Було мені добре, що могла дати комусь потребуєчому кусничок хліба. Мені прийшла думка: може скінчиться моя скитальщина — я повернуся додому і буду могти давати бідним хліб. Мені було добре в ту хвилину.

Раненько притрусив був перший сніг, прикрив болото та вже і стопився.

Кімната наша дуже вогка і я це дуже відчуваю, болять стави. Палити багато нема чим, палимо тоді, коли варю їсти.

Згодом кілька днів пролежала в ліжку. Простудилася трохи. Бідний о. Василь мусів сам усе робити. На дворі сніжня, болото, вода. Андрійко тішиться, що піде на лещата і що хвилинки заглядає в замрячені вікна та в червону торбинку з ласощами, яку дістав з комітету в Вельс на німецького Миколая. Мені скучно лежати. Думки біжать додому, в Рідний край. Радієва вістка про недугу Сталіна розбиває всі кордони та ясніє нам надією на поворот домі. О. Василь вірить у заколот, який витвориться там на Сході зі смертю Сталіна. До Америки чи Канади мало хто має надію дістатися — я і не мрію про таке: хочу додому.

З американської газети довідались ми, що армія Маліновського, себто та, що була з нами в Грюнбаху, розброєна і пішла на Сибір. Нагадався "чорний майор", Вітя, Сергій, Альоша, "полковник" і багато інших. Бідні, бідні хлопці! Не хотіли, щоб ми дісталися на Сибір, та самі скорше пішли туди.

Снився мені дивний сон. Приснився Данко і ціла його родина. Приїхав з далекої дороги зі Сибіру та розрадуваний показав мені перше число часопису, якого він редактором, часопису католицького нашої вже свободної Рідної Землі. Ми всі очікували зустрічі його з Батьком, які мали надійти, а несвідомі були його приїзду. Батько надійшли — глянули на нього і ані одного слова, лише сльози полилися їм з очей. Не віталися з ним, лише гляділи на нього і плакали. Плакали ми всі. А потім Батько вбралися у світлий фелон і замість обняти його, обняли кущ тернини, який з'явився в кімнаті побіч нього, і поцілували терня. Я пробудилася.

О. Василь каже, що ніколи не тужив так за Рідною Землею, як тепер. Тому кілька днів просто хворий був із журби, що його збірка зарваницьких ключиків, між якими був і ключик від зарваницької церковної каси, загубилася в Грюнбаху. Я заспокоювала як могла, що ми всі свідками є, що ключі мав зі собою. А Андрійко потішав його, що ключиком від зарваницької каси все бавився в Бокфлісі й Грюнбаху, вживаючи його як "бритви" до голення. Тому кілька днів ключики найшлися, зачинилися у кімнаті, де ми на початку мешкали. О. Василь огірчений неприємностями, які тут маємо через Німку, казав, що поважно застановляється чи не зголоситися тепер до повороту домів, щоб піти туди, де пішло багато наших людей і яким також треба священика. Я признала йому правду, та рівночасно згадала про небезпеку табору на Мадярщині, куди він міг би дістатися та сидіти в безконечність, а що ще з дітьми? Якщо б я була сильніша, без надуми рішилась би їхати з ним, а так я хвора і небезпека для дітей. Виглядає, що трохи успокоївся. Я лежу, ще болить бік. Помочі в нас нізвідки, нужда та стільки доброго, що хліба на картки вже більше. Марійка й о. Богдан помагають нам. Кажуть, що віддячуються нам за давнє, коли перебували в нас по шлюбі в Зарваниці, коли ще не мали свого кутка. Чую тепер вдячність до них, бо їх поміч тепер для нас дуже на часі.

Надійшла велика хвиля морозів, якої люди тут не пам'ятають. Кажуть, що ті морози прийшли зі Сибіру. В нас ранком усе всі три вікна ледом обложені аж уверх. У хаті зимно, годі допалитися. Я переважно в ліжку, нездужаю.

Приїхала Наталочка і помагає мені. Проф. Матіїв-Мельник віддав уже мої оповіданька. "Зайчик" спеціально вирізнений — особливо йому подобався. Харчі дітям у Зальцбурзі дещо поправилися так, що Наталочка і мені трохи привезла. Ануся ще не могла приїхати, деклямує на літературному вечорі. О. Василь ходить вечорами з о. Петром на проби святочного хору — потребують баса — та сповідає все щоранку, помагає о. Петрові. Крім цього є сповідником Сестер у німецькому жіночому монастирі.

Люди записуються до Аргентини, — а ми мріємо про поворот домів.

Перейшли Різдвяні свята 1947 року в тісному родинному кружку. Діти привезли свої заощаджені приділи (цукор, маргарину, шоколаду, компот) і так ми справили свята. На Свят-Вечір був у нас також парох о. Петро. Прикро було мені накривати стіл старим, визиченим, простиралом: скатерті нема, а зичити було прикро. Ділилися ми просфорою без меду. Кутя без меду. Був колач, дві свічки — ялинка гарна, висока. Прикраси позичила склепарка - Німка, дуже гарні. По вечері діти колядували і ми всі проводили з о. Петром розмову про появи духів. Я розказувала випадки зі свого життя, о. Петро з життя в бенедиктинському монастирі: появи духів, які непокоїли цілий монастир. А коли я згадала, що одного дня, коли ми з дітьми молились перед обідом хтось сильно застукав у наші двері з коридору, та коли Івась відчинив їх — не було нікого ані під дверми ані на коридорі — о. Петро заявив, що тут таке часто лучається навіть йому. Цей дім давний монастир, а кімнати перероблені з келій. По Новому Році від'їхали діти. Була поголоска, що всякий рух поїздів буде здержаний, але відкликали. По Новому Році дуже по-тепліло, а на Йордан падав великими клаптями сніг.

На німецькі свята о. Петро просив о. Василя з о. Мироном до себе. Дістали по три пари білля, 8 м. матерії, а о. Василь кошик яблук і дещо з харчів та гроші. Я лежала два тижні, були в мене кровотечі. Чому — не знаю. На свята піднеслася і справила дітям свята. Як могла, старалася забути наше горе й біду. В часі свят усе думала про Зарваницю і Лавочне. Про Лавочне більш ані ж про Зарваницю, про своїх Родичів, про своїх Бойків, про брата.

Говорили, що в березні мають нас перевезти до Італії. Тепер є вістки в часописах про відступ большевицьких військ з Німеччини й Австрії. Говорять люди, що мабуть добровільно будуть покидати Європу та відходять в Азію. Переговорюємо з о. Василем про можливість повороту домів. Творимо різні, прерізні комбінації на підставі того, що коїться в світі. Тими днями снилася мені кухня у Зарваниці, величезний рух, і хоч не хочу, переходять у думках пляни про нову Зарваницю. Вбиваються в мій мозок, у кожну думку втискаються, наповняють усю мою істоту, аж лясно робиться. Тоді, коли люди гонять за дозволом на виїзд в Америку — я маю очі постійно скеровані на Схід — додому. Чи це прочуття чи злуда — не знаю. Дрижу перед великою навалою праці, яка чекає мене в Рідному Краю. Хотілось би якнайкраще викинути всі свої рукописи, зладити всі збірки — неначе їх буде нам конечно треба.

О. Василь давав шлюб двом нашим молодим. Хлопець з Брідщини, дівчина зі Сянїччини. Служать в одного господаря Німця. Дівчина прийшла до моєї кімнати та просила упняти їй серпанок. Я допомгла їй убрати білу позичену суконку, вбрала в серпанок, а опісля поблагословила обоє хлібом, побажала щастя та повороту в рідні сторони на свій хліб — поцілувала обоє в голови. Голос мені дрижав, це перший випадок, що я вбирала когось у серпанок, перший випадок, що благословила — і то на чужині. Жаль було тої бідної дівчини — вона з таким довір'ям гляділа мені ввічі, а очі її були повні сліз. По шлюбі ще прийшли до мене. Помогла я їй скинути серпанок, по старому звичаю погостила їх білим хлібом (якось саме мала спечений) та цукром. Я бачила ще дитиною в Лавочнім, що по шлюбі під церквою так ділилися. — Вони обоє пішли до бавера, до свого обов'язку.

Знову кілька днів гостре зимно. Годі втулитися у тій кімнаті, та ще й палити нема чим. Ціле пообіддя сиджу переважно обікрита на ліжку. В ноги страшенно зимно, бо під нашою підлогою неопалена велика кімната. Це на вузлі хати. Коли приходять більші морози, то вікна замерзлі, вкриті льодом аж уверх — ані одної шибки нема вільної. На ноги не маю зовсім що вбрати. Коли йду до церкви, —

позичаю. Так обікрита на ліжку, розширила я оповіданко "Горбатенька". Скінчила його, тепер буду вигладжувати.

Є вістки, що большевики забирають військо з Німеччини й Австрії, говорять, що на чергу має піти і Мадярщина. Яка причина тому, ніхто не знає, як і не знають чи загально вийде воно на краще, чи на гірше.

Наші люди і то ті, котрі мають по кілька афідавітів на виїзд до Америки та дістають уже з Америки пачки від рідні, представляють нашу справу без війни безнадійною, а що все йде дорогою миру, то про зміну в нашому краю і мови нема, а про поворот домів нема що мріяти. Одиноке: виїзд в Америку. У нас нема ані афідавітів ані жадних пачок, бо родини в Америці не маємо, то така безнадія, в першій хвилі дуже прикро ділає. Рятунку нізвідки — дійсність прикра, нужда — надії на поворот жадної. Господь милосердний чей не опустить мою родину!

Говорять скрізь також таке, що з весною викинуть нас до Баварії. Тепер знову якісь комісії — шукають винних, хочуть змусити до повороту домів. По таборах сильна постова людей, не хочуть іти до комісій, не довіряють нікому.

З харчами легше. О. Василь найшов господарів, у яких частіше може щонебудь купити. Дістав невелику допомогу з деканату. з ординаріату. Крім цього повідомлення від Єпископа Кир Ладики, що вислано нам з єпископської канцелярії пакунок "Cage" — 15 кг. Такі пакунки дістають усі жонаті священники. Харчі, консерви. Сьогодні дістав о. Василь від о. декана вістку, що другий пакунок у дорозі, не знаємо від кого. Андрійко тішиться, що і ми дістанемо пакунки, хоч не маємо нікого в Америці. Радію тим та дякую Матінці Божій, що буду могти скорше передати щонебудь дітям. Зі здоров'ям не почуваюся сильно, серце докучає. Тяжко все носити воду.

Пакунок "Cage" від єпископа Кир Василя Ладики є великою поміччю для нас, бо є харчі, хоч товщу в ньому нема, цукру теж мало. Пишу лист до Кир Василя Ладики з подякою, та рівночасно доношу йому, що працюю над дитячими оповіданнями. Може в дієцезії Канади треба таких оповідань, то радо буду ними служити. Відважилась я

на цей крок, бо може воно придасться моїй родині в теперішній біді.

Цей місяць якось маємо щастя, легше нам живеться. Дістали підмогу в грошах, а тепер пакунок та й легше о. Василеві докупити щонебудь із харчів. Не бідуємо вже так. Дякую сердечно Матінці Божій, бо це певно Її поміч і аж дрижу, щоб не було воно хвилеве, щоби потім знову не завітала до нас нужда, як уже багато разів було.

На мої уродини найбільшу приємність мала в сні. Приснилися сьогодні мої Батьки. Мама гляділа на мене з безмежною любов'ю. Батько, сивий як голуб, у своїй сивій папістиці. Брат Мирослав також снівся сьогодні. Пам'ятали про мене. Я прокинулась з дуже милим почуттям.

О. Василь останніми часами хворів. Мусить їхати на рентгена, щоб знали як лікувати. На мене одну впала вся важка робота, включно з рубанням дров. Рубання дров не можу ніяк знести — рішуче за тяжке воно для мене. Поприїздили діти то помогли трохи. Весна спізнена, йде повільним ходом, деколи ще політує сніг. Просили мене зі Зальцбургу писати до жіночої сторінки в "Голосі", який тепер почав виходити. Не вислала ще нічого, бо втомлена хатньою працею.

Дехто виїздить до Канади, решта людей — хто не має дозволу — денервується. Говорять, що війна неминуча.

Діти мої в Зальцбурзі беруть живу участь у всіх імпрезах. Івасик з рефератами, Ануся рецитуює, Наталочка танцює. Є можливість виїзду Івасика осінню до Англії на студії. Є стипендії для 100 учнів — повне удержання на 5-6 літ. Нариси Анусі чимраз кращі. Жаль дітей, що не можуть жити свободним життям на Рідній Землі. Матура Анусі приспішена, бо директор Калина виїздить до Канади. Припускають, що з закінченням цього року закінчиться існування гімназії. Професори вичікують також виїзду до Канади. Ми вичікуємо, що принесуть дні. Прикро жити на чужині, хотілося б якось урядити собі життя, діти доросли і потребують неодного. Я під щоденною тяжкою працею вгинаюся, замучуюся. Утомлена не можу умово працювати.

Нашого пароха о. Петра вибрано голосуванням на абта бенедиктинського монастиря в Лямбаху. Через 75 літ був

абт назначуваний згори. Це перший вибір по 75 літах. Отець Петро молодий — 35 літ, скромний, милий. Загально люди перелякані його вибором, сподівалися на пароха Лямбаху бенедиктинця, його товариша. Родина о. Петра прибита тим вибором, бо тратить удержання біля нього. Він сам ще не освоївся з тим становищем. Тут прийде інший парох, хто — не знати, та від того буде залежати, як нам уложаться відносини. Отець Петро каже, що можемо спокійно сидіти тут, доки не можна буде повернутись додому, бо це ж парохія монастиря.

Я викінчила "Горбатеньку" та намітила нарис "Магдалина" до святочного числа "Голосу". Як випацюю, ще не знаю. Вночі була хвора, серце докучало. Я перетяжена щоденною працею. Відносини в цій хаті непривітні через сусідів. Вияснюю собі все на різні способи, та погодитися мені дуже важко. Одинок розв'язку знаходжу тоді, коли рішаю в думках, що мушу бути зовсім на боці, виконувати свої обов'язки, які нераз для мене дуже тяжкі. Важко мені нераз зрозуміти о. Василя. Торкнути його не можна. Вимагає від мене просто надприродних речей: стати деревом, не відбирати ніяких вражень. Умерлою по світі ходити — я не годна, то й безнастанно мучуся. Молюся за силу перенести все, бо хіба ж треба ще мене дітям. Але здається мені все понад мої людські сили. Дуже радо перенеслась би до дітей. Видається, що камінь спав би мені зі серця.

Успокоює мене, коли йду доріжкою понад ріку до бавера по молоко. Доріжка вже підсохла, весна красить лозу, травичку. На узбіччі, на глинці, жовті очка квіток. Вода скапує згори малими струмками, зісуваються камінці. Де-не-де обсувається урвище з кущами й деревами. Доріжку закидало. Часто зустрічаю старця, який між деревами, хащами, стинає ножичками дрібні гілки на мітли й кошики. Бурмоче до себе. Коли його здоровити — не чує. Вода в ріці по дощі котить каламутно свої хвилі, лучиться з допливом, водою прозоро зеленої барви. Зразу плывуть поруч, а де далі змішуються й перекидаються мутними хвилями попід кладку.

Біля німецького господарства наймити корчували дерева, різали пилами пні, а потім відіпняли човен і серед го-

лосного сміху переплили бистру, мутну, ріку на другий берег, поміж хащі й лози.

Теплий подих весни успокоює мою розхитану душу.

Пройшли Великодні свята. Бідні, бо навіть свого приділу консерв Наталочка перед святами не дістала. Діти всі здорові і ми, хоч бідні, а душі наші напоєні тугою за рідними просторами, мали душевне вдоволення, що родина наша не розбита. Зараз по святах Ануся здала матуру. Люди gratulують нам та зазначають, що на нашій родині видно особливу Господню опіку. Щастя, що в такій недолі наші діти йдуть у науці своїм правильним шляхом. Я з Василем, помимо великого вдоволення, впала була у велике пригноблення, бо наша нужда виступила яскраво як і туга та відчуття недостатчі рідної хати, рідних сторін. Неспроможні ми навіть нагородити чимнебудь своїх дітей. Усе зустрічалося би інакше дома, серед круга ширшої родини, друзів, знайомих. А ще непевність будучих днів, непевність майбутнього дітей, передсказування війни, — все те прибиває, пригноблює. Діти від'їхали — Івась та Наталочка. Ануся у товаришки. Я сама у кімнаті. Пройтися нема в чім. Вікно відчинене. Простір зелений, молоді листочки, квіти персика, груші, самотня статуйка Матінки Божої у штучній скелі, як і самотня висока смерека за нею. У її стіп засинів барвінок. Сиві-розбиті хмари спокійно зависли на небозводі, лучилися зі шпильями смерік та коронами дерев у далині. Шумить Травн, обзивається зяблик та бренить комар довкруги мене. Годинник рівномірно тикає на столі. У склянці кілька пахучих альпейських фіялок, які Наталочка принесла з насипу. Їх там багато поміж кущами. Вони під охороною, але о. Петро декому дозволяє зривати. Зайчик з галункою в кошичку — дарунок для Андрійка від склепарки. Понад хатою прогуркотів літак, далеко гуде авто. І знову тихо. Старий, важкий годинник на стриху б'є четверту годину. В мене вікна на захід. Перешкоджає це мені нераз — воно так, наче б я мусіла кидати свої думки поза себе, коли думаю про рідні сторони. Вікна в напрямі, куди поїхали діти. У мене думки пливають, усе наче б розкинула руки в правому й лівому напрямі. Думки мої розбиті. Хотілося б охопити все, та важко.

Жалко, що проф. Матіїв-Мельник виїздить до Америки. Знову нікого не маю. А я так хотіла, щоби переглянув "Горбатеньку" — не вдалося. У Зальцбурзі вийшло 1-ше число "Літаврів" — літературно-мистецький журнал. Привезли мені. Мале розміром, сподівалася чогось більшого.

Коли я йшла доріжкою попід гору до господаря по молоко, клубилися хмари. Сіяло краплями дощу по узбіччі поміж деревами. Дереву скрипіли, кожне інакше. Хтось невидимий намагався зрушити їх з місця. Гіллями з молодими листочками розкидав. Великим гребенем розчісував білі черемхи та черешні. Молоді, зелені лози гнули коси до зеленої мурави. Піністі хвилі бились об кам'яні береги.

Я зложила китицю квітів з листя та квіту латаття, цвітучої вербової лози та кількох голубих квітів. Між листям сховався малесенький равлик. У хаті уложила на столі китицю. На скатерть упав равлик і викликав у всіх здивування: Такий малесенький — звідки взявся? Поклала його на найширший листок латаття, а він розтягнув своє тільки та видовжив два малесенькі ріжки неначе чудувався новому оточенню. З листком поклала я його в чисту деревляну попельничку та пішла розвішувати білля на шнурі в горі. Вітер ущух. Продиралося сонце з-за хмар. Пані Марта стругала стежечки. Тітка Тіні поралася коло інспектів. Біля комори колов рубач сокирою дрова. Барвінок устелився голубим квітням у стіні маленької гроти. Бляхар стукав у робітні. Біля порожнього басейну бресква вкрилася квітками, а коло комори стара груша. Де-не-де засиніла незабудька попід муром хати. Ароматом стелилися білі, незнані мені, квітки попри каміння, берегами грядок. Черпаком набрала я води з кринички поміж грядками, біля розвитих кущів порічок і пішла лагодити вечерю. Накриваючи до вечері стріпувала я долонею кришки зі скатерті. Мала сіра грудочка розім'ялася з легким відгомонам у моїх пальцях. Щось м'яке діткнулось моїх пушок: — Ах, — скрикнула я зі жахом — равлик!...

Малесенький скотився з листка на скатерть і дрімав у своїй шкаралущі-хатці. Я зовсім забула за нього! Зробилося мені прикро—боляче. Звинула його в зелений листок латаття та поставила у кошик зі сміттям. Я не мала відваги глянути: чи він ще живий, чи ні. Мені було совісно. Бід-

ний, бідний малесенький равлик! Стільки справив мені втіхи, а я забула за нього і знищила в своєму забутті, зайнята домашніми клопотами.

Знову ходила сама по молоко, а тоді кілька кроків доріжкою поза обійстя бавера, понад ріку. Кортіло йти далше, та дома чекав хворий Андрійко.

Лише кілька кроків уперед. Берегом кілька човнів прив'язаних ланцюгом до линви. Голубе плесо ріки — відзеркалення неба. Срібнолискучі - зелені листочки молодої лози, розцвілі дерева, кілька овець поміж деревами на зеленій мураві.

По другому березі цвітучі черешні, зозулене "куку", зразу наче б захрипле а далше ясне — металеве. Дідусь натяв кілька прутиків лози і задивився на плесо, безповорухний мов статуя між зеленими лозами.

Ярке сонце впилось у цвітучу черемху, оп'яніла злегка коливалася та оп'янювала кожного прохожого. Я зложила китицю та забрала в хату.

Берегом лісу виглядали білими очками з-поміж зелені квітки суниці. Згори скапував багатьома перлинами струмок один і другий, творив доріжку розмоклюю.

Надійшла незнана Німка з кошиком, задержалася перед калабанькою, глянула на мене і голосно розсміялася: — Я ще пройду в своїх дерев'яниках, але ви у капцях, як перейдете?

Я не маю взуття. Ходжу все в домашніх капчиках.

Моя душа наче равлик у шкаралущі. Виходить на денне світло тоді, коли довкруги тишина — сама для себе. З хвилиною, коли хтонебудь легким дотиком порушить її, зазначить, що її бачить, ховається в свою шкаралущу. Так добре, так найкраще — сама для себе, бо зрозуміти її важко, найменший дотик ранить.

Найкраще почуваю себе самотною серед природи, коли переді мною великий простір. Самітна зі своїми власними думками. Ніхто не перешкоджає мені, ніхто не перечить. Усе в природі живе довкруги мене і все само для себе в своїй "душі" а насправді, назовні, все для кожного. Збір краси, живучої для всіх і для вся зі своїм невгнутим "я".

Так це моя душа — нікому не надокучити, але свою питомість не приноровлювати до нікого.

Видається нераз, що найкраще почувала б себе у монашій одежі...

У костелі, в часі Служби Божої, завважила я дивне явище. Моя вервичка тому кілька днів замоталася таким дивним вузлом, що я ніяк не могла розмотати її. В костелі, коли вийняла її з кишень, щоб молитися, я не хотіла бавитися розмотуванням її, то відклала на бік і відмовляла вервицю розраховуючи молитву на своїх пальцях — з постановою розмотати дома. Дома забувала, нагадувала собі в костелі і знову послуговувалась своїми пальцями. Так було кілька разів. Сьогодні знову вийняла вервичку з кишень і нагадала, що не розмотала ще. Ще билася з думками, чи відмовляти вервичку, чи молитися без неї, — остаточно рішила відмовити кілька початкових чоток з вервички, а решта, як завжди, на пальцях. Я взяла вервичку з лавки, де поклала перед собою і почала відмовляти молитву, та коли хотіла перейти до пальців, зі здивуванням і зворушенням завважила, що вервичка видовжилася зовсім розмотана. Мені стали сльози в очах, я дякувала Матінці Божій, хоч не була ще певна, чи в хаті хтонебудь без мого відома, не розмотав її.

Я приступила сьогодні третій день до Св. Причастя як постановила собі з любови до Матінки Божої та проханням за опіку над моєю родиною в тих тяжких часах та за поміч у моєму духовному житті, за охорону від покус. Дома довідалася, що ніхто моєї вервички не рухав. Я відчула, що Матінка Божа була близько мене, дала доказ, що чуває наді мною. Стало мені любо і добре на душі.

Цей костел був колись за давних часів відпустовим місцем. З того часу залишився прапор великих розмірів з цілою постаттю Божої Матінки. Розтягнений на всю широчінь прапор стояв у куті, при вході до костела. Костел присвячений Пресвятій Трійці так, як і була зарваницька церква.

Я в хаті сама. О. Василь пішов, може дістане щонебудь з харчів. Просили його прийти до одного господаря. Андрійко пішов до цирку. Інші діти всі в Зальцбурзі. На дворі холодний вітер розмахує деревами, вкриває зелену мураву

білими листочками із квіток груші. Блідорожева яблінка задумалася біля гроти — ледве ворухнеться; в затишку стоїть.

У стіп гроти усміхаються голубими очками незабудьки поміж зеленими листками барвінку. Прохожих не видно. Тихо, лише пошум вітру тінює зелень дерев, оболоння.

Люди говорять багато про війну, про виїзд за море, а ми досі не маємо відповіді на листи, які вислали до Єпископа Василя Ладики. Я говорю часто з о. Василем про поворот домів, про його місійну працю на східних теренах по війні, про те, що знову буде лишати мене самотною в хаті, як колись у Зарваниці. Прирікає мені, що скрізь буде мене брати зі собою, хоч сказавши щиру правду, не дуже я в це вірю, бо надто звик скрізь сам їздити. Мені трохи скучно самій.

Хмарно. Час-до-часу розсіваються великі каплі дощу. Узбіччя листясте з різними відтінками зеленої барви. Безліч ластівок вилітали, коли я проходила доріжкою — з-поміж листя над узбіччям. Знижувались до плеса, зводчували кінці крилець, свої дзьобики, з розгорненими крилами подавалися за бігом ріки в якнайближчий віддалі від води і від місця де струм ставав прудкішим відбивались, кружляли понад лукою, лозами, щоб за хвилинку знову низитися до плеса.

Берегом ріки, поміж лозами, розцвілі вогники. Я нарвала кілька квіток для Небесної Матінки.

Вчора викінчувала "Рейки". Сьогодні шию на машині, для дітей.

Останніми часами знову маємо прикрощі. У Зальцбурзі, в таборі ч. 2, де є наші діти, помер парох. Давніше о. Василь просив о. декана, що коли отвориться колись місце, щоб не забув за нього з огляду на наших дітей, які там є. Отець декан свято прирікав, а навіть сам усе пропонував перенестися до Зальцбургу. З хвилиною смерти о. пароха, заявив о. Василеві—о. Василь нічого сам не згадував — що назначив уже священика на пароха, який був парохом 3-го табору і має катехитиру. Крім цього дістав о. Василь листа, в якому о. декан згадує, що зачував, що люди з табору вислали просьбу до Генерального Вікарія назначити о. Василя парохом; то перестерігає о. Василя перед людьми,

які хочуть ужити о. Василя до виснажуючої праці, а опісля копнути і щоб о. Василь не впав жертвою інтриг, бо все священство може виступити проти о. Василя.

О. Василь між людьми не старався за ніяку протекцію, за ніяку парохію. На лист з просьбою, чи не погодивсь би бути парохом — відповів, що без зарядження духовних властей не може відповісти, бо все в життю підчинявся їм, та що знає, що парох уже назначений.

Боятися допустити о. Василя до табору, боятися його впливу, його проповідей, причіпають назву інтриганта, коли ним він ніколи не був, ніколи нікому не ліз в дорогу. Діти всі там, бо й Андрійка вже треба дати, а ми мусимо лишатися тут та бідувати, бо між своїми місця нема... Родина наша кожному на заваді, бо показує, що можна жити по божому. Найкраще не допускати такої родини. Не вірю, щоб це їм удалося, бо є ще Господь на небі!

На день Матері дістала від о. Василя цвітучий вазон, від Андрійка квітки, а вечором приїхав Івась з побажаннями від Анусі й Наталочки. Приїхав спеціально побажати, чим справив мені велику приємність та милу несподіванку. Все питався мене, чи тішуся, що він приїхав.

Лісовою доріжкою понад ріку, тут і там розцвіли кущі калини. На узбіччі порожнє пташине гніздечко — вітер скинув.

Лука хвилює, безліч квіття в зеленій траві розкішно поводить голівками за подувом — наче б хто потягнув опіреним крилом. Білі й жовті ромени, конюшинка, вогники, жовте квіття та багато інших голубих, незнаних мені розцвілих кущів. На відкритій стежинці за лукою, у моїх ніг злетіла з-поміж гілля малого ліску, прегарна мала птичка, зі жовтим чубиком на головці, самичка, зараз же і самчик. Я здержалась у ході приглянутись красі птичок.

У моїх ніг була самичка-зрадниця. З ліску надлетів другий самчик, дзьобиком ударив першого по голові. Самичка з переляку розгубила пір'ячко на стежці, збила крильцятками понад лукою до ліска на узбочі, а самчик за нею.

Зник з очей життєвий момент, який часто з'являється тепер у людей, якого так багато скрізь по таборах — невірність жінок.

Дальше на стежці, у стіп груші, друге порожнє гніздечко та вирваний з коренем кущ вогників, потоптаний, зів'ялий. Мабуть дитина якась погралася та й кинула.

Із щонайкращих квіток зложила я китицю Матінці Небесній, щоб прикрасити Її іконку в себе в кімнаті.

Дещо хмарно. Я розкинула білля в городі, на шнурі, недалеко гроти. Бляхар дзвонить у своїй робітні. Перекликаються птахи поміж деревами. Папоротині листочки туляться у стіп гроти мов би кланялись у безпереривній молитві.

Я в хаті сама. Зараз буду шити на визиченій машині. О. Василь помагав мені прати, а радше більшу частину прав сам: не можу ж я тяжко працювати, дістаю кровотечі, коли тяжче працюю. Не можу дивитися, як він це робить, жаль мені його.

Безнастанно лечу думками на Схід. Усе бачу себе, як стою на найвищому шпилі Бескиду і дивлюся з тугою далеко у простір на Схід. Ловлю все тамошнє життя, всю муку, весь біль. Не можу й думати про виїзд за море, справляє це мені велику муку. Видається: не жила б душею, якщо б знала, що не додому, а за море прийдеться їхати.

Коли йду попри розцвілу луку, зриваю китицю що найкращих квіток для Божої Матінки, прикрашаю ними ікону Зарваницької Богоматері. Вчора робила порядки в хаті і завважила, що квітки біля ікони зів'яли. Подумала, треба буде піти на луку і нарвати свіжих квіток. По обіді до пізнього вечора мала багато праці, не мала часу піти по квітки. Ранком з жалем пригадала, що не назбирала свіжих квіток і боляче глянула на зів'ялі квітки, коли йшла до костела. Рішила дати кілька квіток незів'ялих з флякону. Коли була в хаті і хотіла змінити квітки, зі здивуванням завважила між зів'ялими квітками свіжу, живу квітку — жовтий ромен, який дуже люблю.

Зів'ялі квітки замінила свіжими з флякону, залишаючи незів'ялий, свіжий ромен. Ніхто його не вложив.

Довідалися ми від людей, що "Таборова Рада" в Зальцбурзі вислала прохання до Генерального вікарія о. М. Горникевича і до о. декана назначити о. Василя парохом 2-го табору. Отець декан не хотів сам рішати, скликав конфе-

ренцію священників і рішили: не дати о. Василеві парохії. Цікаво знати, які закиди? Чим невідповідний там на парохіа? Мусить о. Василь докладніше розвідати. Інтриги розвиваються...

Приїхали діти зі Зальцбургу на Зелені Свята додому. Дома зовсім не було бараболі. Огородник помимо того, що вона нам належить, не видає, бо каже, що нема. Василь, хоч мав багато праці в костелі, помагав сповідати о. парохів, ходив з Івасем за бараболею та в 9-й вечора прийшов без нічого. Вже темно було, коли о. Василь рішився піти до господаря, де часом дістаю молоко — пів години ходи понад ріку. Коло 11-ої вночі вернувся додому, до краю втомлений. Господар нагорнув йому напотемку в пивниці малий кошик різної бараболі (мабуть тієї, яку дає безрогам), дістав трошки масла і цибулину.

Посуха велика, до нової бараболі далеко і господарі не хочуть продати старої бараболі.

Яка різниця між Зеленими Святами дома, а тут.

Коли я обід варила, влетіла вікном до хати ластівка. Я дуже нею втішилася, бо дуже люблю ластівки як і любили Мама. Кружляла може зо три хвилини і вилетіла.

Душею переживаю великі терпіння. Не можу докладно з'ясувати їхньої причини.

Андрійко простудився і був дуже хворий. Часто хворіє мені ця дитина. Надто виріс, а слабо відживлюваний.

Ануся поїхала на міжнародний пластовий 3 тижневий курс. ІМКА — ІВКА до Фушлю.

Свято Божого Тіла. Я кілька днів приступала до Св. Причастя, хотіла ще сьогодні, та не знала чи йти на Службу Божу, яку має правити о. Мирон о 6-й ранку, чи на Службу Божу о. парохіа Німця в 7-й. Пів до 6-ої ранку хтось закликав мене "Муська!" — я зірвалась зі сну, питаю о. Василя чи він будив мене—він так нераз мене кличе — каже, що ні. Здивована встала я та пішла на Службу Божу в 6-й, на якій причащалася. Зацікавлена спиталась о. Мирона, яку Службу Божу відправляв — чи свою інтенцію чи о. парохіа, бо мене хтось збудив. Здивувався і сказав, що свою, але яку, не хотів мені сказати.

Мала приїхати Наталочка і не приїхала, може по обіді. По полях уже сіно громадять. Маю все багато праці в хаті.

Викінчувала свої "Рейки". Люблю їх тепер. Так хотіла б вислати їх денебудь до друку і боюся відштовху.

Дома, на Рідній Землі, безупинні бої, сльози, біль, жах, руїна. А тут консолідація. Чи дійсна, тривка? Мені пригноблення давить душу. Ніхто і слова не скаже за народом нашим! — На загладу? Господи, зглянься і помилуй!

Ми пересунули в своїй кімнаті речі так, що поділили її на кухню і кімнату. Трохи привітніше стало. Вчора прощався о. Петро. Відходить до Лямбаху, до монастиря, плакав мов дитина. Казав: "Я знаю, що правдивих приятелів оставляю тут, а йду між оси". Мав величезні прикрощі й перешкоди від свого товариша, який хотів зайняти його місце.

Над самим ранком приснилося мені, що хтось невидимий сортував людей і голос сказав до мене "arme Seele aus Gnade".

У світі назрівають великі події, люди виїжджають до Америки, до Канади, ми не маємо нікого. Андрійко в Фушлю на таборі ІМКА, добре почувається.

У роковини мого шлюбу приснилася мені жива Св. Родина, як також на другий день приснилося мені це саме. Я приступала з цілою своєю родиною до Св. Причастя.

По полях уже осінь. Холодно. Жах огортає, що знову зближається зима, що буде з нами?

Два дні працював о. Василь з Івасем як рубач. Спускали дерево з узбочі, яке надломилася буря. Парох о. Петро дозволив узяти нам надсохлі і надломані дерева. Сокирою прорубували в землі, прокопаній рискалем, коріння аж штовхнене полетіло стрімголов долі узбіччю на луку над рікою. Там розрізали пилою на малі кусні, порозрубували і я з Анусею і Наталочкою носили то возили візком на гору до комірки. Безліч мурашок розбіглося з нутра, сипалося порохно по траві, зчорніле понадгниване коріння, розколюване сокирою та пилою, прибиравало різні оформлення. Піт обливав виснажені скроні, змарнілі, зблідлі щоки о. Василя та молоді повні життя Івасика. Прикро було глядіти

на нашу гірку дійсність, прикро глядіти на життя дома, а ще прикрише вперед без жодної надії на краще. Прикра, болюча безнадія в тяжкому житті. Одинока потіха чотки і діти.

На місце о. Петра прийшов тимчасовий завідатель монах-трапіст о. Одільйо. Був у Югославії і виємігрував з людьми. Походив з монастиря в корінній Німеччині. Свячення о. Петра на Абта ще не було, приходить тут щоденно до родини, яка далі веде дім та кухню. Прихожий до парохії о. Одільйо, тепер мій сповідник, попереднім був о. Петро. Отець Петро у відповідь на мої душевні переживання говорив: "Ес кан айне пробе зайн"...

Уже приїжджає Андрійко з Фушлю. За два дні їде туди Ануся як учителька руханки на три тижні. Спека. Діти хворіють на дитячий параліч.

Дівчина, яка зимою віддавалася і яку я благословила — померла на запалення серця. Завтра похорон. Мабуть для неї було так найкраще.

У нас спека страшна. Все горить від сонця. Андрійко вже приїхав. Дуже йому там добре було, все згадує Фушль. На другий тиждень їде Наталочка на табір "Християнської Молоді" до іншої місцевини.

Літо минає, наближається зима — знову на чужині. Жах огортає, бо знову проминуло літо без жадної надії для нас.

Я їздила з о. Василем до Цель ам Зее у відвідини. Погода була прекрасна, просто спека. Виїхали ми ранком, уполудне пересідка в Зальцбурзі і поїзд посунувся вужем поміж стрімкі гори. Вони у своїй величі-красі, в припорошених стрімких шпильях наче цукровані здалека, перетинані меншими горами, лагіднішими, вкритими кращою рістнею — не притягали мене до себе. Я клонила голову перед їх красою, але їх гордий-суворий холод не обвівав мене теплом, не потягав, не манив. Долі попри вивіз, яким бігли рейки, плила мутна, зелено-сивої барви ріка Зальцах. Часті тунелі притемнювали краєвид. Недавно буря накоїла багато шкоди, рейки закидала камінням, скоченим водою з гір, намулом і дорога перетята, ще не вичищена. Декілька кілометрів перевозили авта людей до наступної зупинки.

Поміж стрімкими горами, попри самотний замок на горі прошуміли авто, і ми знову всіли у вагони. Вечором були на місці. Цель невеличке містечко, багато залюднене прогульковцями. Збите громадкою домів у підніжжя гір, озера, а за ним розкинені вілли, ресторани. Буря, що прошуміла одного дня, покотилася хмарами по верхах, розбилася мряками по узбіччях, прогалинах, у великому розгоні хилила деревами, смереками і розійшлася. Заглянуло сонце і ми поплили моторовим човном по озері. Лебеді попри берег і спокій, далекий від гуркоту авто. Холодний вечір насунув тугу й сум, смереки нагадали нам теплі Карпати і стало тужно — "додому". В Цель уперше цього року їла чорниці, гриби. А ранком знов у дорогу. Стрімголов котився паровіз, розкидав у бігу вагонами. Замиготіла ріка Зальцах, стрімкі верхи, авто — даліше понад прірву стрімголов аж віддиху бракувало... і знов уже спокійнішим бігом вагонами до Зальцбургу і "додому".

Другого дня, неділею, на Бад Ішль на хрестини маленької Христі. У тому напрямі гори не такі стрімкі, більш теплі, нагадують Карпати і до них я відчула тепло наче до своїх. Дорогою прекрасні озера, прекрасна пристань у підніжжя невеликої оброслої деревами гори, посередині церковця. Човни з людьми, корабель повний матерей з дітьми, спокійне плесо, склистої, зеленої барви. Кілька тунелів і вполудне Бад Ішль. Кльомби біля двірця, яскраво-жовті наші галицькі купчики, що ростуть у городі кожної господині на грядках попід пліт. Година ходи до хати. Між горами у придолинці кілька хат. Унутрі наче в старинному дворіку аристократична обстановка. Кілька любо проведених хвиль і вечором від'їзд додому. Про гори в Бад Ішлю милий, теплий спомин. У д-ра Миколи взяла собі Зарваницької води, бо мені вже вийшла. Вживаю її як велике чудодійне лікарство, що й поручила Ользі. Христю хрестили Зарваницькою водою.

Спека велика до 40°, пошесть паралічу і несамовиті бурі наносять багато шкоди.

Штадль Павра другий тиждень зачинена з огляду на дитячий параліч. Андрійкові не дозволено нікуди виходити. Може на другий тиждень вже відчинять. Діти всі дома. Приїхала Ануся з Фушлю, везла зі собою дітей із табору

в Штадль Павра, які були в Фушлю. Загубила валізку, яка поїхала аж до Відня. Урядник руху в Вельсі допоміг валізку стягнути, Василь їздив з Анею її відібрати.

Андрійко захворів був на горло — я дуже налякалася, бо всіх, хто захворіє на щонебудь, забирають автом до Вельсу, до шпиталю, підозрівають пошесну недугу. Вжила свого "лікарства": ложечку зарваницької свяченої води і Андрійко здоровий.

Погода гарна. Ночі холодні. Маю гарний збір городовини: помідори і все інше — тим годую дітей. Не годе нікуди вийти, ані щонебудь купити.

Магістер Сич приносить що другий день молоко до "шпери" на мості і ми собі забираємо. Вже далі рік приносить молоко, яке дістає у своїх господарів, де мешкає далеко за містом. У того чоловіка є серце. Він теж щоденно приходив служити о. Василеві до Служби Божої.

Отець Степан Кулак записався як дроворуб до Канади. Думає невдовзі виїхати. Мене добиває безнадія повороту домів. Сниться Зарваниця. Лавочне. Не раз плачу в сні. Сниться гора Погар, де бавилася дитиною.

Часописи все більше пишуть про дії партизан. Господи, поможи їм! Це ж остання наша надія і рятуюнок.

Перейшли ферії. Діти поїхали до Зальцбургу. Мали клопоти, бо викинули були їх з табору — новий командант — але по довгій блуканині вдалося все налагодити. Ануся записується на університет, на філософію, може вдасться на журналістику. Івасик, як багато наших студентів, вніс подання на руки Преосвященного Кир Івана Бучка до Риму на студії до Іспанії. Є стипендії і повне удержання до скінчення студій. Покищо записується тут і жде відповіді. Можливо, що і Андрійко поїде до Зальцбургу. Я в тяжких хатніх обов'язках — і не розглянулася, а літо вже проминуло. Тепер наче приголомшена. Осінь гарна — барвіста. Як відпічну може буду починати писати дещо. Розбиваються за дитячими оповіданнями, а мої лежать — нікому їх видати. Зверталась до Інсбрука, до дир. Тиктора, та не одержала відповіді. О. Василь розглядається за яким-таким забезпеченням на зиму. Люди шарпають собі нерви загальним політичним положенням: "Буде війна? чи ні?" "Чи

займуть більшовики Європу? — чи ні?" Один-одного страшить, один одному грає на нервах.

На свято Матінки Божої снилось мені, що маса людей босоніж із клунками на плечах ішла дорогою через міст в Урфарт на Схід. Я бачила їх усіх перед собою і сама йшла всуміш.

Багато людей, які мали всякі дані виїхати цього літа за океан, мусять лагодитися зимувати тут, та багато й повиїздило.

На Чесного Хреста в треті роковини покинення Рідної Землі, приступала я до Св. Причастя з проханням за дальшу опіку над моєю родиною і за поворот домів. По прийняттю Св. Причастя мала враження: дотик змарнілого Тіла в своїх устах. Це враження віднесла я вперше в своєму житті і дуже була перелякалась. По кількох секундах враження зникло. Сьогодні знову приступала до Св. Причастя, але цього враження вже не було.

Частини УПА переходять на Баварію. Причини ніхто не знає. Чи ж би зовсім розбиті? Чи інша яка ціль?

Згодом довідалися: частина УПА—нарочитий рейд на захід для задокументування напрямку: "схід чи захід?"

Проф. М. Матіїв-Мельник помер в Америці. Пішов, як би його не було, не дочекався повороту на Рідну Землю і — не вернеться ніколи. Видається мені, що мене стрінуло би це саме, коли б виїхала туди. Близькість Рідної землі додає сили переносити всі злидні, втрата надії побачити її відбирає всю життєву силу.

Люди бояться війни. Мала б охоту бути тепер у Швейцарії — здається почувалася б спокійною.

Несла я відро з дровами і ярину в другій руці, поховнулася на сходах і впала. Страшний біль у мізку, не могла довгий час встати. Протягла чоло над бровою, набила доброго гудза, здерла шкіру з колін та подерла панчохи. Кров'ю обсмарована, прийшла до хати. Вже третій день око обпухло, великий синяк довкола нього. Кожний звертає увагу на мене та допитусь. Завиваю око та все таки закрити не годен.

Вечорами переписую дитячі оповідання, вдень не можу, не маю часу. Слабе світло і очі печуть.

О. Василь, як і кожний священник, дістане грошову підмогу з Риму — Служби Божі. Буде трохи легше, дітям треба на такси, в хаті треба купити дещо на зиму — приділи дуже малі.

Нам тепер багато помагає одна монахиня, сестра захристиянка — Вінкентія (хвора на легені) — сама з Гмюндену. Вона попала була в скрупули і не мала відваги йти сповідатися до о. Василя тому, що це жонатий священник. Поїхала аж до Відня до одного старенького німецького священника, якого всі вважали, що живе в стані святости. Йому розказала про все, а він по вислуханні спокійно відповів: — Сестро, ми не можемо знати котрих священників буде більше в небі. Чи нежонатих чи тих жонатих?

Вернулась упокоєна. Розказала все о. Василеві і відтоді він став її сталим сповідником.

І тепер при допомозі побожних жінок ця сестра все щось вистаралася для нас із харчів чи з одягу. А мене чогось її поміч лякає, привикла до нужди. Боюся хвилевої полегшії і повороту в нужду назад.

Холод добирається. В хаті холодно, за опал гірко.

Люди мріють про виїзд за море. Уважають Європу за небезпечний терен. Роздражнює мене виїзд людей, бо насувається думка, що нема надії на поворот домів. Це мене добиває. О. Василь не дозволяє мені носити воду, мити підлоги, прати, бере на себе це все, а я не можу дивитись. Воліла б не бачити цього. Коли це все остаточно скінчиться? Боже, Боже... Ані крихітки надії на краще. Люди псують собі нерви в невисказаний спосіб — будьто би не було жадного виходу для тих людей, які не виїздять з Європи. Мене огортає нераз жах: стільки намучитися і все мало би бути намарно? Остаточно не врятувала б дітей по такій довгій недолі? Хоч не раз пробуджується надія на краще життя, а люди холоднокривними заввагами розбивають її. У таких хвилинах я нездібна до нічого довший час, доки не отрясуся і серце наче б завмирає. Завмирає і знову оживає напоєне дивною надлюдською силою, надією, вірою.

Зголосилася тіточна сестра о. Василя з Америки. Її зять має рибальське підприємство в околиці Нью Йорку. Вдо-

ва. Є можливість виїзду до Америки. На саму цю вістку видається мені, що лечу стрімголов у пропасть.

Які дивні, цілком противорічні надії й стремління людей! Ті нещасні, які на Сході вичікують спасення, повороту рідних зі Заходу, а тимсамим усунення тяжкої недолі, а ті які тут стараються — в більшості — втекти за море зі страху перед загрозою зі Сходу, що кожної хвили, на їх гадку, може поширитися сюди.

Молюся гаряче, щоб Матінка Божа своєю всемогутньою ласкою вдіяла, щоб ми нещасні, як і багато інших могли повернутись домів, а не їхати за море, звідки нелегкий буде поворот. Уся надія на війну: якщо її не буде, силою факту будемо мусіти їхати, бо тут не має існування ні нам, ані дітям.

Перейшли свята 1948 року, як і кожні на чужині, з великими клопотами, з великими нестатками. Щастя, що зима легка. Я вживала просто надлюдської напруги виконати свої обов'язки в часі свят, бо сили у мене слабі, до того ще простуджена. Свята пройшли. Діти були і від'їхали. Люди від'їжджають усе більше за море, а мені видається, що п'ястуками била б у їхні вікна і двері: "Куди їдете?!" А однаково, виходу нема і боюся, що і моя родина уляже цій струї виїзду за море. Боюся, бо це являється мені чимось найстрашнішим. Там не буде того, що тут. Я хочу творити нове життя для поколінь, для своїх на своїй землі. А чи можливо було б тут у таких прикрих матеріяльних обставинах чекати ще кілька літ? І це ні... Який вихід з того всього?

Діти привезли мені кілька чисел "Арки", виданої в Баварії. Тужу за письменницьким гуртом, збираюся написати до редакції, вислати дещо зі своїх речей, але й не маю відваги, бо стрічаю все і скрізь невдачі.

Мрію про видістання моїх рукописів з Грюнбаху. Одинокий спосіб вислати туди монахиню та сестра Вінкентія тяжко захворіла, у шпиталі. Колишній парох о. Петро, по довгих інтригах уже висвячений на абта. Може вдасться через нього вислати якогось монаха за рукописами.

Падав сніг. Я брила снігом понад Травн до бавера по молоко. Кілька разів хотіла завертати з дороги, — та безмежний мир у білому просторі, спокійне прозоро-зелене

плесо ріки, манили мене все даліше, все даліше. Я йшла і відпочивала душею, хоч білі платки чіплялися моєї хустки, плаща та зводчували обличчя й одєжу. Добре було так. Кущі в білому пуху, гілля смерек як удома і білий простір луки, доріжка поміж деревами без слїду. Тепер я сама в хаті. До заплаканого вікна стукає відгомін з робітні бляхаря та посувається голосними хвилинами у невідомий шлях часу малий годинник.

Усе більше людей від'їздить за море, головню зі Зальцбургчини. Молоді священники рвуться тамтуди, закриваючися загрозою-небезпекою зі сходу та безвиглядністю ситуації, важким матеріальним станом. Усе те правда, та ніхто не може докладати зусиль, видержати. Користають з моменту, з безвиглядности та рятують себе, свої родини. Забувають зовсім, що наша українська Церква розбивається так до решти. Нема кому їх спам'ятати. Безвиглядність криє все. А що було б, як би відчинився схід? Яка Церква тоді скористає? Римо-католицька, бо духовенство німецьке — латинське мріє про схід.

Виїзд за море не є жадним порятунком. Це шукання легшої смерті, бо ніхто не знає, в якому місці застукає вона його. Це шукання щоденного кращого життя — затрата духовости. Мене охоплює жах на згадку можливости виїзду, бо знаю, що звідтам вороття не буде. А як буде, то в дуже незначній кількості. Це ж є розбиття цілости на атоми.

Говорять даліше про війну. В нас матеріальне положення знову гіршає. Служби Божі, які присилає Кир Іван Бучко з Риму, міняють на шілінги, не доставляють їх на час, кидаючи пляму на священників, будьто би міняли долари на чорній біржі. Не допускають Преосвященного Кир Івана в Австрію, будьто би власті не дозволили, коли було дозволено скрізь з виїмком Австрії. До скликання конференції священників не допускають, мабуть бояться здемаскування. Для таких найкраще було б виїхати за море з повною кишенею доларів та затерти за собою сліди, бо дорога домів мабуть була б заховзька.

Для о. Василя нема ніде парохії, але моєю родиною опікується Господь, загинути не дасть, а виведе на шлях спокійний, чистий. Про що молюся і вірю.

Читаю "Кво вадіс" Сенькевіча, як хотілося б бачити щонебудь подібного бодай в українській мові, на тему сучасности. Видається крила ростуть — така маса матеріялу довкруги. Може це улегшить мені розгорнути свою "Фінетту"? Ах "Фінетта" — "Фінетта"... Як довго вже насолоджуюсь тобою... Повороту домів треба - треба пережити поворот домів, щоб можна було як слід її викінчити.

У сьогоднішніх німецьких часописах є вістка про сепаратистичний рух в Україні. Господи! Якби вже ця вістка розширилася і мала для нас щасливий кінець, а не кінчилася розчарованнями, як багато разів дотепер!

На саму таку думку, яка безліч плянів роїться у голові — яке поле праці... Відбудова Рідної Країни!

Я так хотіла б написати домів, довідатись, що діється з братом. Три роки мучуся, хочу писати до нього і боюся.

Весна наближається — тепло. Стіни моєї кімнати обвелися плісня від вогкості. Неприємно. Хочу іншого кута, в якому почувалась би добре.

Я шила Анусі і Наталочці паперові строї квіток на пластові вечерниці. Був дома Івасик, гарно вчиться та вибивається з-поміж своїх ровесників. Для Андрійка роблять старання за прийняття його до табору, щоб міг там закінчити другу гімназійну та дістати свідоцтво. Хлопець незвичайно бистрий, важко його вдержати самого в хаті. Між товаришами в школі буде йому приємніше і може буде добре вчитися. Йому треба ровесників, о. Василь для нього заслабий, а ще не має часу. Андрійко вимолений у Матінки Божої син.

На дворі снігу давно нема. Часті буревії та дощі. Болото, мокро і хмарно.

Виринула комбінація від о. Мирона і о. Василя, щоб діти старалися поодинокі за виїзд до Америки, бо завелика родина, ніхто не згодиться взяти. Сестра Василя відмовила, може допомогти лиш одному. Вчора я багато перетерпіла, бо цей плян грозить розбиттям родини. Не знаю як воно склается, але рада б якнайдовше задержати родину в цілості. Хотілося б уже якогось спокійного кутка, щоб не жити вічно нервами. Хай діти рішають самі про себе. Вічна небезпека і неспокій.

Анусею передала я до Зальцбургу мої два нариси: "Куди йдеш?" і "Рейки" та дитяче оповідання "Бобик", щоб дала до редакції "Останні новини" до вибору котрусь з тих трьох речей та помістити мені на 15. III. на мої уродини. Про те, що це день моїх уродин не сміє ніхто знати, я зробила це для себе, щоб усвідомити себе, що живу ще в літературному світі.

Говорять, що має приїхати з Риму Кардинал від Святішого Вітця та вручити кожному священикові візу на виїзд у той край, у який хто бажає.

Події в Чехах, скриті дії комуністів, напружили увагу всіх. Думають, що такі методи будуть дальше посуватись і якщо не буде війни, буде змушений кожний виїздити.

У мене був довший сон один і другий. Один сон, у якому прийшли до мене розрадувані Мама і казали, що мусіли перепливати велику воду, щоб дістатися до мене. Другий сон, у якому бачила я Батька, які на Великдень читали Євангеліє в світлих ризах у костелі Штадль Паврі, а я найбільше вирізнена з усіх тутешніх жінок мала тримати одинока свічку побіч Євангелія.

І ще один сон: снівся мені диявол. Сидів за заслоною в кімнаті і слідив кожний мій рух, за найменшим рухом підносив голову та слідкував за мною. Цей самий сон повторявся мені два рази ніч за ніччю.

Жаль мені дивитись на свої діти, коли приїдуть з табору додому. Кожне таке вимучене, винуждене. Нема в них того вигляду, що в дитини, яка живе у нормальних обставинах дома.

Не знаю як буде в світі, як буде з нами всіми — та одне знаю, що так довше бути не може. Не можуть діти в безконечність мучитися в таборі, бо остаточно порозхорувуються і на тому скінчаться. Я не маю чим більше їм помагати.

Три зими в холодних таборах — цього вже хіба досить. Б'юся наче б хто спіймав мене в сильце. Не маю виглядів на краще життя, теперішність лячна, будучність непевна. Нераз приходять хвилі, що кричала б усім, що повернемось домів і боюся омани, боюся вже і молитися за ласку повороту домів, бо може це неможливе до досягнення, тож мусів би змінитися весь устрій у світі. А теперішність це ка-

ра Господня для всього людства. Може ще не кінець? У мене не стає сили. Щоб виїхати, коли конечність буде цього вимагати, треба мати також якісь гроші, а в нас їх зовсім нема. Коли оглянуся в минуле, бачу, що Господь ніколи не опускав нас — то треба вірити, що і тепер у прикрій хвилі не опустить. Я жила вірою в поворот домів, а в людей мало тієї віри, радіопередачі з Москви хвилюють усіми.

Як казка, як неосяжна мрія являється поворот домів. А я таки живу цею казкою і по mimo всього вірю. Вірю і дрижу, бо вірю в це, про що вже всі сумніваються.

Редакція задержала мій нарис "Куди йдеш?" тому, що найбільше подобалося... голові табору. Казав, що воно тепер на часі. Друкувати будуть перед 15-им цього місяця.

О. Василь носить з гадкою переноситися до Ляндеку. Люди виїждять до Америки, чимраз менше вірних, а в Ляндеку були б діти разом з нами, безпечніше. Там є багато родини і знайомих, було б нам відрадніше. О. Василь напише листа туди, тимбільше, що о. катехит, який там є, виїздить до Канади. Буде вільне місце, катехитур в гімназії. Весна принесе нам зміни. Часописи пишуть і люди говорять, що війна неминуха.

Івасик мав пригоду: переходив з іншими пластунами границю на Баварію на пластовий з'їзд до Мюнхену і коли верталися до Австрії, на границі їх придержано. Мусить копати торф до 19. III. Писав листа. Все думаю про нього і журюся.

Сьогодні від'їхав до Америки магістер Сич, який усе доставляв нам молоко. Прощаючись, топився у сльозах. Завтра роковини виїзду зі Зарваниці: точно 4 роки. Моллюся за якийнебудь куток для моєї родини, де б він не був, коби був спокійний і певний.

Мої уродини: скінчила 44 роки. Снилася ясна дорога на схід поміж високим берегом і широкою рікою.

В "Останніх новинах" є мій нарис "Куди йдеш?" Друковане чогось воно мені, у першій хвилині, не подобалося.

Ходила сама за молоком понад ріку. Доріжка закидана кльоцями дерева. Зрубали всі більші дерева на узбіччі.

Бідні люди вибирують поломане гілля. Перші жовті квіти вкрили глинкувату землю узбіччя, перші бруньки по-

ломані під ногами. Дальше наткнулася на голубу лісову пшеничку і назбирала собі китицю.

Була Ануся, привезла мені помаранч. Від о. Василя дістала квітучі примульки й туліпана. О. Василь пішов помагати сповідати в сусіднє село. Я сама. Не хочеться нічого робити. Читала б щонебудь доброго, та не маю що.

Священики, переважно безженні, виїздять до Америки або Канади. Жонатих засадничо не приймається. Без дозволу тамошніх Єпископів жодна комісія не приймає жонатого священика. Як хтось має родину або знайомих, які хочуть допомогти спровадити — то ще може користати. Пресвященний Кир Ніл відписав гарного листа, але зазначив, що священик з більшою родиною не буде мати з чого вижити. А там мусів би хіба наразі сам приїхати і переконатися.

Що нам священичим родинам прийдеться ще пережити, Господь знає. У теперішніх часах жонате священство — це баласт. Та я вірю, що Господь нас не опустить і може це якраз Боже зарядження, щоб не виїздити за море.

Івасик по тарапатах уже був дома. Ануся хвилюється, бо товариші й товаришки виїздять за море, а вона остається сама в Зальцбурзі. Я так прагну якогось кута, щоб ми всі були разом і важко дочекатися. О. Василь дістав підвишку пенсії з Ординаріату і якщо так усе лишилось би, то це було би певним доказом Божої опіки над моєю родиною. Ту підвишку вдалося вистаратись Сестрі Вінкентії, яка помагала нам перше. Тепер вона у шпиталі, по операції. Впливів вона великих не має, бідна, хоровита монахиня, однак стала знаряддям у Божих руках, щоб нам допомогти.

Погода прекрасна. Квітень має бути рішальний у міжнародній політиці і я дрижу, що він нам принесе?

І так уже свято Благовіщення. Я дуже люблю це свято. Ходила до Св. Причастя і з зацікавленням питала себе: яку добру вістку одержу сьогодні? Зовсім несподівано дістала листа з Бокфлісу, де ми перебували на початку нашої еміграції, від кравця, в якого Ануся працювала. Пише, що врятував наші речі, які ми залишили виїжджаючи поспішно з Бокфлісу. Урятував усе, що можна було врятувати.

О .Василь вніс подання прийняти нас до табору в Ляндеку. На випадок, якщо з цієї сторони грозив би фронт, я найрадше вже не рухалась би нікуди, а чекала тут кінця розв'язки нашої долі. Але якщо буде треба, нема ради. За слабе серце, щоб ризикувати на небажані зустрічі воєнних, непевних, для о. Василя і для нас усіх подій.

Учора снилося мені, що повернулась додому і цілувала малі, чорні два бойківські хліби та одвірки своєї хати. Не могла лише з'ясувати собі, чи це було Лавочне чи Зарва-ниця, снився лише цей момент привітання з хатою — і я пробудилася.

Справа з прийняттям до Ляндеку йде добре, треба ще лише деяких формальностей, а якщо зайшла би потреба, то і кожної хвили ми можемо туди вибиратись. Люди там радо очікують о. Василя, а о. Василь — чимбільше справа добре укладається, — висуває все різні, неприхильні на-шому перенесенню комбінації. Боїться спільного життя і нестачі харчів та дальшого непевного. Діти натискають їхати. Я хочу бути з дітьми, неспокійна тут, тимбільше, що Зальцбург — себто табір — розлітається. Майже всі професори і директор виїждять, гімназія перестала існувати. Шкода мені дітей. Я свідомо, що може під деяким оглядом у Ляндеку буде важче, але мені це вже таке байдуже: хочу бути разом з дітьми, а решта, хай діється все що хоче. Але усім керує Господь. Побачимо, як складеться. До Бокфлісу написав Василь, щоб наші речі вислали тут до нас.

Перейшли Великодні свята. Я мала багато праці, бо о. Василь хотів, щоб хоч трошки було пригадки на свята дома. Була родина дружини о. Мирона.

Тепер травень і довкруги чудово. Дерева один цвіт. Я ходила в наш огород. Ранком перебіг дощ, тепер соняшно. Наломила собі білого бузку. Роса з листків розплилася по моєму обличчі, аромат оп'янював. По лискучій зеленій траві багато пелюстків ніжного квіту яблуні. Птахи захли-стуються.

Наступної неділі — неділя Мироносиць — має бути друкована моя "Магдалина". Про Ляндек у хаті покищо притихло, бо не грозить жодна небезпека.

Ходять поголоски, що доходить до кінця в об'єднанні наших партій, творять уряд. Може було б тоді вже кожному відрадніше.

Минулого тижня була Ануся дома, щось гарячкувала. Легке закатарення. О. Василь поїхав розвідати, може треба буде забрати її з табору до хати. Ті люди, які виїхали за море, радять висилати туди Анусю. Не знаю, що про це думати. Виглядає воно для мене неможливим. Щодо Ляндеку — наразі — виглядає безглузним туди переноситися. Сподіються відвідин Преосвященного Івана Бучка, може тоді і наше положення вясниться. Отець Богдан уже на місці, в Америці, добре йому, захоплений достатком. Дістали листа з Ляндеку. Люди звідтам виїздять також — "ждуть нетерпляче черги". Є теж лист з Бокфлісу — наші речі вже в дорозі.

Я була прибита нашим загальним положенням, безвиглядністю. Сиділа у вечорі на клячнику біля ікони Зарваницької Матінки Божої, притулила голову і мала враження, що сиджу на ступневі вівтаря чудотворної ікони в Зарваниці. Було добре та недовго, як недовго триває образ уяви.

Вдоволена, вибралась я доріжкою понад ріку до бавера по молоко. Вже на краю кладки-мостика мило здригнулася. Побачила над стрімким берегом ріки розцвілий кущ цитринової барви. Китиці цитринового цвіту звисали гронами листя куща, це листя конюшини. Квіти подібні до акації, але звисаючі. Я зійшла з мостика, щоб дістатися до куща, та не була це легка справа: берег спадистий, а долом глибока ріка Травн. Поспішила я дальше кам'янистою доріжкою, а бажання дістати ті квітки не давало мені спокою. Розцвіла лука манила красою жовтих маргареток, а кущ стояв усе перед моїми очима. Я нагадала, що сьогодні 12. V. — день Матері, та бажання нарвати незвичайних квіток до ікони Матінки Божої не маліло, але збільшувалося. Вертаючись назбирала жовтих маргареток і зближалася знову до цвітучого куща. Оглянула ще раз берег, скинула сандали (босоніж легше держатися берега) і придержуючись руками інших кущів дісталася до нього. Нарвала бажаних квіток, відіхнула з полегшею: "Все таки маю сьогодні щось гарного для Тебе, Мати моя!" Раділа мов дитина. Прибрала ікону, наложила квіток у воду. Смутить

мене тепер, що листя і квітки прив'яли, хоч у воді. Одні лише, які стоять на нічному столику о. Василя у слоїку зі скла, свіжі, незів'ялі. Чому воно так, не можу зрозуміти. Щохвилини оглядаю всі китиці і щохвилини дивуюся.

Анусі вже легше, мала грипу. В Палестині розвогнюється, люди сподіються в тому місці початку війни, слідкують з увагою за подіями. Моя "Магдалина" досі не друкована, не знаю чому, хоч уже минув обіцяний реченець. Казала дітям відібрати рукопис.

Ходжу часто понад ріку, лука оп'янює. Попереднього разу товаришив мені цілу дорогу незнаний, малий песик — гарний з білими лапками. Цілу дорогу туди і звідти біг побіч мене, його жваві очка весело дивилися на мене і було мені відрадніше, що я не сама. З'явився був біля кладки в ліску і там же з поворотом загубився.

В часі свят була в кіні, на англійському фільмі, життя одної дами з подвійною вдачею, ім'я дами Магдалина. Досить подобався мені. В моїй душі часто зарисовуються тепер контури повісти "Гріх", пробиваються частинки п'єси "Лісовий дух", перетворюється "Фінетта". Видається, що як би трошки пробилосся надії на поворот домів, тоді писала б, писала би багато... а так безнадія добиває не раз гарні пробудливі картинки вже в заранні формування.

А там, я так безмежно багато морально мушу терпіти. Щоденний світ довкруги мене простягає холодні лапи, я за найменшим дотиком затулююся в собі, відокремлююся зовсім. Яскраві картини життя манять спокусою, буденність сіра, одноманітна, важка, напоєна гіркістю. Нераз трактується мене мов дівчака, не як спілу жінку, наче б я ніколи не розуміла, що для мене є добрим. Відсувається від мене все людське, щоб зберегти мені здоров'я, заховати мене, а тимсамим продовжується мені моральні терпіння. Я не смію за ніщо впізнатися, бо тоді легко можуть вийти непорозуміння. Треба брати усе, як воно є, і погоджуватися з усім, щоб жити. Нащо? Пощо? Не для себе! Мені не раз так важко на душі, так важко все, все, що могло б дати мені вдоволення, відсувати від себе. Видається не раз, що ходжу померлою по світі, в якому кипить життя. Пощо? Нащо? Не для себе!

А видається мені, що можна б чесно жити і знайти вдоволення — та тепер світ не для чесних і тому не можу знайти вдоволення.

Люди намовляють виїздити за океан, а в першій мірі вислати Анусю, щоб нас стягнула, допомгла. Боюся дуже того. Боюся Америки взагалі, не вірю їй, та й боюся, що не зможу вернутися додому. Боюся діяти проти призначення, щоб не стрінуло нещастя. Згадувала це й о. Василеві, який усе дома говорив, що буде відбудовувати Зарваницю, а не вернувся б — утік би від того. Якщо дома не призначили б його знову до Зарваниці — тоді я спокійна, можу бути в іншому місці. З острахом дивлюся на тих, уже тільки кілька капель св. води зарваницької, бо все говорила, що має мені вистачити до повороту домів. Уживаємо її як найдорогоцінніший лік і ніколи несумнівне лікарство в усіх тяжких недугах та в небезпеках або як охорону, коли б десь могла грозити небезпека. Дуже радо перенеслась би з дітьми до полудневої Франції або Іспанії.

Нарешті візитація ВПреосвященного Кир Івана Бучка. Не радить священникам їхати за море, радше до Англії. Я відітхнула. О. Василь стрічався з Високопреосвященним Кир Іваном на візитації в Лінцу. Короткий час не дозволив розговоритися, поїхав до Зальцбургу. Може там буде більше часу. Дуже тішився о. Василем. Питався, що йому є, що виглядає найгірше з усіх священників, питався чи не хворів.

Андрійко поїхав подивитися на Архирейську Службу Божу. Я сама в хаті. Там у Зальцбургу мої діти будуть вітати ВПреосвященного Кир Івана, головно Івась.

Рукопису "Магдалина" не хотіли віддати, бо буде друкований. Реченець минув, а її нема.

Зі Зальцбургу приїхав о. Василь дуже вдоволений, все гарно відбулося, говорив з Високопреосвященним Кир Іваном. Небезпеки тут наразі нема, непотрібний скорий виїзд нікуди. Дуже можливо, що тут взагалі небезпеки не буде. Вірить у гарну — нашого народу — будучину і скорий поворот домів. Про наші тяжкі переходи о. Василь дещо розказував. Просив Василя списати зі мною історію Зарваниці, всі переходи наші від 1938 р. і вислати йому до Риму, скласти там в архів — тому, що є можливість, що в Зарва-

ниці, по якомусь часі, зникнуть відпусти. Треба мати документи з відпустів і з тих найтяжчих часів.

"Ви так багато поклали труду в Зарваниці, як також і ваша пані — неможливе, щоб Матінка Божа не опікувалася вами". — Це його слова в часі розмови.

До Франції міг би і зараз нас перенести, але наразі нема потреби. Святіший Отець Пій XII старається для священників у полудневій Франції, хоче дати кольонії по 25 мрг. поля для кожної родини, на випадок як би треба довше чекати на поворот, але Кир Іван вірить у скору розв'язку.

Івасик має можливість виїхати на студії до Бельгії, до Іспанії, а навіть до Канади, де і вніс подання і там є стипендія. Де поїде, не знаю. Високопреосвященний Кир Іван тішився Івасем, питався чи це той малий Івась зі Зарваниці: "Ви тепер вже більші від мене, Івасю". Івасик гарно промовляв як представник кількох товариств. Наталочка ще з одним товаришем вітали від гімназії і вручили альбом. Наталочкою тішився також Кир Іван.

О. Василеві хочуть дати тепер обслуговувати Вельс, але він здається не згодиться, бо не дістав був давніше відразу. Анусі пропонують ще кращу і більше платну посаду в ІРО, я однак уважаю, що вона ще замолода на таку відповідальну посаду, була би більше зв'язана. Тут між своїми людьми в бюрі табору не така важка праця і легше може часом звільнитися. Не має сильного здоров'я, досить з неї того.

Моя "Магдалина" буде друкована, рукопису не хоче редактор Сагайдачний віддати, дуже йому подобалася. Досі не міг помістити, бо мав інші речі, які скорше були в редакції. Містити буде мені все, що я лише не прислала б, бо бачить вартість моїх речей. Можливо, що видасть мої дитячі оповідання. Буду мусіти вже сама до нього поїхати.

Недавно довідалися ми, що Митрополит Кир Йосиф Сліпий уже не працює в фабриці вовни, але у коваля як помічник. Думаємо всі, що там уже легше йому живеться, не є під сталим наглядом. Про інших Єпископів не знаємо нічого.

У числі "Останні новини" зі Зелених Свят була друкована моя "Магдалина". О. Василь поїхав з Андрійком до іспиту і взяв мою збірку "Рукавички", щоб передати редакторові Сагайдачному. Передала я також свою "Сефту" та частинку "Горбатенької Марії", друковану у "Світі Дитини", як також короткий начерк оповідання, щоб о. Василь спитав, чи і це можуть друкувати.

У час від Зелених Свят по тую неділю був у нас рух. Родина дружини о. Мирона виїздила до Канади, приміщували в кімнаті напроти нас через коридор речі своєї мами, яка і замешкала тут тимчасово. До трьох місяців мають її стягнути до Канади. Забрали також документи нашої родини і о. Мирона та приобіцяли поробити старання за парохії. Івасик вніс подання на стипендію до Канади. Я дрижу на саму згадку, що може треба буде їхати, боюся чогось і виходу не бачу для нас на будуче найменшого. З грішми, помимо підвишки пенсії, дуже важко. Харчі дорогі і дітям треба на оплати. Харчів можна вже більше дістати без карток, та дорогі, це вже для людей, які мають багато грошей. Незадовго приїдуть до хати діти на ферії. Івасик по складенні іспиту повинен вже дістати пів диплому. Наталочкою журюся, бо професори і директор мають виїздити за море. Не знаю, що буде з гімназією, а тим самим і матурою Наталочки, як теж і з Андрійком, як здасть другу гімназійну, то де буде ходити до третьої? Жаль Анусі, що ціле літо мусить просидіти в таборівім бюрі. Табори вже діраві, дощ доходить до середини і все перемоклає внутрі. Жаль мені дуже моїх дітей. Не мають нічого з того, що їм потрібне, і надії на будуче жадної. Люди чимраз більше виїжджають і за морем невесело. Духово терплять усі свідоміші.

Погода тепер погана. Часто падають дощі. Я ходжу часто сама понад ріку по молоко. Дощевий вітер збиває багато неспілих яблук. Більші з них усе визбираю з трави у кишені жакета і маю поміч у варенні. В нашому городі є вже молода бараболя і буряки та цибулька. Часто варю борщ та бараболю.

Коли прийшлося знову йти своєю доріжкою по молоко — прийшла до хати зовсім перемокла. Мусіла зовсім перебиратися. Вітер назбирав яблук і я понапихали ними ки-

шені. В господині просила продати трохи масла, хоч 5 дека — показувала, що не має і продала мені якийсь смалець з якогось печива, зовсім без смаку — та я і тим втішилася — товщ, двоє яєць, молоко перепущене, як звичайно. У хащах над ровом стрінула розцвілий, пнучий кущ, білої барви, цвіт у формі малесенької, круглої щіточки. Нарвала трохи довгих гонів, подряпалася по кам'янистим узбочі, бо завважила гарно розцвілі лілові дзвінки. При стежечці нарвала розцвілого розхідника, якого тут дуже багато, і так з великою китицею, втішена, що маю що покласти у флякончики — до речі слоїчки — забрила до хати.

О. Василя з Андрійком ще нема і я сама маю багато роботи. Води знов у хаті нема і треба двигати. Прала, мила підлогу та розрубувала на розпал дрова. Сьогодні на обід пекла кукурудзяний пляцок з яблуками, які назбирала по дорозі. Вчора був о. Стефан, збирається виїздити до Канади. Журиться, що буде з нами, чи виїдемо чи ні. Я не можу думати нічого про наше положення, бо робиться мені страшно й безвихідно.

У 22-ті роковини шлюбу дістала я від Анусі книжку Франца Верфеля "Пісня про Бернадету". Я читала рецензію цієї книжки і дуже хотіла її дістати. Ануся дуже дорого заплатила за неї, бо в книгарні була покищо одна, як реклямовий примірник за виставою — 40 шілінгів. Я дуже нею тішуся. У мені зродилося велике бажання написати колись таку книжку про Зарваницю. Видасться мені ця книжка чимось найдорожчим і найкращим, хоч іще її не читала. Ануся читала і захоплена нею.

На пробі церковного співу, в якій Василь бере участь, жартом поспитав одного Німця, інтелігента, чи не мав би охоти переїхатися до Грюнбаху і привезти рукописи, щоденник. Німець відразу згодився і коли Василь це мені сказав, я налякалася, чи це не буде для Німця безпечним. Одначе думка, що досі ніхто не годився їхати, а щойно цей відразу так охоче згодився, успокоїла мене: видно, що це Боже зарядження і що час ті рукописи стягнути. Цей пан їде завтра і думає за один день вернутися. Австрійці мають документи, з якими вільно їм порушуватися і в російській зоні, йдеться лише про контролю, яка може бути

або не бути. Називається Йоган Ціммерман, віденець, тепер перебуває тут, мабуть бувший військовик, спритний. Нетерпеливо буду очікувати завітнішого вечора. Чи приїде до мене моя "Марія", "Павук", "Чотки", "Доволі" — щоденник? Чи пропали десь там у Грюнбаху? А покищо треба злагодити йому дещо на дорогу та помолитися, щоб усе щасливо перейшло. Погода погана. Кожного дня падає дощ, уже так 7 тижнів без перерви. Вчора були ми на висвітлюванні образів з Фатіми. Багато дечого з того можна би примінити в Зарваниці. Андрійко здав добре іспит. Івасик одержав півдиплом з дуже добрим поступом з філософії. Він перший з-поміж студіюючих у так короткому часі осягнув його з такою нотою. Ануся помагає зі своєї пенсії то нам, то дітям, бо матеріальні обставини наші дуже тяжкі. Тепер треба буде дещо дітям пошити і Наталочка буде помагати.

20. VII. 1948 р. в 7-й вечора привіз мені Йоган Ціммерман мої рукописи і щоденник. Ще навіть з павутинням на обкладинках. Лежали за статуєю св. Фльоріяна, за головним престолом, де о. Василь їх всунув. Тамтешній священник — парох о. Йосиф нічого про це не знав, але пішов з ним до костела і дуже дивувався, що рукописи переходилися. Міг був сторож викинути, коли робив порядки в костелі! Є вже в мене моя "Марія", я дуже й дуже втішилася. Казав цей віденець, що йому дуже легко пішло. У день була я неспокійна за нього, як і о. Василь, та Богу дякувати, що він уже вернувся і не мав жодних перешкод.

Має прийти підмога з Риму від Святішого Отця Пія XII для священників. Коби вже прийшла, бо так гірко нераз і тяжко зложити якийнебудь обід. Та й дітям годі щонебудь справити чи докупити трохи більше харчів до хати. Мені видається нераз, наче б я з величезних каменів, які з великою напругою ледве двинути годен — складала вервичку. Це мої будні в хаті, при кухні. Про виїзд за море приходять різні комбінації, а я все чогось боюся. Здаю собі справу з того, що мусіла б там як жінка священника, жити в укриттю, бо жонаті там офіційно не можуть виступати і тяжко таким дістати місце. Я вже так досить маю того життя в укриттю, бо і тут у Австрії о. Василь скрізь сам, що воліла б на будуче не знаю що, ніж таке. У Зар-

ваниці, по більшій частині, бував о. Василь із Преосвященним Кир Никитою як асиста, я дуже рідко коли, бо діти були малі і хата велика. Тут ніде разом не виходимо, скрізь сам, бо Німці на жонатого священика зглядаються, в них це дивне — і знову мало б даліше бути таке саме, там за морем? Я ж "на віру" не сиджу, але маю Св. Тайну Подружжя, яку людям хіба слід шанувати!

Говорять, що в комуністичних партіях у багатьох державах твориться розкол.

Я втомлена звичайною хатньою працею. Не маю часу щонебудь прочитати або денебудь вийти — та й в одязі є недостачі.

Боже! Які ті дні того літа для мене тяжкі, тяжкі... Треба закам'яніти душею. У висках не раз наче б хто молотом бив, коли приходитьсЯ складати якийнебудь обід, а вже найприкріше, коли хтонебудь ненадійно приїде. Я рада б щонебудь доброго зварити і... цього нема і того нема, а все через нестачу гроша. Як надоїло вже все. Видається не раз, поїхала б радо з Анусею і Наталочкою за море, щоб заробити щонебудь — самих боялась би пускати. Скорше можна би потім стягнути о. Василя, що, як жонатий священик, не має там примінення.

Поміч від Свт. Отця з Риму є вже давно. Та застрягла у якихось людей. Припускають, що ті гроші йдуть в оборот, а опісля виплачується священикам. Виходять різні комбінації, а родини бідують або попросту змушують декого до невідповідних діл. Чесно жити в сьогоднішніх часах це гірше, як камінь глодати. В голові нераз мішається. Хай їм всім Господь не пам'ятає — несвідомо бо роблять.

Осінь зближається і мене жах огортає: що буде з моїми дітьми. Розв'язки жадної. За море виїзд? Треба перше дітей післати, щоб стягнули нас. Поворот домів виключений. Ануса скільки разів приїжджає додому — жалується. Не може вже зносити життя у таборі. Виїхати за море не хоче сама, боїться. А мені нераз — наче б напилася отруї. І нарікати боюся і видержувати годі, бо розв'язки не бачу жадної. Лавочне тепер часто мені сниться: Церква лавочанська, цвинтар, багато нових, свіжих гробів, могила Батька без хреста...

О. Василь, як і всі священники дістав уже підмогу від Свт. Вітця з Риму, за старанням Високопреосвященного Кир Івана, — Служби Божі до відправлення. Частина шілінгами, частина долярами — \$60.00 на пів року як стала підмога.

По розмові з дітьми рішили ми таки перенестися до Ляндеку. Як Бог дозволить, то в перших днях жовтня. Причини такі, що Івасик мусить їхати на університетські студії до Інсбруку, Андрійко мусить іти до школи. Зальцбург тратить зовсім характер українського табору, а приймас характер інтернаціонального. Приймають багато чужинців, які постійно напливають, а наші виїздяють за море. Ануся тратить роки, а так може і там буде ходити на університет. Наталочка може здавати матуру і там, бо гімназія в місці. Велика полегша для Андрійка. Є підмога, можна рухатися, бо на виїзд за море нема надії для о. Василя як священника. Я чогось внутрі аж дрижу, щоб це все не розбилося. Там є ще багато наших людей і не будемо змушені скоро виїздити за море.

Дістали листа від о. Богдана з Америки, в якому пропонує виїзд Івася, Анусі і Наталочки, пізніше стягнули б нас. Ручить, що заопікується ними. Не знаю, що йому відповісти, бо наразі до Америки здержані транспорти. Не знаю, як усе складеться.

Осінь гарна, а я цілими днями сиджу біля машини, обшиваю всіх. Складаю зі старих попорених речей свіжі речі, в яких можна б іще ходити. Збираю всі сили, бо все потішаю себе: "Може, може це вже остання осінь у злиднях? Може, може наступний рік буде інакший?" Робимо приготування на виїзд до Ляндеку. Івась є вже там, записався у Інсбруці на університет і полагоджує всі формальності для нас. Маємо запевнення прийняття до табору і кімнату. Хотіла б уже тамтуди, бути разом з дітьми. Всі люди переносяться до таборів, бо важко жити на приватних помешканнях. Говорять, що пенсія для наших священників буде зовсім здержана. Вичерпалися фонди. Теща о. Мирона вже виїхала до Канади. Тут прийшов новий парох. Нові порядки. Чекає на якнайбільше опорожнених кімнат. Ігумен о. Петро запевняє нас, що можемо оставати тут доки потрібно, але обставини такі, що краще далше і ближче сво-

їх людей. Звідси наші люди вже повиїздили. Одні за море, другі до таборів. Парохія о. Василя зліквідована.

На Св. Покрови прийшов дозвіл від французької влади на прийняття нас до табору в Ляндеку. Треба ще старатись за перепустки і поїдемо. О. Василь поїхав до о. Степана, бо цей виїздить до Канади. Нікого вже тут нема. Дістали ми від о. Богдана листа. Пише, що о. Василеві як священникові не може допомогти, бо не має доступу до Єпископа Кир Константина Богачевського та й не має за що поїхати до Філядельфії. Прийшла й відповідь від Єпископа Кир Ісидора з Торонта: всі пости зайняті, обіцяв вислати подання до іншого Єпископа. На днях вислав о. Василь з о. Мироном подання з листом до Єпископа Кир Ладикі.

Молюся до Матінки Божої тими словами: "Якщо моя родина, а о. Василь як священник непотрібний на рідних землях, або поворот неможливий на довгі роки, то дай мені й моїй родині, Матінко Божа, якийсь куток на тому світі, а якщо ми потрібні дома і поворот буде скорий — дай нам сили видержати тут у тих тяжких злиднях". Іншого виходу не могу тепер найти, бо рішатися на щонебудь не годна, а тим самим посилати до Америки самих дітей. Хотіла б якнайскорше до Ляндеку, може там між нашими людьми і далше на захід буду краще почуватися. Ляндек це останній наш перестанок. Звідтам або за море, або додому. Я скінчила обшивати дітей. Надоїло так довго порпатись у самих латках та лахах, але і вдоволена, що могла сама багато зробити.

Осінь переходить попри мене гарна й незапримічена. Душа моя мов завмерла у хатніх злиднях, лише деколи заболить, що нічого не могу писати. Видається, що як би мала спокійний кут та вільні хвилини — писала б, писала б... Лавочне сниться і таке гарне нераз — головно куток, де бавилася дитиною — що сльози стають в очах. Що там? Що там? Злетіти б птахою, поглянути й відлетіти. Сниться і Зарваниця — відпусти — безліч народу...

Написав Високопреосвященний Кир Іван, що проєкт колонії для священників у Франції нерішений, може було б добре поїхати і до Канади, бо тут вічна непевність.

Усіх, з родини чи знайомих, хто їхав за море, ми прощали і всім давала я св. води зарваницької, щоб перехре-

стилися на дорогу. З острахом дивлюся, що вже так мало цієї води.

Воєнні настрої більшають, ми боїмося самі тут оставати. Перепустку дістанемо щойно за два тижні. Отець парох з Ляндеку не відписав на два Василеві листи. Отець Вікарій Горникевич хотів дати о. Василеві грамоту на пароху Ляндеку. О. Василь не хотів робити о. Андрієві прикрости— не прийняв, хоч він твердив давніше о. Миронові, що передасть о. Василеві парохію, бо забагато має клопоту. О. Василь написав до нього щиро про все, просив відповіді, щоб знати як має застосуватися, але відповіді нема. О. Василеві дуже прикро, каже, що не має де дітися, ніхто його не хоче, хоч ніколи нікому в дорогу не ліз і все поступав чесно. Виходу нема, їхати мусимо, а як там буде, побачимо.

І знов осінь... І знов осінь на чужині. Розвіялося листя разом із думками ген-ген по Рідній землі.

Не хвилі морські, а гори Карпати в далекій млі ввижаються мені і манять душу...

О Земле Рідна! Як тужу за тобою! І видається мені: там, у горю, хтось молиться, щоб не їхала за море. О Боже! Вислухай молитву ту і сонцем освіти дорогу недолі, дай людям Волю.

Так дрижу, так дрижу, щоб виїхати до Ляндеку, бути з дітьми. О. Василь наводить мені великі браки у тамошньому житті і я це знаю, але їхати хочу. Видається, що це остання зупинка і вернемось додому. Говорю о. Василеві, що вернемося до Зарваниці, а він боїться, щоб я про це не говорила, каже, що це "утопія". Здається мені, ще треба перетерпіти кілька місяців, ще трохи, ще трохи видержати і врятується, заховається родина, вернемося на Рідну Землю.

Довго приходитьсь чекати на перепустку до Ляндеку і виїзд відкладається. Полагодження різних формальностей проволікає виїзд. Надоїло це вичікування, хотіла б уже бути там, хоч не знаю, що мене чекає. О. Василь нераз дуже лякає мене, боїться табору. Щастя, що ми дістали від Сестер Монахинь постіль так, що вистачить для нас всіх, крім цього прислав парох з Грюмбаху нашу бараницю, яку лишили були там. Поміч є тепер велика від ІРО по

таборах і дістається пункти, за які можна купити в спеціальних склепах нові одяги і різні потрібні речі, не плативши майже нічого.

А деколи й насуваються думки, сумніви: чи добре я роблю, що впливаю на о. Василя про виїзд до Ляндеку та й здержую родину перед виїздом за море, бо в'яжуся Зарваницею. Підсувається думка: "А може це безпотрібне? Може — помимо стільки літ муки, недолі цілої рідні треба буде все таки виїхати за море і там знову кілька літ мучитися — коли ті, що виїхали скоріше, за той час, вже втягнулися та й заробили якийнебудь гріш?" Важко мені, бо не хочу зле ані для цілої рідні, ані для о. Василя та й бажала б, щоб він, якщо має якенебудь зобов'язання до Зарваниці, виконав його. Він, о. Василь, назвав мене раз своїм правдивим ангелом сторожем — чи ж мала б я тут у тій справі помилятися? Мені насувається рішуче "ні". І боюся його, щоб це не було спокушуванням Бога. Я веду справу наразі до Ляндеку: іще трохи... іще трохи..." і хай Господь бере це все в Свої руки. Дорога за море нам не стелиться, зн. о. Василеві як священникові, і тим самим виїздові родини в цілості. Треба б хіба розбивати родину — я ж боюся цього і не хочу.

Ми вже майже спаковані. Маємо труднощі з перепусткою—протягається, а тут чимраз гірше — зимніше. О. Василь часто насуває всякі злі сторони таборового життя і я нераз аж дрижу, а виходу нема іншого і я наче б на роздоріжжі. Нікого порадитися, хоч загально кажуть люди, що добре робимо, тут нікого з наших уже немає.

Нарешті перепустки дістали! За два дні їдемо експресом Будапешт-Париж. За одну ніч будемо на місці. Отець Абт Петро (ігумен) дуже жалус за о. Василем. О. Василь був його сповідником. Був у нас на прощанні, поїхав на якийсь час до Швайцарії. Запевняв нас, що на випадок якби треба було нам вернутися до Штадль Паври, задержить для нас кімнату.

Погода гарна. Перші приморозки. Коби вже скорше бути на місці. Ануся їде сьогодні туди зі Зальцбургу. Через нас передає о. Мирон свої речі, приїде пізніше.

Сьогодні 28. X. 1948 р. виїздимо. Речі вчора надані на поїзд повинні бути разом з нами. Погода гарна, тепло,

добра до подорожі. Ми всі перед подоріжжю прийняли Св. Причастя. Досвіта зірвався о. Василь зі сну із запитанням: хто був біля нього? У півсні хтось поцілував його сильно в чоло. Не знаю — не чула нічого.

Вчора не було часу піти до бавера по молоко і я ранком післала Андрійка, щоб мати до кави. Це бавер, який мешкає зараз за кладкою. Андрійко вернувся з нічим. Баверка добра жінка, мало не плакала — казав Андрійко — була б дуже радо дала, але вже дала свиням. Молоко порожнє, яке ми все діставали. Деякі люди — Німці — зібрали поміж собою столове срібло на чашу для о. Василя. Дуже сердечно прощалися з нами. О. Василь боїться невідомого. Боїться, щоб не стрінув нас холод.

Л Я Н Д Е К

У неділю вечором виїхали ми з Штадль Паври до Атанангу, а звідтам поспішним поїздом до Ляндеку. Поїзд колихався все даліше на захід поміж гори, поміж скелі, і в 6-ій год. висіли ми тут на станції. Чекали нас о. Андрій, Івасик та Ануся. Темно ще було, як зайшли до табору, на теплу чорну каву до о. Андрія. Коли розвиднілося розкрилися побілені скелі з костелом і хатками з одної сторони, заліснені гори з другої. Табір у китловині. Бараки внутрі кращі, як у Зальцбургу. На нас чекала кімната, ліжка, столики, шафа, піч. Усе, що постарав Івасик. Діти розпалили дровами, які дав о. Андрій і ми вже ночували у своєму куті. Кімната досить велика, розділили ми її на дві. Двоє вікон, а напроти гора, яка нагадує мені гору Погар з Лавочного, лише вища. О. Василь у перших днях був дуже невдоволений і приходилося мені неодне почути. Я тішилася дуже, що вже тут, маю довкруги своїх людей, що далеко від большевиків, що маю смереки. Дзвони гарно дзвонять з готичьких костелів і я добре почуваюся, що разом з дітьми і люблю цей куток у тому бараці багато більше, ніж велику кімнату в Штадль Паврі. Барак наш має число 5. Я сильно простудилася ще у Штадль Паврі, даліше зле по-

чуваюся. Трохи збирає мене острах перед будучим: з чого будемо жити. О. Василь не має жодного зайняття, а всі діти мусять вчитися. Одначе вірю, що не пропадемо, бо якщо це Боже зарядження, щоб ми тут переїхали, — то і не пропадемо. Зараз першого дня сказав мені о. Андрій, що редактор О. Мох чекає на мої новелі. Сонце світить тут лише від 11-ої перед полуднем до 2-ої по обіді. О. Василь має правити Службу Божу з проповіддю.

Я була вже з Анусею в місті. Назбирала моху, шишок, та галузочки ялівцю і смереки. Хату, стіни — хоче Василь побилити, бо вони з дощок і хата темна.

Неодні люди говорять о. Василеві, що зробив дурницю, коли перенісся з американської зони тут, а мені приходиться неодне немиле почути. Приділи слабі, доходу нема і безвиглядність робить своє. А все таки вірю, що Господь нас не покине і ми, хоч навіть тут — не пропадемо.

Знову говорили мені, що редактор Мох очікує моїх оповідань. О. Василь відповів, що тепер нема в мене часу на такі речі, а я спростувала його, що може щонебудь і найшлося би. Буду викінчувати "По царині" і "Ой дайте ми покій" — може щось з того придасться.

Снився мені сон, що не йшла я вже на захід, але на схід. Перебігала міст з одним поруччям і страх огортав мене, бо по лівій руці не було поруччя, а каламутні хвилі величезної ріки, яка плила з північного заходу на полудневий схід, перекидалися жакливою силою якраз попід цей міст, яким я перебігала. Щоб не глядіти на хвилі, я перейшла ближче поруччя по правій стороні і з притасним страхом ішла мостом. Подруга зі здивуванням питала чому боюся тепер іти тим мостом, коли не боялася перше, як ішла на захід — і я пробудилася. Чи мав би бути знову сон, як багато дотепер моїх снів, які остерігали мене та піддержували? Чи Ляндек мав би бути дійсно моїм останнім перестанком у дорозі на захід? Боюся аж надто вірити в сні, але дивуюся деяким моїм снам, головню тим, у яких бачу побіч себе приятельку, бо вони являються пізніше пересторого, піддержкою в житті.

Редактор Мох був у нашому таборі і взяв від мене нарис "Ті син", "Рейки", дитяче оповідання "Бобик" і "До каплиці". Видає кварталник "Життя і слово". Був у нас

довший час, то ми говорили багато дечого. Шукає за дитячими оповіданнями. Я згадувала про збіорчку "Рукавички", "Горбатеньку Мариню". Написала листа до редактора Сагайдачного до Зальцбургу, довідатися, що є на речі з "Рукавичками". Ануся давала свої нариси, ті, котрі я їй вибрала, на студентський конкурс до Інсбруку. Казав Івась, що її речі були одні з найкращих. Згадував про них і редактор Мох. Казав, що думав, що це мої нариси хтось читає.

Ходжу часто до міста. Нагадує своїм положенням, своїми терасовими вуличками місто Бучач, лише в більшому розмірі. Є на виставах багато гарних річей, а мені лише жаль, що не маю гроша та й не можу зробити своїм дітям приємности на св. Миколая.

Почуваюся добре, наче б виконала щось, чого вимагав від мене мій обов'язок. Тяжко мені трохи варити на стільки осіб, може вдасться частинно брати у таборовій кухні готові страви. Погода гарна, тепло. Помалу впорядковуємо нашу мізерну господарку. Купила собі тирольський сервісік на каву, схожий на гуцульський, щоб мати коли хтонебудь відвідає мене. Коло нашої кімнати, на дворі, забив о. Василь з Івасем два колики, до яких дочіпили ми шнури, щоб було де вішати білля. Часто треба прати, а стриху нема. Сьогодні робить о. Василь з дощок будку на дрова, які ми купили в тартаку, бо може впасти сніг і замкнуть. Що суботи заїздить авто з яблуками і яриною — можна купити. Можна купити багато, коби лише гроші, а їх у нас мало. Івасик тішиться, що має дістати стипендію, але ще не має. Справа парохії не розв'язана, хоч о. Андрій часто нас відвідує. Кожний священник править по черзі. Священників є 5, а о. Мирон буде 6-ий. Люди живуть надією виїзду і взаємно ставлять собі питання: "Куди виїздити?" Це питання найбільше пригноблює о. Василя.

Люблю дивитись на заліснені гори напроти мого вікна, люблю дзвони з готицьких костелів і люблю ранком, коли ще зовсім сіро на дворі, йти до таборової церковці. Іду звичайно в середу і п'ятницю на год. 7-му, на Службу Божу о. Василя. Церковця це подовгастих барак, перероблений з кінської стайні. Долівка бетонова. Бідно, але гарно устаткована. Є святилище з іконостасом. А також підвищення

для хору. Під високою, залісною горою. Пошум смерек продістається в нутро церкви.

Один німецький місіонар давав відчит про Терезу Нойман. Відчит був у місті. Я дуже бажала піти, та о. Василь боявся мене брати. Цей місіонар був три місяці біля Терези Нойман. Робив сам знімки і тут їх висвітлював. Знімки кольорові. Людей було дуже багато, важко було протиснутися. З табору був лише о. Василь, о. Андрій і ще один богослов. Враження дуже сильне, головню екстази з Великоднього тижня — криваві сльози в костелі перед Св. Причастям і т. п.

Почав падати сніг, легкий, спокійний. Учора курило снігом на верхах. О. Василь рубає з Івасем дрова та складає в будці, щоб не замокли. В гімназії приготування до Миколая.

Я захворіла — простудилася. Був сильний мороз, а це бараки, наріжна кімната, поєдинчі вікна, з-під підлоги сильно тягне. Коли була хвора, снився мені наймолодший брат. Прийшов до мене і я так дуже ним втішилася, а він радів, що я так тішуся. Згадував, що проводить час цілими ночами на молитві. Потрібно було йому одної Служби Божої. Не знати чи живий і перебуває десь вивезений у підземеллях на молитві, чи не живе? Молилася за нього і дуже раділа тим сном, був для мене дуже милим.

Не виходжу нікуди, бо простуджена — о. Василь не пускає. У моєму вікні гора засніжена, смереки, клаптик соняшної картини поміж верхами. Зближаються свята. Боже! Коби це вже останні на чужині! Додому хочеться. До дому... Всі Єпископи відмовили Василеві допомогти, бо жонатий та й брак місць, а додому дорога зачинена. Люди тратять віру на поворот.

Учора почався новий 1949-ий рік. Мороз звільнив, відлига і говорять місцеві Німці, що вже по зимі. Я почала Новий Рік тим, що відвідала дві вдови, одну з них Гриньовську — псевдонім Арета. Мусіла багато говорити про свої життєві переходи, як і слухати їх оповідань.

Наші свята перейшли бідно, скромно, без прийнять. На Свят Вечір уперше були самі — 6 осіб. По вечері пішли колядувати о. Андрієві. Діти пішли також зі школою і студентами. Притряс свіжий сніг, а сьогодні свіжий мороз. На

третій день свят ходила з о. Василем відвідати старушку-їмощь, яка вже два роки не рухається з ліжка. Дуже старушка тішилася і сердечно цілюючи мене дякувала. Це для мене було наймиліше з цілих свят. Дістали листи з Канади, з Америки від родини і знайомих. Звідси люди виїздять і радять виїздити. Скрадається до людей зневіра. Безвиглядність робить своє.

О. Василь править Службу Божу найскорше. Я все ходжу на сьому, як звичайно в середу і п'ятницю. Щоденно не маю часу ходити. До Св. Причастя приступала через цілі свята, на Новий Рік і Йордан. Завела собі звичай сповідатися і причащатися раз у місяць і свята Божої Матінки та Ісуса. Коли в п'ятницю по Йордані люди приступали до Св. Причастя і о. Василь причащав — я подумала: "Ісусе, якщо я без гріха — прийди до мене..." Я сиділа в лавці, примкнувши очі і образ пересунувся в моїй душі чи радше побачила в підсвідомості як висока, аскетична постать у сніжнобілій одежі, що сягала по бетонову долівку, закриваючи зовсім ноги, наближалася до моєї лавки.

Я радше бачила цілу постать, обличчя - риси наче б замазане, марне, не дуже виразне, зате одіж грецького крою в поясі невидимим перев'язана, рукави широкі, грецькі, сніжнобіла, а радше надприродно біла матерія — рід атласу.

Ця постать сіла на лавці перед моєю лавкою, по моїй лівій руці, обличчям напів зверненим до престолу. Мені було дуже - дуже любо на душі. Я глянула в напрямі лавки і образ даліше цей самий перед очима. Я ще раз глянула — це саме. Святе Причастя скінчилося — я відчинила очі широко і тоді нікого вже не було, але любе враження осталося на цілий день.

Розказувала це о. Василеві, питала чи можу записати в щоденник. Казав записати та й казав, що це доказ, що можу духовно причащатися. Радію і дякую Господеві, що буду могли духовно причащатися, і тішуся, що нема в мене тяжких гріхів.

У Ляндеку тепло, весна. Багато людей зголосилося до Австралії, а коли ІРО покликало — не хотіли їхати.

В першій годині вночі 26 січня хтось застукав сильно в двері кожної кімнати нашого бараку і крикнув: "Вогонь,

школа горить!" Ми скоро вбиралися, дим заляг коридор і втискався до кімнати. Наш барак п'ять кроків від поперечного бараку — горючого, що був незамешкалий і де містилася пластова домівка. Стіна нашої кімнати фронтова — безпосередньо на самій дорозі просто вогню. Барак шостий повздовжній почав горіти, наш у найбільшій небезпеці. О. Василь і Івасик не дозволяли мені нічого брати. Казали якнайскорше виходити і Івасик розбив вікно, щоби розікрити. Ми — Ануся, Наталочка і Андрійко і я вийшли. Я була певна, що наш барак уже горить, а зараз загоряться всі бараки. Ануся просила не оглядатися. Я була спокійна, але молитись не могла, ледве два "Богородице Діво" чи "Под Твою милость". Ми здержалися біля останнього бараку — хлоп'ячої бурси — на полі. Мені було жаль, чому о. Василь не дозволив мені нічого взяти. Я ж оставила свої цінності: іконку Матінки Божої Зарваницької, вервичку, рукописи. "Певно згорить мені це все" — подумала. А найбільше журилася, що буде зі всіми людьми як погорять бараки, де примістяться, чим окриються, це ж морози і вітер гострий, зимний. Ми дійшли доріжкою до міста. Гори від сторони міста і місто аж червоні від заграви. Сикавки з міста приїхали щойно десь по годині. Певно пішло вже багато бараків з вогнем! Вітер дошкулював і Ануся наполягала йти до чекальні на станції, там тепло, а ми не одягнені були як слід. Ми пішли, Наталочку вислали подивитися, що діється в таборі. Вона стрінула товариша Івася, який шукав нас і вернулася з ним. Довідалася, що вогонь зліквідували. Наша кімната не зайнялася, тимсамим цілий барак врятований і багато дальших бараків. Багато товаришів Івася помагають рятувати речі. Зазначив, що при такому вітрі це чудо, що на тому спинилося. Лише цей незалюднений барак згорів до тла і шостого бараку передня стіна — дві кімнати. В 3-ій год. над ранком було по всьому. Німецька пожежна сторожа навіть не хотіла рятувати, бо казала "умзонст", але опісля помагала рятувати і багато французького війська прийшло, та до того часу могло було багато згоріти. Дивувалися німці, що ніхто з людей не плакав, ані не кричав, а спокійно помагали одні одним. Люди вже привикли до нещастя. В четвертій прийшли ми до хати. Мені закрутилася голова, коли подивилася на це

все. О. Василь не знав був, де ми, і стурбований бігав та шукав за нами. Ми зайшли були до знайомих, які попросили на чай—погрітися. О. Василь приніс мені ікону Зарваницької Божої Матінки. Почекали аж розвиднілося, тоді о. Василь відправив подячну Службу Божу. Іконка в часі Служби Божої стояла на престолі.

По Службі Божій пішли ми до бараку складати та чистити хату. Люди говорили поміж собою, що Матінка Божа заслонила "фартушком" бараки. Один дзядзьо з нашого бараку, сказав, що ми щаслива родина, бо ми в першій кімнаті і через нас охоронений цілий барак та всі люди. Говорили, що о. Василь поблагословив образом Зарваницької Божої Матінки бараки і тому Зарваницька Божа Матінка їх урятувала. О. Василь признався мені, що зробив так, коли вже нас не було. А навіть повісив іконку на фронт бараку, — просто вогню.

Причиною вогню, говорять одні люди було, що хтось підпалив, а дехто, що неувага — мусіли по стодинах оставити вогонь у печі. Більшість твердить, що підпалено. Від тепер збільшено поліцію і мають щоночі сторожити. Нам не пропало нічого.

У моїх буднях на саму згадку про моє духовне Св. Причастя робилося мені лячно. Я не знала як маю поступати в будуччині, бо видавалось мені, що не повинна просити: "Ісусе, прийди до мене", тому, що Ісус є найбільшою святістю, а я звичайна жінка. Боялася просто думати про це. Видалось мені, що найкраще було б, як би я могла схилити голову клячачи у Його стіп.

О. Василя вибрали головою Т-ва св. Андрія в Інсбруці, т-ва священиків. Я не хотіла, бо там, як говорили: багато непорядків, однак таки мусів погодитися на цей вибір. З'єднує собі симпатії. Довідався також, що на випадок війни Франція забере тих людей, які не виїдуть за море — наш табір і Зальцбург — до південної Франції. Це вже умовлене і запевнене. О. Василь заспокоївся, я відітхнула.

Тут у таборі є вже зорганізована пожежна сторожа, як також ніччю все є варта з кожного бараку по черзі. Було знову кілька сильних морозів. Якось перебули. А тепер пробивається весняне, ясне, сонце із-за високих шпилів гір у наш табір. Бігають діти і відрадніше. Я чомусь усе маю

багато праці в хаті. Абсорбує мене така праця. Часто почувуюся змучена — тимбільше, що довго вночі світло. Івась має багато праці, пише і світить. Хотіла би перенести хоч частинно харч на таборову кухню, але тягну доки можу.

Довідались з часописів, що Преосвященний Кир Никита над Азовським морем, Митрополит Кир Йосиф на Колімі, о. ігумен Климентій Шептицький помер, а в Уневі біля Перемишлян у Галичині, концентраційний табір для всіх монахів і священників. Часто журюся братом.

Врятування нашого табору приписують даліше рятуноків Зарваницької Матінки Божої, а нашу родину називають щасливою родиною.

Зближалось свято Трьох святих і Стрітіння. Я бажала йти до Св. Сповіді і Св. Причастя. По образах душі в часі духовного Св. Причастя огортав мене страшний переляк, я боялася просто йти до Св. Причастя. Чому ця боязнь виникала у мене — не могла я собі ясно з'ясувати. Мабуть із-за неспійманности величі Господа Ісуса. Я сподівалася, приймала Св. Причастя в різному напрямі через три дні, а сьогодні Стрітіння, знову духовне Св. Причастя. Образи душі повтаряються раз сильніші, раз слабші, що тяжко нераз уловити. Коли приступала до Св. Причастя, бачила при зачинених очах, перед віттарем і в лавці вже: на ступенях віттаря Матінку Божу, як держала на руках Ісуса знятого з хреста з ранами на руках і ногах, у терновому вінку. Матінка Божа плакала, я тулилася тоді до ран Ісуса, благала милосердя для мого народу, який так важко терпить.

О. Василь забороняє мені говорити про образи душі, забороняє роздумувати, а я боюся, бо не можу з'ясувати собі докладно чому це так є. Боюся, щоб це не були якісь мої урєння, хоч ці образи виступають однаково, як при зачинених так і відчинених очах. Це хвилинки, які скоро зникають, а роблять сильне враження. Тяжко вірити, щоб я дійсно мала стільки ласки.

Люди виїждять усе більше, а в нас ані надії на таке. Нераз огортає страх, бо діти коло нас. Тут заїздять большевики зі своїм кіном. Ніхто не йде, вони відгрожуються,

лазять поміж бараками. Боюся їх тепер, утікаю геть, щоб не бачити.

Радію, що Андрійко вже нормальним учнем. Дістав свідоцтво, втягнувся у свій триб студентського життя. Інакше себе почуває і о. Василь поцілував мене, як Андрійко дістав свідоцтво. Доказ, що зробила добре ідучи тут, чи напірала щоб тут їхати.

На дворі сонце, але зимно. Сьогодні всі йдуть на рентгена і я мушу йти.

Здержано большевицькі комісії з кіном зовсім. Не можна їм тут приїздити. Погода прекрасна.

Хоч був день моїх уродин, а о. Василь мусів поїхати до Інсбруку, бо переїжджає до Риму Преосвященний Кир Іван і задержується кілька годин. О. Василь хоче бачитися з ВПреосвященним. Встав о пів четвертої ранку відправити Службу Божу—поїзд о 5-й. Я з Івасиком і о. Василем пішла до церкви. Було ще темно, тихо, лише вартові гупорили на площі поміж бараками. Мала щастя, що під час Служби Божої прийшов другий священник і я висповідалася та мала час прийняти Св. Причастя.

Від дітей дістала дещо солодкого, трохи спекла дітям солодкого та й мала щастя в хаті. О. Василь дістав "кер пакет" і лист від о. Богдана Їжака з Америки. Отець Богдан дістав нове місце, працює в єпископській канцелярії. Пише, щоб вносити подання за парафію, всі подання переходять через його руки. Прислав також п'ять долярів на Службу Божу. Втішилась я, бо вже на випадок якби не можна вернутися домів, є надія рятунку.

Останніми часами відвідувала я Арету-Гриньовську. Стратила впродовж пів року чоловіка і доньку. Психічно зле почувається, любить говорити про позагробне життя, про духів. Давала я їй приклади зі свого життя.

У житті табору деякі зміни, приходять Американці — крім французької адміністрації. Кажуть, що це краще. На дворі холодно, дощ. Мав приїхати цього тижня о. Абт Петро зі Штадль Павра з о. Мироном у відвідини до нас — щось перешкодило, не приїхав. Поза тим сіра дійсність. Писати для себе нема можности, завеликий рух у хаті.

Ми дістали від о. Богдана Їжака 29. III. 1949 документи на 4 особи, Єпископ Кир Констянтин Богачевський під-

писав згоду і буде платити дорогу за 4 особи. Івась і Ануся через Католицьку Акцію, щоб менші були кошти. Можна робити старання в американського консуля. Мені чогось зробилося прикро. Виглядало б, що неможливий для нас поворот домів. "Непотрібно нас у Зарваниці..." Хай діється Божа воля!

У хаті все повно журби, як звичайно, за харчі, за одяг. Потепліло, а нема в що вбратися і нема за що купити, у магазині годі дістати те, що треба. Перешивати нема з чого. Все журба і журба.

Ходила я третій день — 3. IV. — до Св. Причастя. В часі Св. Причастя мала я образ душі, як постать у білому, монашій рясі, стояла напроти мене і я тулилася до неї по правій стороні. Мені було дуже добре, слъози стали мені в очах і я говорила в думках: "Я дуже люблю Твою Маму".

Деколи являється пригадкою вівтар Зарваницької Матінки Божої з Її іконою, ясний, променистий, повний соняшних променів, гарно прибраний квітками та рушниками, як давно, і тоді робиться тужно.

Того самого дня приїхав з Інсбруку редактор Мох. Запитав чи може взяти собі до друку для наступного числа "Життя і Слово" мої "Рейки" і "Її син". Сказав, що одно лише може сказати, що замало пишу, повинна більше писати і то сучасного. Питався — "може дала б до друку свої спогади?" Я сказала, що можу дати уривки зі щоденника, але спомини друкувати думаю, що ще за скоро, бо звичайно друкують люди це у схилі віку. Взяв "Вітреницю", "Вівчар'я" і "Сефту", щоб видати збіркою. У Мюнхені редактор "Християнського Голосу" — ред. д-р Петро Ісаїв звернувся до нього з проською дати щонебудь друкувати. Радив мені прилагодити — переписати на машині — збірку нарисів, дитяче оповідання "Горбатенька Мариня" — що лише маю. Наступне число "Життя і Слова" має бути подвійне і то присвячене самим жінкам-письменницям. Я була на фільмі "Пісня про Бернадету" — в деяких моментах плакала. Хотіла б дуже написати книжку про Зарваницю.

Говорять, що наш табір мають десь у червні перенести над Рен, по французькій стороні. Там лагодять для нас

бараки, а тут має прийти військо американське і магазини. Має бути закон ІРО, що більше нових мешканців до табору не будуть приймати. Опікуватись будуть лише тими, які є в таборах. Багато ще до червня виїде людей, а ті, що лишаються, будуть перенесені. Говорять, що війна неминуча. Хотілось би переховзнутися з дітьми якось так, щоб не виїздити за море, а перетривати усе тут, в Європі. Вчора виїхало багато людей до Австралії й Канади. Люди їдуть і плачуть, що їдуть за море, а не додому. Багато людей з табору виходить на двірці прощати тих, які виїждять.

Коли я була вчором дуже втомлена і в вечірній молитві жалілась на тяжкі мої хатні обов'язки, побачила в уяві картинку моєї душі: голову Терплячої Матінки Божої. В середу, в часі духовного Св. Причастя, неожидано голову Терплячого Ісуса — Хустку Вероніки. Сьогодні Благовіщення і я хотіла конечно висповідатись й прийняти Св. Причастя. В часі Св. Причастя з'явився в уяві осяяний сонцем престіл Зарваницької Матінки Божої. Ікона у прекрасній короні на голові, а хвилинку знову ж на тому престолі Терпляча Матінка Божа. Образи ці з'являються ненадійно, як неочікуваний фільм, бо нераз у даному моменті думаю зовсім щонебудь інше. О. Василь каже, що треба знати добре психологію або бути психіатром, щоб це пояснити. Я знову не знаходжу себе такою ідеальною, щоб могла приписати собі аж спеціальні вирізнення. Нераз дивує мене це і застановляє, але і боюся якоїнебудь обманити самої себе.

Тиждень перед Квітною неділею о. Василь давав реколекції. Дуже люди були вдоволені і тишилися. В суботу була загальна Св. Сповідь і в. Причастя. У великодню суботу я знову сповідалася, приймала Св. Причастя на перший і другий день свят, а третій день чогось уже боялася. В часі Св. Причастя бачила образ душі, як постать у білій рясі. Ісус мов простягав руки за мною та я все таки боялася уроєнь. Боюся вірити у велику "досконалість" своєї душі.

Зі святами мала я дуже багато праці, не стає сил та й рук. Діти мають свої зайняття, а я нераз така перетомлена, що й годі писати. Тужу дуже за своєю працею, яку люблю і безвиглядність попросту забиває мене. Наталочка

здада вже матуру, — дяка Богові за це. В перший день свят припадали уродини Івася і я взяла на снідання студентів товаришів, в більшості таких, що зовсім не мали де піти. Хотіла хоч стільки зробити доброго діла. Свята були гарні, теплі, діти виводили гагілки. А тепер добре холодно, мряки снуються горами.

У хаті журба з одягом. Треба би дещо докупити, але нема гроша. Важко — головно мені — денебудь вийти з хати, бо нема в чім. На перший день свят, на обід, просила п. Гриньовську з донькою, та не прийшла, аж на третій день свят принесла мені туліпани.

Батьківський гурток уряджував день Матері. Ануся читала у програмі мою "Марію" і давала мою сценічну картину "Матусю", цю саму, що в Зальцбурзі. Говорили люди, що враження було дуже сильне, на залі плакали. Матусю грала артистка театру п. Кононіва, решта студентів та студентки. Ніхто не знав, що це я написала. Тепер уже здається знають.

У нас справа виїзду до ЗСА робиться актуальною, я не перечу, але переживаю сильно і боляче. Анусю вже кликали до Інсбруку в справі виїзду, але ми відсунули, щоб їхали вже всі разом. Кажуть, що наш виїзд буде можливий на серпень-вересень. О. Василь тепер каже, що буде відволікати на якнайдовше, бо вірить сильно в мій сон, що вернемось додому. Не знаю, що на це сказати. В хаті біда, вбратися нема в що. Прийдеться знову хіба ціле літо просидіти в бараці, а так гарно скрізь! Я не можу користати: ані вбратися в що, ані часу не маю. Хатні обов'язки затяжкі для мене. Всі порозходяться з хати і я мушу все сама прилагодити — чуюся дуже втомлена та й нема що кому сказати. Я б так хотіла хоч трошки часу для себе, та годі.

Всі люди з таборів мусять до грудня цього року рішитися й подати куди думають виїхати, бо в червні 1950 року кінчить ІРО опіку над утікачами. Кажуть, що по реченці — себто грудні ц. р. тих людей, які не подадуть свого рішення, ІРО примістить там, де буде місце за своїм рішенням, а можливе, що і вишлють деяких "на родину". Табори помалу ліквідуються, люди виїзять на всі сторони світу в сльозах туги за рідною землею. У нас справа виїзду набирає ще яскравіших, дійсних форм. Почуваюся дуже зле.

Не вірю, щоб ми могли з Америки вернутись додів, у кожному разі не скоро. Починає заломлюватися віра в поворот додів, терплю багато. Стільки страждань з цілою родиною, стільки літ вичікування на надію повороту і все те мало б пропасти? А нераз таки жевріє промінчик, що ще ціле літо часу і може якось уложиться нам так, що не будемо мусіти виїздити, а зможемо перечекати воєнну хуртовину десь в Європі і тоді поворот додів усе певний... У мене таке якесь нераз дивно-прикре почуття, що не знаю, про що маю молитися: наче б була на роздоріжжі, зовсім без жодних приятелів, опікунів, наче б мене і Господь опускав. Так гірко, так прикро мені... Так люблю Матінку Божу безмежно і так дивно і прикро мені, що не маю жодної вказівки, що маю зі собою робити. Нераз приходять думки: кинути все і самій пуститися на Схід, до Зарваниці, на пропале, що буде — то буде зі мною. Та з другої сторони знаю, який невимовний біль справила б своїм рідним і що в мене обов'язки до моєї рідні... Як тяжко..., як тяжко, як сумно...

Цілую тепер усе кінчик рушника, яким прикрашена іконка Зарваницької Матінки Божої, бо поцілувала раз руку і видалося, що діткнулася живої руки. Я налякалася і цілую тепер кінчик рушника наче б скравок Її одежі. Я написала нарис із цієї події. О. Василь казав, що цілування в кінчик рушника могли б назвати девоцією. Я робила це в добрій вірі, пронята глибокою покурою. Просто не вміла найти способу виявити покуру.

Просив у мене поет Ковальський примірника "Матусі", бо був на інсценізації і дуже йому подобалася. Каже, що під мистецьким оглядом це бездоганно викінчений твір, який піддав йому багато гарних думок до його поеми, що її він тепер пише. Тому хоче переглянути. Я позичила йому на два дні.

Раннім ранком тепер багато дзвінків у громаді кіз, які йдуть пастися. Усміх сонця, зелень по збочах, білий пушок поміж бараками з цвітучих дерев. Деколи захмарені вершки і холод. Тоді приємно, бо так спека і дихати нема чим. З тугою дивлюся все на збіч гори, що нагадує мені Лавочне, втягаю в себе легкий пошум смерік, що хвилюють горою і жаль, що знову не маю того, чого хотіла. Усе хатня

праця до перемучення і позатим нічого більше. Багато людей виїздить до Америки. Приспішено забирають людей і нам стелиться ця сама дорога, бо табори опорожнюють. Був у нас один священик з Баварії в справі карітасу для Австрії. Радить їхати до Америки. Називає особливішою Божою ласкою те, що ми маємо документи для цілої родини. Святіший Отець лагодить для жонатого священства Аргентину. Які перспективи для нас їхати там з дітьми? Молюся, прошу допомогти, якихнебудь вказівок: що маю робити зі своєю родиною? Як рішитися? Дуже гірко провадити хату серед таких обставин, коли всього недостає. Я втомлена нервами та фізично, а ніхто не всилі зрозуміти моїх зусиль у тому напрямі. Кожний день незрозуміло для других тяжкий. З острахом відчиняю ранком очі, тяжко зачинаю увечері.

В образах душі часто бачу Зарваницьку Матінку Божу. Її вівтар — то знову постать жінки в сніжнобілій, довгій одежі з Дитятком, або без Дитяти. Усміхається до мене, нахиляється наді мною, простягає руки Дитя або Вона. Постає на тлі карпатських смerek, з тендітної білої одежі неначе серпанок-мряка, з обличчям до заходу. Дитя на руках, руки розложені до обняття — це мент і розпливається все. Це в часі молебня - молитви "Под Твою милость".

По тому почуваюся спокійною і добре мені на душі. Розказую це нераз о. Василеві і жалую, що розказую, бо завважую, що при тім зачинає все говорити про щонебудь інше. Не маю доброго сповідника і не маю через це вдоволення.

Редактор Мох розказав мені, що хіба сам буде друкувати мою збірку, бо редактор "Християнського Голосу" вже виїхав за море. Я спитала його між іншим: чи існують на його гадку "образи душі?" Засміявся і сказав, що я вводжу зовсім щось нового. Твердив, що якщо я не бачу чогонебудь так ясно, як якийнебудь предмет з мого оточення, то це може бути "асоціацією думок", "надхненням" або "фантазією". Питався, чи добре мені з тим — я сказала, що добре. Задумався і нічого вже ми на цю тему не говорили. Мені чогось дивно називати це фантазією, бо не може бути це ані надхненням ані асоціацією думок. Чому

давніше не було цього у мене? Я звичайно по тому плачу, боюся, що не вмію дати собі вияснення.

Коли я приступала до Св. Причастя — з'явився образ душі — так мені найкраще називати — за о. Василем як причащав — постать священика високого, худого, гострі риси обличчя з борідкою в темночервоному фелоні. Погляд очей дуже сильний, глибокий. Ця постать дійшла до мене у ряді і розплилася за плечима о. Василя. Сьогодні в часі Св. Причастя усміхалося це саме обличчя з-поза о. Василевих плечей до мене і розплилося. Коли я вийшла з церкви і думала зовсім про щось інше, наче б відчула, що хтось є побіч мене. Оглянулася і побачила в образі душі ту саму постать у темночервоному фелоні. На вулиці не було нікого, подальше йшла старша жінка. Я пристала, глянула добре. Нема нікого, а за хвилю знову ця сама постать весела, усміхнена супроводила мене, поли фелона розвиваються. Я здивувалася: чому в фелоні на вулиці?! За хвилю зникла і так аж до моїх дверей хвилями насувалася перед очі. Під дверима кімнати стала і я стала, подумала, що хочу мати його за свого приятеля. Відчинила двері і в хаті ця сама постать — і я розплакалася. Є щось дивного, зворушливого в тому. Опісля боліло мене серце. Серед зайнять постать розплилася, але я в праці скорше рухалася наче б сильнішою стала. Коли це приходить я все здивуюся, трохи налякаюся, а зараз звикаю і добре мені. Це була перша п'ятниця червня, в якій я рішилася все у першу п'ятницю приймати Св. Причастя.

Наша справа з виїздом буде проволікатися, бо наші документи не є ще повні.

ІРО напірає на виїзд за море. Вийшли нові закони, що хто не виїде у призначенім йому часі, то його спишуть з виїзду до Америки. Ми маємо журбу з Анусею й Івасиком. Вони мали їхати через Католицьку Акцію, їх числа переходять і грозить їм виключення. Наші "афідавіти" не мають значення. Католицька Акція написала до Кардинала в тій справі, щоб порозумівся з Єпископом і прислав нам документи, на підставі яких могли б ми виїхати. О. Василь поїхав знову до Інсбруку. Якщо така Божа воля, щоб ми виїхали, то мусимо з тим погодитися, але боїмося розділу від дітей. Непевні часи. Може якось зговориться з

конзулем і стримає виїзд дітей, а Івасеві дозволить скінчити студії. Багато через те журби в хаті, непорозумінь. Завтра знову транспорт до Америки. Виїздить багато інтелігентів. До того всього ще й поголоски, що мають наш табір перенести до Куфштайну, або Куфштайн - табір до нас. У таборі порядки на кожному кроці, бо комісія має рішати. Психічно зле почуваюся, боюся розбиття родини, а про те, що поворот домів стає чимраз більше утопією — боюся вже й думати. Тяжко мені повірити, щоб з Америки можливий був скорий поворот. В Америці чекає тяжке життя, тимбільше для священика, люди звідти лякають. Боже, Боже стільки горя, стільки сліз! Табори ліквідують, мусять люди виїздити все даліше, у невідоме...

Від тижня ходжу до лісової каплички відмовляти вервичку. Старенька капличка — "Вальдкапелле" — між смереками, при лісовій доріжці, побіч зрубу, вся обвішана найрізноморднішими св. образами і образками від давніх часів. На деяких образах дати років і написи "Марія помогла". На головній стіні за ґратами "Піста", нижче коліровий образ Матінки Божої у синьому завої на голові (до половини) і квіти у фляконах — тепер лілеї. Часом горять дві свічки. Повна капличка лавок до молитви і троє малих дверей — на одну особу. Капличка дерев'яна — старенька. Місце до молитви гарне. Спокійно, тихо, смереки шумлять і аромат суниць, папороті, лісу... Молюся за поміч: розв'язку у прикрому положенні нашої рідні: "якщо неможливий поворот домів, прошу кутка, щоб могла виховати діти". Сьогодні дістали вістку з Америки, що вийшли наші документи від Єпископської канцелярії. Видно, що така Божа воля — хай діється Божа воля. О. Василь каже впорядкувати речі: "Треба даліше рятувати діти". Приватні листи з Америки пишуть про війну в 1950-му році. Згадує один лист, що на випадок війни Америка не буде журитися Європою, отже треба старатися скоро виїхати. Може пізніше ще можна буде колись вернутися додому. Мені невимовний жаль їхати даліше. Привикати знову до нових людей, нового оточення не знаючи мови, не мати певної надії чи вернемось додому. Жаль дуже тих, які осталися дома та й чому не взяла грудки землі з хати. Боюся, щоб не забути хоч звідси взяти. Прикро, що Івась не

може закінчити тут студій, але може і краще так, як вийдемо всі разом. Дивні Твої дороги, Господи, куди провадиш людей... Хай діється Твоя свята воля!

Ми вже були в лікарській комісії в Інсбруку. Випало все гаразд і наш виїзд числять на кінець серпня або вересень. Я ошоломлена тим усім, не можу ніяк освоїтися з виїздом. Усе видається, що може... може... буде якось інакше.

Минулої неділі була проща до Люрду з проською за рятунок для українського народу. Числили кошта подорожі на 1,000 шілінгів від особи і ніхто не міг поїхати. З Австрії виїхало ледве 3 особи. О. Василь, щоб долучитися до прощі, зарядив тут через три дні молебен і в неділю Св. Сповідь та Св. Причастя в цьому самому наміренню. Я молилась за рятунок і все молюся, що воліла би поворот домів, аніж подорож до Америки, річ ясна з хвилиною зміни в Советському Союзі. А тим часом треба приготуватися до виїзду. Сховала собі вже камінчик з гори біля лісової каплички та грудку землі з грядки під моїм вікном у бараці.

У таборі тепер гарно, розцвітають соняшники, яких багато поміж бараками, та крокуси і темночервоні далії у городці між бараками. У день гарно, в ночі годі заснути від настирливих блощиць. Не помагають десинфекції, мандрують з кімнати до кімнати. Втоплена невиспаною ніччю, сплю деколи в день. До того всього беремо застрики проти тифу та віспи в місцевій амбулаторії.

Тужу дуже за Лавочним, особливо, коли молюся в капличці між смереками. Добре мені там і жаль.

На свято Успення скільки спогадів, а яка дійсність? Підготовка до виїзду в незнаний світ за океан. Ми перейшли вже візиту в конзуля і до двох тижнів повинні виїхати. Дуже прикре почуття і жаль. Не можу зрозуміти чому воно так складається, що треба виїхати. Всі виїждять, кожний спішиться, хоч звідтам нема веселих листів і кожний знає, що там важке життя, не знаючи доки. А може на все, до кінця життя? Господи! як важко, як сумно! Чому так мусить бути? Розкриваю широко очі мов мале дитя, щоб глядіти на все, що має мене стрінати в наступні дні і не всіли вже й дивуватися. Більший страх огортає мене перед

невідомим. Лякаюся за дітей — чей прийдеться їм важко працювати. Ануся і Наталочка заручилися. Ануся за студ. Р. Максимовича, Наталочка за студ. А. Таніна. Чи добре чи зле, не знаю. Будучина покаже, так зложилося. Івась хотів конечно тут лишатися і докінчувати студії. Було мені його дуже жаль і є жаль, але не могла ніяк рішитися лишати його самого тут без жадних засобів до життя. Боюся розбивати родину. Остаточо рішився їхати з нами. Хай діється Божа воля! Загально, всі поважніші люди не радять його лишати, бо часи дуже непевні, можна раз на все розділитись. Жаль мені його, але він ще такий молодий, що має час закінчити студії.

Підготовляємося до виїзду. Важко, не годе нічого продати, а гроша потрібно. Тепер прання, чищення, шиття. Паки-скрині — вже готові. А думка безнастанно сверлує мозок: "що далі? Чи вернемось домів? Коли це буде можливе? Чи зможу там хоч трошки працювати для себе, писати, чи так як тут лише затовкатися щоденною працею біля кухні, в хаті?

Ми в переходовому таборі у Зальцбурзі — "Лягер-казерне", 3-ій поверх.

Сонце яскраво освітило кімнату з поверховими ліжками, сірими коцями та брудну, давнонемиту долівку. За вікном шум — рух авт і тихий ледве помітний шум сивозеленової ріки Зальцах, безпосередньо за дорогою під вікном. Дальше перетяті вершки гір, лагідні, спокійні, з ріснею. По правій стороні замок, особливо гарний увечорі, освічений здолу рефлекторами. В нашій кімнаті 10 осіб. Заїхали тут 10-та год. вечір 9. IX. з Ляндеку. Звідки виїхали 5-та год. 20 м. ранку, тихо, без великих прощань, бо ненадійно в тій годині о. Василь правив з о. Мироном Службу Божу, було кількоро людей у церкві. Я — коли пакувалися ніччю, як теж і о. Василь, мали враження, що скінчилася недоля, їдемо додому. Та це була омана, може тому, що їхали частинно на Схід. Я дістала трохи квітів при прощанні і на диво — були ми всі спокійні, з малесенькими виїмками. Тут сидимо до 15-го, переходили ще раз лікарські оглядини та їдемо до Бремену. О. Василь поїхав з о. Мироном до Лямбаху, до абта о. Петра попрощатися; приїдуть сьогодні.

Дивне почуття коли дивлюся на спокійні, загосподоровані німецькі обійстя. У своєму куті живуть люди спокійно, укладають життєві пляни, ніхто їх не рухає, нічого не лякаються. А ми? За що? По що? У такий далекий світ без надії повороту домів? Незбагнуті дороги життя — людей — народів... Сталося це у що ніколи не могла повірити, що станеться. Мабуть так треба — така воля Господня. Важко нераз погодитися, а треба.

Перед нашим виїздом віобрала в ред. Моха свої 3 новелі "Сефту", "Вівчаря", "Вітреницю". Вирвав кілька карток з нового числа "Життя і Слово", у якому є друковані мої "Рейки". Мав передати мені це ціле число, але досі не маю. Просив залишити "Сефту", хоче передрукувати. На станції Інсбрук передала йому "Сефту". Радив зголоситися у Філядельфії до редактора д-ра П. Ісаєва.

Від досвітку не могла спати. Все зривалася, наче б свідомість моя будила мене, що маю сьогодні йти на Службу Божу. Я пробуджувалась, з'ясовувала, що не середа, а вівторок, засипляла і будилася. Розшукувала в пам'яті чи не будуть це якісь роковини, чи може чиїнебудь уродини — нічого не находила і засипляла. На Службу Божу не йшла тому, що це не була середа.

Пізніше пообіді було мені дуже й дуже прикро, бо о. Василь сказав, що сьогодні "Положення пояса Пречистої Діви Марії" і це день, у якому ми переходили міст на Урфарі. Жаль було, що не пригадав мені цього ранком.

15. IX. в 10-ій виїхали ми з ручним багажем тягаровим автом, наша група 13-та (24 особи) на двірець у Зальцбурзі. Дощ падав. Мені зробилося невимовно жаль. Стала перед очима Зарваниця, Лавочне, могила Мами в Соколівці, могила Батька в Лавочнім, ті кутки, куди бігала дитиною, брат, решта родини, чудотворні зарваницькі ікони: Матінки Божої та Ісуса і знов усе від початку повторялося гей у калейдоскопі. Я прощалася з усім у своїх думках і жаль стискав серце. Ми зайняли особний переділ — наша родина і ще 2 пані знайомі з дороги — та чекали до 3-ої пообіді. Сила народу вийшли прощати людей, які від'їздили нашим транспортом — спеціальний поїзд ІРО, безплатний — просто до Бремен. Багато сліз при прощанні і ми

від'їхали. День передтим ще приніс редактор Сагайдачний мої рукописи дитячих оповідань і "Сефту".

Прекрасні околиці горбковаті, легко заліснені, ясна зелень, багато садів, яринних городів, де-не-де плуг на стерні і ясне сонце, все нагадало околиці з Бережанщини, Стрийщини, наші галицькі сторони. Їхали цілу ніч, вагони неосвічені, подорозі діставали їсти. Аж в 3-ій пообіді вивантажили нас на авто і завезли у великі будинки. Дощ пустився як "з цебра". Обслуга Поляки—поліція, реєстрації всі при вході і ми дістали "S" карту - легітимацію і нашу спільну кімнату. Без цієї карти не можна ніде рушитися. Виходиться з нею до міста, за браму, дістається в кухні їсти і т. п. Мене зразу придавили оті великі будинки, і онесмілили. Великий рух, маса людей різних народностей — аж у голові шумить. Багато оголошень на які треба дуже вважати, а всі писані малим друком і прибиті на коридорах. Найменше переочення протягає виїзд до трьох місяців. Помалу починаю привикати.

Ми вже у Бремені. Переходовий табір, блок "С", 101 кімната, жіночий відділ, 35-те ліжко.

Випогоджуються. Ходила до харчівні. Порядок скрізь взірцевий, не треба нічого мати зі собою. Все дістається й усе гарне, чисте. У харчівні такий великий брязкіт бляшаного начиння, що аж в голові шумить. Їсти для мене доволі. Для мужчин може трохи замало. Довкола гарно вдержані травники, багато квіток — тепер айстри. Лавочки, коші для викинутих речей, сміття. Посередині церковця, приємна внутрі. Це німецький колишній костел. Ці блоки мусіли бути колись військові касарні. Що потрібне до їдженя можна купити тут у кіосках або в місті, строгої контролі нема. Багато людей задержують за "паскування", багато неграмотних, які мусять учитися; також бувших військових. У кімнатах обслуга німецька. Кораблі відпливають кілька разів на тиждень. Ми маємо йти до конзуля. Часто прочитуємо оголошення, бо можуть викликати котрусь з нас до праці в кухні, оббирати бараболю.

В неділю збудив нас дзвінок у церкві. Пішли в 7-ій на Службу Божу, а опісля до конзуля. Знову з "S" картою сходами догори, на горище. Там при 8 бюрках сиділи урядники "конзулі". Люди йшли по черзі, за азбукою

прізвища. Майже нічого нас не питали. Все відбулося дуже коротко, тепер чекаємо коли прийде наша черга на вїзд. У полудне приїхало багато свіжих людей, новий транспорт.

Ми всі вийшли пообіді за браму в напрямі міста. За брамою будки з овочами, харчами. Дуже чистенькі, милі, хатки. Властиво це вже не Бремен, а Бремен-Вегезак з чистенькими городцями, садами, дуже багато біля кожної хати купчиків-чорнобривчиків та великі кущі гортенсії, головною синьою барви. Купили дещо до їдження і вернулися в табір. Вечором відправив о. Василь молебень з проповіддю, а тоді пішли на вечерю. Мусили довго чекати в черзі, бо багато людей. Сьогодні ранком йшли ми всі до праці. Від пів до 9-ої до пів 1-ої в полудне сиділи у пивниці та стругали бараболю. Лавки попід стіни, кожна на своїм місці з залізною тачою і ножем стругала бараболю. Для кожних двох скриня з бараболею, за нею величезна бочка з водою на чисту бараболю і дерев'яна посуда з дощинок на лущину. Деякі мужчини стругали також, а деякі полоскали чисту бараболю, перекидали в менші бляшані посудини і відносили до кухні, досипали свіжу до стругання. Пивниця з кількома переділами, скрізь люди при тій самій праці. По скінченню праці, при виході віддали нам наші "S" карти, які ранком відібрали були від нас. Вполудне прийшов знову свіжий транспорт людей. Тягарові авта робили багато шуму, бо привезли людей до табору, зі станції. До нашої кімнати прийшли нові жінки, бо були вільні ліжка тих, що вже виїхали до Америки. Прийшли Мадярки, Польки, Українки. Переважає мова польська, скрізь багато Жидів. В нашій кімнаті їх нема. Де-не-де мова німецька, головною в урядах. Часто мряка і наглий дощ.

У середу, на свято Матінки Божої відходить наш корабель.

НА МОРЮ . . .

Ми не виїхали з Бремену 21. IX. Ще 21-го IX ранком перейшли знов всі лікарські оглядини та деякі інші формальності. Кожний дістав білу полотняну торбинку. У тор-

бинці — обов'язково, — шмінка, пудер, олівець, папір, рушник, а діти дещо до забави, мужчини тютюн, мило і т. д. По обіді пішли до міста, купили дещо на дорогу і спакувалися. 22-го ІХ. встати треба було о год. 4-ій ранку, пів 5-ої віддати коци і подушки в 5-ій снідання, в 6-ій у галі з підручними пакунками до виїзду. Там віддається "S" карту і за числами від 1 — 100, від 100 — 200 і т. д. поліцисти уставляють у ряди. Моє число, як і весь документ з різними печатками, 118. Цю карточку треба прикріпити на видному місці, як і бляшанну відзнаку з хрестом з Католицької Акції — хто їде через Католицьку Акцію. Описля рядами до авт і на двірці у вагони, там за числами в переділці і до пристані. У пристані перевірка за числами, кожний дістає малу карточку, щось в роді "S" карти, яка служить за квиток на корабель. З нею шукається призначеної кімнати, ходиться на обіди і т. п. По містку кожний їде зі своїм багажем до корабля, нагору. На покладі жінки в свої переділи, мужчини в свої. Наш поверх — середина корабля — 4 Є, кімната 11. Тут маю долішні ліжка з Анусею і Наталочкою. О. Василь на переді корабля з Івасем і Андрійком, у мужеському відділі. Від'їхали ми о год. 3-ій. Ми довгий час стояли на покладі, а берег віддалявся. Жаль було від'їздити і знову з'явилися в уяві рідні місцевості та могила Мами і Батька. Жаль здавив горло. Чим далше пливемо кораблем, вода змінє свою барву, стає більше прозора, сиваво-зелена, хвилі малі. Кораблем не дуже кидає. Погода гарна. Приємно було, що дорогою часто зустрічали кораблі. Американські здоровлять себе взаємно сиреною. Деякі люди вже хворіють. Ми якось ще тримаємося. Не знаю як довго. У жіночих кімнатах жінки самі удержують порядки. Долівку миють водою. Харч багатий і дуже добрий, годі стільки з'їсти. Ніччю я не могла ніяк заснути, бо сильніше кидало кораблем, серце трохи ослабло. Кажуть, що 1½ години була мала буря. Я заснула над ранком, коли відчула, що корабель не поре вже хвилями, але пливе спокійніше. О. Василь хоче дістати дозвіл правити дeneбудь Службу Божу. Не можу сказати, щоб я почувалася зле, може вже звикаю. Є багато муринської обслуги, не можна нам з ними говорити. В кухні багато обслуговує наших хлопців. В'їздимо в канал Ляманш. У 10-ій має бути

пробний алярм, так через три дні. Недалеко суші з'являються чайки (меві). Розтягають свої срібні крила довкола корабля. Сідають високо на кораблі, б'ють крилами об хвилі моря і... скиглять.

На покладі сильний вітер холодний, свіжий. У кімнатах душно.

На обрії море зливається з ним в одну барву. Таємниче, непроглядне, як життя кожної людини.

Наш корабель це колишній воєнний, залоги 150, пасажирів "ДП" звиш 800 осіб. Комфорт унутрі корабля і дуже частенько — наново помальований, перероблений на пасажирський. Назва корабля "Gen. Stuart Heintzelman". Важко звикнути до безлічі в різних напрямках сходів. Треба сильно придержуватися поруччя.

Погода прекрасна. Часто зустрічається кораблі. Де-неде дуже рідко меву. Особливо гарно було увечорі. Багато зізд на чистому небі. Освічені пасажирські кораблі деколи перепливали попри наш корабель. Багато людей вийшли на терасу і сиділи довго увечорі на лежаках. Хворих усе більше. Мені докучає серце, не можу спати. Засипляю вже над ранком. З наших трохи хвора Наталочка. Попри береги Англії переїздили в полудне. Видно було високі піскові береги. У пристані кораблі, хати, церкви, авто, люди. Човен з поштою доплив до нашого корабля і обмінялися поштою. Висів від нас один моряк, скинули його клунки і судно відплило. На морю зустрічається морські ліхтарні, їх світло блимає зіркою на поверхні моря. Люди реєструють свої клунки і дістають опісля пункти, на які можна в кантині вибрати собі панчохи, шоколаду, цукерки і т. п.

Сьогодні о. Василь з о. Мироном правили читану Службу Божу ...в кімнаті до курення. Не було багато людей, бо хворі. Ті, що були співали пісні в часі Служби Божої. Найбільше число подорожніх це українці-католики, близько 300, решта римо-католики й інші. Ми вже на океані. Кораблем багато сильніше хитає і тому більше хворих. Сьогодні ранком холодний вітер, але це для хворих добре. Погода заповідається гарна. Море спокійне. Ясно. Люди почіпали шнури на терасі і порозвішували білля, пеленки. Діти почуваються добре, бігають, бавляться по терасі в ла-

панку. Жінки з маленькими дітьми мають дуже гарні кімнати. Я на терасі, на лежку, трошки мені краще. У кімнатах дуже душно. З Католицької Акції, з Бремену, вислано телеграму до Філядельфії про наш від'їзд.

Ніччю, коли була буря, я зовсім не могла спати, відчувалося велике коливання корабля. Я чула найвиразніше кожний розріз хвилі. Рясний дощ бив по покладі корабля. Всі люди порозходжувалися, похорувалися і ми з виїмком о. Василя і Андрійка. Не було навіть контролю по кімнатах, у їдальні порожньо. Всі люди на покладі, на терасі, на лежахках, на долівці, цілий день до пізнього вечора. Андрійко здоровий бігав довкруги, ласував горіхи, шоколаду, цукерки та приходив до нас розхристаний, засмарований, мокрий з розкуйовдженим волоссям. Вистоював на переді корабля, коли той підносився до 30 метрів угору, розкроював хвилі і падав долів, а розбита на дрібнесенькі роси вода обливала його і сягала росою аж на найвищу терасу. Чванився Андрійко, що кушав морську солону воду. Вчора ранком буря устала, але хвилі були такі розхитані, що казали знавці: треба два дні, щоб море успокоїлося. Вийшло з рівноваги...

Барва води була сиваво-зелена, хвилі котилися валами, запінені на кінчиках. Час-до-часу ще росив дощ. Коли трохи пригріло сонце, море набиало сталеві барви, миготіло в далині та являлося наче б засніженим полем, що лучиться на обрії з небом. Чудової барви прибрало море пополудні. Хвилі темносиньої-шафірової барви запінені на кінчиках, у вічному русі, таємничі, чудові. У далені наче б безліч сніжнобілих лебедів купалося, гралося, переганялося, витягало шиї і йшло під воду, щоб за хвилину знову виринути і гратись. Наче б хтось розкидав по шафірових хвилях срібне волосся, занурювався і впливав у життєрадісному русі, безжурний, всевладний, неспійманий.

Над вечір хвилі змаліли. На овиді з'явилась веселка. Вітер, який цілий день розбивав крилами поверхню моря, став дошкульніший, море почало прибирати сталеву барву, стало темніти на овиді. Над'їхав корабель у напрямі до Європи, люди зраділи, наш поздоровив його сиреною, але той не відповів. Не знати який це корабель?!

Та ніч була спокійна. Люди краще спали, ми також. Це перша ніч, що я спокійно спала. Наталочка була вчора дуже хвора на серце, сьогодні їй краще. Сьогодні росить дрібний дощ, хвили малі, майже незначні, море мигає сталевую барвою. Я мала сьогодні стирати долівку в нашій кімнаті, та виручила мене одна Московка. Люди всі, мимо того, що паде дощ, мусять іти на поклад. У їдальні вже більше людей, кожний веселіший і сьогодні вже є контролю по кімнатах. Кожний зідхає, коби до завтра, бо завтра повинна бути половина нашої дороги. Сьогодні з'явилася мewa. Ми недалеко Азорських островів. Хто хворий не годен зійти по сходах до їдальні, не може їсти, а винести щонебудь з їдальні не можна, головню хліб, який тут лише білий а мурин його при дверях відбирає. Можна взяти зі собою овочі, на поклад чи до кімнати, поза тим нічого. Кажуть, що це тому, щоб не множилися миші.

Сьогодні холодно, мокро, не годен на покладі сидіти. Сиджу в сітках кімнати до курення. Двері відкриті на поклад, свіже повітря. Коло мене бавилося двох хлопчиків — Мадярів. Бабця їх робить на дротах. У залі повно людей при столиках, попід стінами на фотелях. Кожний держить добре раз зайняте місце. Всякі оголошення в англійській і німецькій мовах.

Андрійко захоплений кораблем. Каже, що тим самим кораблем буде вертатися "до хати", до Європи. Ануся знову хоче вертатися вже літаком, має досить холітання на кораблі. О. Василь каже, що коли б знав, — як би хто йому був сказав, що треба так хворувати — не був би рушався, бо ця хвороба — не жарту. Я вдоволена, що не слухала людей і не зважилась посилати дівчат самих до Америки. Така дорога не жарту, головню для тих, хто має хворе чи слабе серце. Мрію про поворотну дорогу до Європи але вже пасажирським кораблем, не військовим, не холітає так.

Учора вечором випогодилося. О. Василь правив на покладі молебн до Матінки Божої. На ясносиньому небі з'явилася одна зірка. Миготіла над нами наче свічка. Пізніше заясніло більше зір і вийшов молодик. Кожний з Українців, хто мав фотографічний апарат, робив знімки, коли правлено молебн. Чудовий вечір і шафірові, легкоколиваючі,

морські хвилі. Голубе небо, безліч зір з молодим місяцем, легкий відсвіжливий вітер. Люди повилазили на терасу і довго увечір сиділи. Ми вже переїхали половину дороги. Кажуть моряки, що їдемо досі без перешкод і якщо далше так буде, то заїдемо на два дні скоріше, як вони думали. Сьогодні всі знову прекрасно спали.

Та знову корабель почав більше холітатися. Ми в'їзимо у полосу більших хвиль. Появляються знову білі гусочки піни на шафірових хвилях. Це неначе легкий, таємничий усміх моря, незбагнаний для нас. Усміхається таємно і любить нашим страхом, залякуванням та очікуванням того, що має нас стрінати у прийдешніх днях. Сьогодні о. Василь з о. Мироном правили Службу Божу в залі до курення. Дехто сповідався, між ними і я, та причащалися з проською щасливого закінчення нашої подорожі. Був священник Словак і можна було в нього висповідатися. Кажуть, що в п'ятницю повинні побачити береги суші. Тепер я зі своїми на найвищій терасі, на коцах. Довкруги люди, гамір, діти бавляться. Коло мене бавляться хлопчики різного рода пружиновими, маленькими автами. Порозкладали по долівці фігурки вояків і з насолодою пірнули в свою забаву. Ануся твердить, що вони певно не будуть мати морської хвороби, бо пильно заінтересовані своєю забавою. Морська хвороба, це хвороба більш психічна, мізкова. Хто має чимнебудь зайнятися і не думає багато про подорож морем, цей менше хворіє. Сьогодні небо легко захмарене і легкий вітер.

Коли почав падати дощ, о. Василь покликав мене в залю до курення. Там у негоду багато людей довкруги круглих столів. Кожний у своєму занятті. Для мене не було крісла. Я розглянулася. На одному лежав якийсь плащ. Я зблизилась та попросила о місце. Це був плащ одного мужчини, крісло було зіпсоване.

— Якщо вам потрібно — я можу відпустити вам своє?!
— обізався власник.

— Якщо ви такі добрі — то прошу.

Я вдоволена дістала крісло, а цей пан, як я опісля довідалася був письменник Петро Хмара. Читав при столі уривки зі своєї повісти "Вірність", "Вовки" — рукопис вірша поета Т. Осьмачки. Мене зачудувала його відвер-

тість та щирість до людей, яких щойно зустрів у дорозі, принагідних, незнаних, лише Українців. З нами була одна наша знайома та моя Ануся.

Увечері прекрасно заходило сонце. Яскраві барви хма-ринки на обрії: фіолетна, яркорожева, цитринова. З'явився сильніший вітер та більші хвилі. Кораблем почало сильніше колихати, та деякі люди вже звикли і ми спали ніч добре, спокійно. Сьогодні ранком мала я дижур. Замітала в кімнаті, на коридорі і сходах долівку та стирала на мокро. Дуже втомилася, бо ослаблена. Контроля випала добре, признала, що чисто. Тепер я на найвищій терасі. Вітер холодний, свіжий. Праворуч море сталеві барви, ліворуч легко розколихане, шафірове плесо моря з білими пінистими гусочками. Водою пливе багато зеленаво-жовтої кропивки чи то "губки" — як Андрійко каже. Час-до-часу риби висувають свої чорні пашеки понад водою і зараз же ховаються. Діти скрикують і заглядають за ними. Море міняє барву мабуть від того, як падають соняшні промені. Праву частину корабля — вихід — зачинено, бо малюють свіжою краскою. Ми вже переплили більшу половину дороги і людям відрадніше. Хто не працює, гріється до сонця та займається своїм особистим зайняттям. Я відмовила вервичку, бо не могла через порядки піти на Службу Бо-жу. О. Василь читає часослов, інші читають, шийють, роблять на дротах, вишивають, цирують.

Вечором погода була гарна, спокійно. З-поміж хвиль почали вискакувати риби. Люди наповнили тераси зі сміхом, кожний біг до бар'єри, щоб глянути на риби. Вечір був чудовий. Мігяць перепливав поміж хмарами та стелив своїм блеском ясну, коливаючу дорогу по плесі моря до кадовба корабля. Ніч була зразу спокійна, та чим ближче ранку почало кидати кораблем усе більше, а ранком то годі було вдержатися на долівці, все летіло коміть головою. В кухні брязкіт начиння, яке падало на землю, брязкіт потовчених горнят, а до того великий сміх моряків. Мені робилося слабо, піт обливав мене і я з великим трудом вийшла по сходах нагору. Говорили, що це буря, яка буде тривати до полудня. Одначе тривала вона цілий день і ще досі не успокоїлось море. Ми в'їхали у таку полосу

великих хвиль, а до того хребтом моря переходила буря. Чорні хмари з лискавками лучилися двома валами з розбурханим морем. Наш корабель бурю обминув, захопив її кінці. Величезні хвилі били з обох сторін об кадовб корабля і ми плили наче б у ярі. По поверхні моря розприскувалися пінисті хвилі рососою та засипували густими росами корабель. Виглядало наче б мело сніговією в степу на Поділлі, та творило кургани, щоб за хвилину змінити знову обличчя поверхні просторого поля, а не плеса моря. Корабель розхитувався, а люди не могли встояти, падали долів — хто не всилі був удержати рівновагу, придержувався сильно чогонебудь по дорозі. В залі до курення фотелі летіли з одної в другу сторону, а люди падали. О. Василь рішився правити Службу Божу. Щастя, що столи сильно прикріплені і йому, завдяки надзвичайній Божій опіці, вдалося щасливо скінчити Службу Божу. Я страшенно потерпала, щоб часом не впав, або щоб чаша сама не перевернулася. Усе щасливо скінчилося і людям, які були на Службі Божій, стало відрадніше.

А на морю все великі хвилі. Все розприскуються дрібним дощем довкруги, змивають терасу і понуро. Мало хто з людей міг зійти до їдальні. А там усе летіло зі столів на долівку. Кава зі дзбанків розливалася заки хто вспів собі налляти. Розсипалося усе з бренькотом із підносів на долівку. Я зважилась зійти щойно на вечерю. Дещо з'їла, ввесь час придержуючись сильно стола. Увечері хмари трохи розбилися, де-не-де показалася зірка та клаптик місяця. Однак час-до-часу росив дощ і розгойдувало кораблем так, що не годен було спокійно спати. Ранком трохи ясніше, трохи менші хвилі. Маємо сьогодні — 30. IX. 1949 року — заїхати до Бостону. В кімнатах перепаковують свої валізи, щоб віддати їх до багажу. Великі порядки в цілому кораблі, все чистять, "пуцують", миють. Сьогодні маємо ще перейти лікарську комісію, дістати документи, а завтра висідаємо з корабля. До Нью Йорку їдемо транспортом, а звідти на місця. Я сьогодні дуже ослабла, може навіть гірше чим учора.

Доїздимо до Бостону. В 3-ій ранку заповіджено вставати, та люди не могли спати цілу ніч. Цілу ніч світилося

світло. Люди виходили на поклад поглянути чи видно вже світла пристані. Біля пристані задержався наш корабель о 2-ій ранку. Я встала з дітьми $\frac{1}{2}$ 3-ої і зараз вийшли на поклад. Безліч різноколірового світла, яким була освічена пристань, виглядало справді гарно й мальовничо. Снідання дістали ми $\frac{1}{2}$ 4-ої, а тоді почалися порядки всередині корабля. Ми всі вийшли на поклад: чекали полагодження ще багатьох формальностей та одержання документу на підставі якого можна нам висісти з корабля. Щойно коло полудня покинули ми корабель.

Свідомість, що це кінець нашої морської подорожі, — морської дороги — як і мандрівки взагалі — заспокоювала. А разом із поглядом на сушу зарисовувався великий запитайний знак:

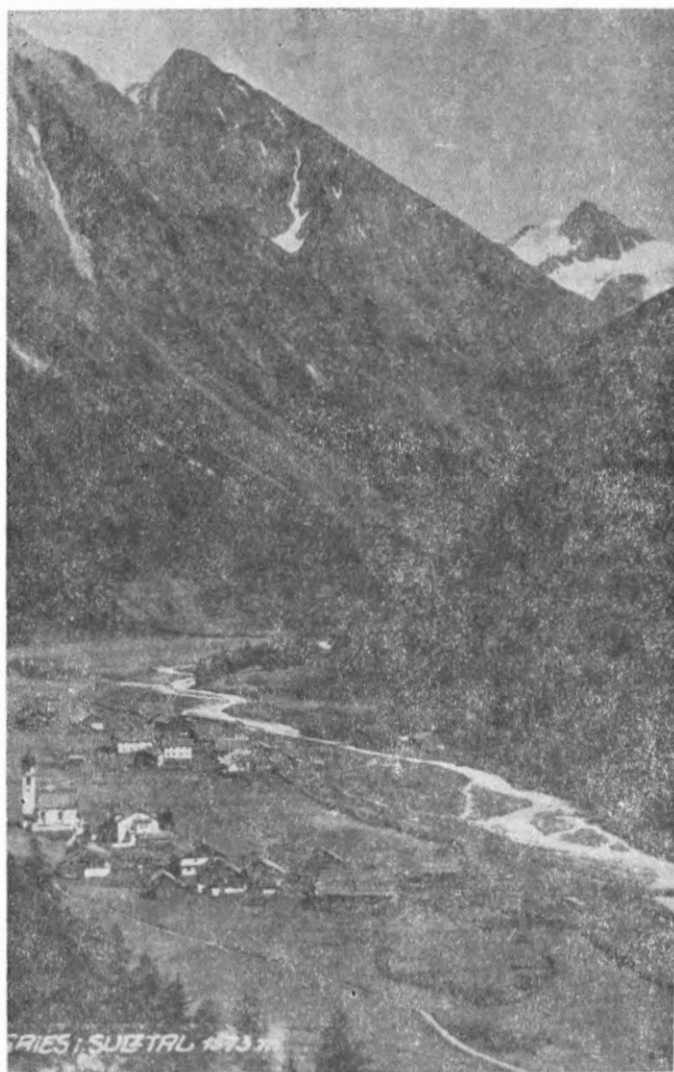
"Переходова країна? Обітована земля? Нова Батьківщина?..."

Переписано 8 травня р. Б. 1971.

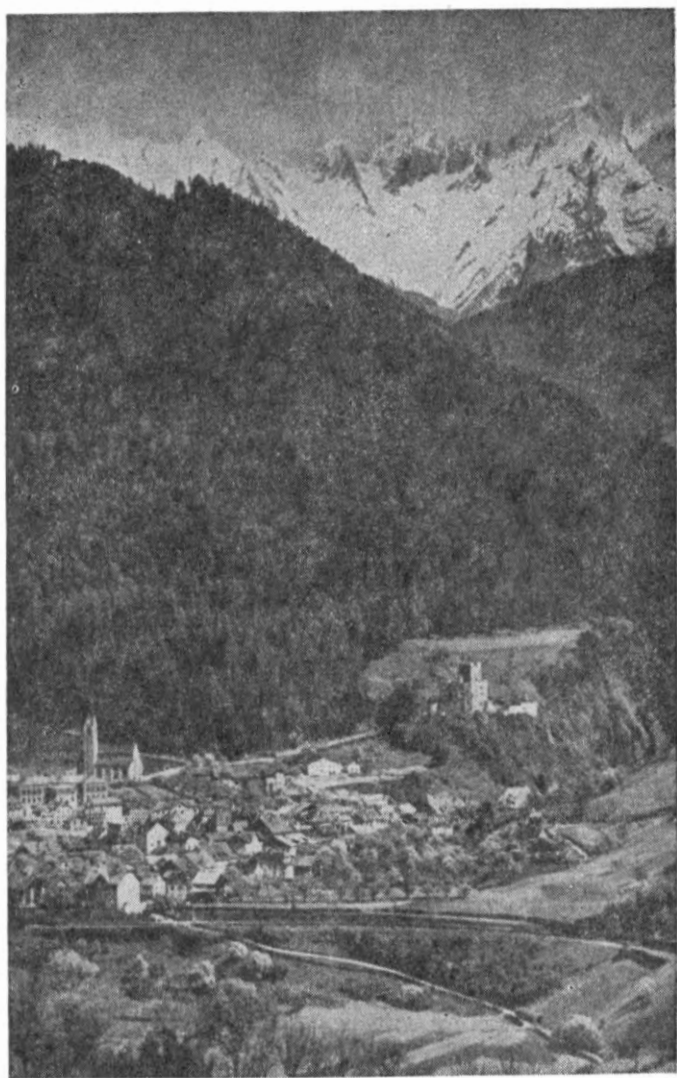
**Авторка
книжки
1970 р.**

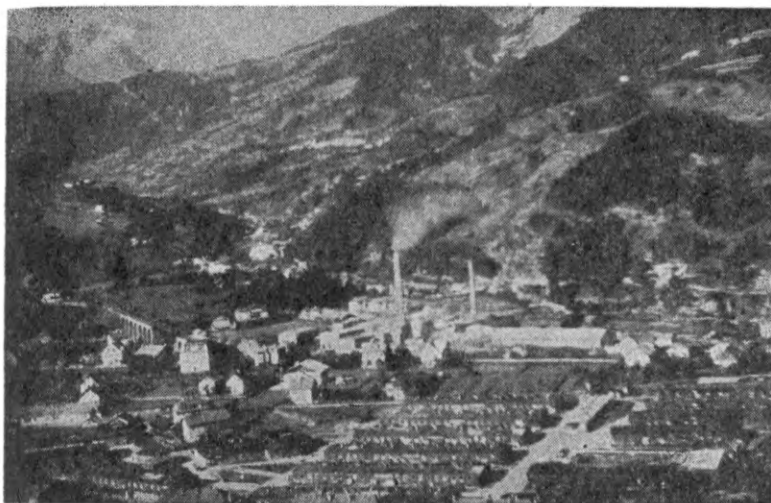
Штадль-Павра, рисунок Ані Головінської

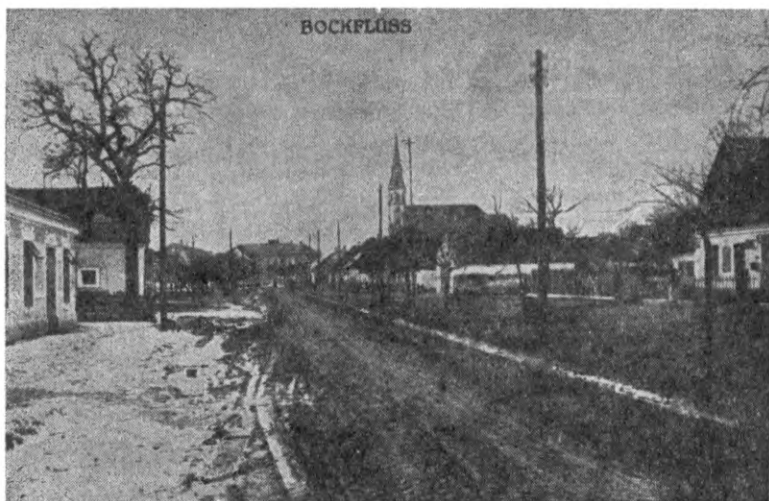
Місто Ляндек, Тироль

Ляндек у підніжжі Альп

Табір у Ляндеку

Село Бокфліс, Австрія

Табір у Зальцбурзі

Штадль-Павра, Австрія

З М І С Т

Чи варт поглянути на минуле?	5
Дорогою	7
Бокфліс	17
Дальшою дорогою	31
Грюнбах	43
Штадль Павра	61
Ляндек	125
На морю	145
Світлини	154

Книжки тієї ж Авторки:

(можна замовити у Видавництві "Добра Книжка"

6 Churchill Avenue, Toronto, Ontario, M6J 2B4)

1. Осінні листя
2. Лісовий голуб
3. Зарваниця

